ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՈՒԹԵԱՆ
ԽՈՐԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԼԱԶԱՐԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ
ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Քննական հրատարակութիւն

ՀԱՅԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ

համեմատութեամբ 24 ձեռագրի եւ տպագրի

*

ԲԱՐԻԶ
Տպարան «Արաքս»
1960

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1·— 1728ին, Երեմիա վարդապետ իր Բառգիրքին (1) երկրորդ տպագրութեան վերջին էջերուն մէջ հրատարակած է Աշխարհացոյց մը, «Արարեալ է աշխարհացոյց նորոգ թարգմանչին եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդանայ Վարդապետին պարզ եւ համառօտ տեսութեամբ» խորագրով։

1819ին Փրանսացի հայագէտ Ժ. Սեն–Մարթեն, Երեմիայի հրատարակութեան մէջ նկատած ըլլալով բազմաթիւ սխալներ որ զայն դժուարիմաց վիճակի մը վերածած էին, երկրորդ անգամ հրատարակած է Աշխարհացոյցը Բարիզի Արքայական (այժմ պետական) մատենադարանին հայերէն ձեռագիրներէն մէկուն մէջ պահուած «շատ լաւ» օրինակէ մը (2)։ Սեն–Մարթենի այս հրատարակութիւնը կը կրէ «Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետին» խորագիրը։ Հայերէն բնագրին համդիպակաց էջին վրայ կը գտնուի Փրանսերէն թարգմանութիւնը, որուն կը յաջորդեն թարգմանիչին ծանօթագրութիւնները (էջ 454–471) (3)։ Հայ եւ օտար ուսումնագէտները Վարդանի Աշխարհացոյցին այս հրատարակութիւնն է որ օգտագործած են։

---

(1) *ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ արարեալ ի սուրբ էջմիածին ԵՐԵՄԻԱ վարդապետէ: Եւ բառք Աստուածաշունչ գրոց ընդ սմա միաւորեալ։ Որ եւ ընթերցողաց զԱստուածաշունչ գիրս բաւական է լինին: Տպեցաւ ի հայրապետութեան Տեառն Կարապետի սրբազան կաթողիկոսի. ՌՃՀԷ: Կ. Պոլիս։ (էջ 497—535):*

(2) *Այս օրինակը կը գտնուի այժմ թիւ 147 ժողովածոյին մէջ 132—143* (F. Macler, Bibliothèque Nationale. **Catalogue des Manuscrits arméniens eé géorgiens.** Paris, 1908, p. 80).

(3) J. Saint-Martin, **Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivies du texte arménien de l'Histoire des Princes Orpélians, par Etienne Orpélian, archevêque de Siounie, et de celui des Géographies attribuées à Moyse de Khorène et au docteur Vartan, avec plusieurs autres pièces relatives à l'histoire d'Arménie ; le tout accompagné d'une traduction Françoise et de notes explicatives.** Paris, 1819. Tome II, p. 406-453.

1887ին Վարդանի Աշխարհացոյցը երրորդ հրատարակութեամբ մը լոյս տեսած է Բազմավէպի մէջ (երկսիւն էջ 134–144) «Վարդանայ Վարդապետի Աշխարհացոյց ամենայն տիեզերաց» խորագրով, Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան ձեռագրատան Ոսկեփորիկ ԼԹ·ի մէջ պահուած ձեռագրէ մը, որ մասամբ կը տարբերի Բարիզի ձեռագրէն: Հանդէսի մը էջերուն մէջ կորսուած այս հրատարակութիւնը ընդհանրապէս անծանօթ մնացած է, եւ նոյնիսկ Հ. Յ. Տաշեան կարծած է թէ այս բնագիրը «կտոր մը»ն է միայն Աշխարհացոյցէն (Տաշեան, Ցուցակ. . Մխիթարեանց ի Վիեննա, էջ 1060 ա):

2.— Ներկայ բնագիրը, որ կը կազմէ Աշխարհացոյցին չորրորդ հրատարակութիւնը, հիմնուած է Վենետիկի Մխիթարեանց եւ Երուսաղէմի Ս.Յակոբեանց ձեռագրատուններուն, Բարիզի Պետական Մատենադարանին, Լոնտոնի Բրիտանական Թանգարանին եւ Թավրիզի 20 ձեռագիրներուն, Երեմիայի, Բազմավէպի եւ Սէն–Մարթենի հրատարակած բնագիրներուն, ինչպէս նաեւ Սէն–Մարթենի հրատարակած բնագրին վրայ Նորայր Բիւզանդացիի կատարած ձեռագրական սրբագրութիւններով պատրաստած բնագրին, ընդամէնը 24 ձեռագիր եւ տպագիր Աշխարհացոյցներու համեմատութեամբ:

Այս ձեռագիրները եւ տպագիրները համեմատութեանց մէջ նշուած են հետեւեալ ցուցանիշներով.

Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Է, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Խ, Ծ, Կ, Հ, Ձ, Ղ, Ճ, Մ, Պ, Փ, Ս, Ն

որոնց նկարագրութիւնը հետեւեալն է (չակերտուած տեղեկութիւնները Վենետիկի ձեռագիրներուն մասին հաղորդուած են Հ. Քերոբէ Չրաքեանի եւ Երուսաղէմի ձեռագիրներուն մասին Նորայր եպիսկոպոս Պողարեանի կողմէ): ՁՁ կը նշանակէ «բոլոր ձեռագիրները»:

3.— Ա. ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ա. Վենետիկի Թ. 968: Միասիւն, բոլորգիր: Ձեռագիրը «տոմարի մը մէջ, պէսպիսագիր, գրուած մասամբ Սարգիս Քուրեցիէ, Իլով քաղաքը, եւ մասամբ Սրապիոն Բարերդցիէ եւ Ստեփանոս Թոխաթցիէ ի թուին ՌԿՁ» (1617): էջ 193–210:

Աշխարհացոյցը կը յաջորդէ Կարապետ վարդապետի աշխարհագրական ոտանաւորին: (Այս ոտանաւորը տես Հ. Ն. Ակինեան, Մատենագրական Հետազօտութիւններ, Գ, 318–342): Ընդհանրապէս դիւրընթեռնելի: Բառերը յաճախ սղուած չեն եւ ուղղագրական սխալները քիչ են: Գրիչը յայտնօրէն ապրած է Օսմանեան կայսրութեան սահմաններուն մէջ, եւ քաղաքներէն ոմանց Թուրքերէն անունները աւելցուցած է:

Ե : Երուսաղէմի թիւ 642 : Գրուած 1623ին :

Բ. Երուսաղէմի Թ. 1138: Երկսիւն, նոտրագիր: Ձեռագիրը, որուն մաս կը կազմէ Աշխարհացոյցը, ժողովածոյ մըն է գրուած ՌՃԺԷ (1668) թիւին: Գրիչ եւ տեղի անյայտ»:

Բազմաթիւ սղումներ, բայց քերականական եւ ուղղագրական սխալները՝ յարաբերաբար քիչ: Գրիչը յաճախ որ գրած է փոխանակ ուրի:

Գ. Վենետիկի Թ. 350: Երկսիւն, նոտրագիր: «Կիրակոս պատմիչի երրորդ օրինակին հետ: Գրիչ, թուական եւ տեղի անյայտ»:

Ընդօրինակուած՝ բոլորովին տգէտ գրիչի մը կողմէ, լի անհաւատալի սխալներով: Կը պակսին Գլուխ Դբ, տող 48–74:

Դ. Վենետիկի Թ. 780: Երկսիւն, նոտրագիր: «Կիրակոս եւ Վարդան պատմիչներուն կարգին: Թերի վերջաւորութիւնը: Չկայ հեղինակի եւ գրչի անուն եւ ոչ ալ թուական»:

Ձեռագիրը թերի չէ, եւ ունի յաւելուածական մաս մը (տես Գլուխ Դբ, 147–155 տողերուն վերաբերեալ ծանօթագրութիւնը):

Ընթեռնլի, բայց բազմաթիւ սղումներով եւ յաճախ ուղղագրական սխալներով: Ինչպէս Գին մէջ, կը պակսին Դբ, տող 48–74:

Ե. Երուսաղէմի Թ. 642: «Միասիւն: Ոսկեփորիկ: Օրինակս է բոլորգիր եւ ստուարաթուղթ լի անտանելի վրիպակօք. գրեալ է ի Վանատիկ քաղաք, ի դուռն եւ ի տաճարն սրբն. Մարկոսի Աւետարանչի, աջողութեամբ սբ. Աստուածածնին եւ սբ. Ստեփաննոսի նախավկային եւ աղօթիւք սբ. Լուսաւորչին եւ ամ. սրբոցն ի թվ. ՌՀԲ (1623) ձեռամբ Ամիրջայ սարկաւագի Հալէպցւոյ»: Տ. Սաւալանեան Ցուցակ, էջ 376): Հակառակ «անտանելի վրիպակներ»ուն այս ձեռագիրը ունի ընտիր ընթերցուածներ: Դժբախտաբար ձեռագրին 11 էջերէն 5ին ձախակողմեան եւ բոլոր էջերուն վերի մասերը մասամբ կտրուած են, սակայն այս թերիները կը լրացուին Զ ձեռագրին ընթերցուածներով, Ե եւ Զ ընդօրինակուած ըլլալով նոյն նախատիպէն կամ իրարու շատ նման երկու նախատիպէ:

Ունի այն յաւելուածական մասը զոր ունին Գ եւ Դ ձեռագիրները:

Զ. Վենետիկի հին Թ. 260 « Ոսկեփորիկ ԻԱ, 79ա–87 բ: Միասիւն, նոտրագիր: Թուական, տեղի եւ գրիչ անյայտ: (Տես Հ. Բ. Սարգիսեան, Ցուցակ, Բ. էջ 809–819): Հաւանականաբար ընդօրինակուած ԺԶ–ԺԷ դարուն:

Աշխարհացոյցէն անմիջապէս առաջ ճերմակ էջին վրայ կայ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը. Ես մեղաւոր եւ անարժան տէր Գալուստս որ եմ աստապատցի այս գիրքս իմ է:

Ընդհանրապէս դիւրընթեռնլի, քիչ սղում եւ ուղղագրական սըխալ։ Կը պակսին Գլուխ Գ, տող 352–328 եւ Դր, 1–41 տողերը, որոնք կը լրացուին Է ձեռագրին համապատասխան տողերով, Զ եւ Է ընդօրինակուած ըլլալով նոյն նախատիպէն։

Է. Վենետիկի Թ. 1326։ Միասին, գեղեցիկ նոտրագիր։ «Միքայէլ պատրիարքի չարքին մէջ» էջ 375–415։ Աշխարհացոյցին վերջը կայ հետեւեալ յիշատակարանը. Թիւ արամեան հազար յանգի՛, հարիւր քսան նմին դասի՛։ Յամսեանն յունաց նոյեմբերի՛, ծրեցաւ տետրակս քառեակ հնգի՛։ Ձեռամբ Մեսրոպ անպիտանի՛. սակս խնդրոյ հարազատի՛։ Որչեալ անուամբ տն. յովսէփի՛. հարազատի հոգւոյս ծնօղի՛։ (1671)։ Տեղի՝ անյայտ։

Ը. Երուսաղէմի Թ 1506։ Միասին, նոտրագիր։ «Ժողովածոյ, էջ 389–449»։ Նոտրագրեալ է ի վերայ հնագոյն թղթոյ ձեռամբ Կարապետ բժշկի, առանց թուականի» (Տ. Սաւալանեան Ցուցակ, էջ 388)։ Դիւրընթեռնլի, բայց բազմավրէպ։ Ընդօրինակուած է լաւ նախատիպէ մը եւ բաղդատուած է ուրիշ ձեռագրի մը հետ եւ վերիները նշանակուած են լուսանցքներուն մէջ։

Թ. Երուսաղէմի Թ. 1514։ Միասին, նոտրագիր։ Ժողովածոյ, էջ 439–524։ Անթուական, տեղի եւ գրիչ անյայտ։ Ընթեռնլի, բայց համբակ գրիչի ընդօրինակութիւն։

Ժ. Վենետիկի Թիւ 262։ Ոսկեփորիկ ԻԳ։ Միասին, նոտրագիր։ Ոսկեփորիկը ընդօրինակուած է երկու անգամէն ՌՃԽԵ (1696) եւ ՌՃԿԵ (1716) թիւերուն Վանի մէջ Փութկանց կամ Բութկանց տէր Թումայի կողմէ։ (Տես Հ. Բ. Սարգիսեան Ցուցակ... ի Վենետիկ, Բ, էջ 828–829, Թիւ 262/12)։ Աշխարհացոյցը կը գրաւէ Ոսկեփորիկին 76ա 83բ էջերը։ Կանոնաւոր եւ ընտիր ուղղագրութիւն, բայց գրեթէ բոլոր բառերը սղուած եւ իրարու կցուած են։ Դժուարընթեռնլի։

Ի. Վենետիկի Թ. 124։ Խմբագիրք Է։ էջ 1–34։ Միասին, գեղեցիկ նոտրագիր։ Ունի հետեւեալ յիշատակարանը. Գրեալ էր օրինակն յորմէ հանաք զայս. ի թուականին հայոց ՌՃԻԲ (1673(յունվարի 24 ի քաղաքն ըստամպօլ ի Սուլումանաստիրն. բայց մեք օրինակեցաք ի թուականին ՌՄԼԴ (1785). ի վերջին աւուրսն Ապրիլի. ի նոյնում քաղաքի. ի թաղն Պալատու. եւն., Եւ յօրինակի աստ. գոյր ինչ ինչ աւելորդ եւ ինչ ինչ պակասորդ. որով տպագրեալ օրի–

նակին ոչ համեմատէր. սակայն մեծ զիարդ եւ էր գրչագիրն՝ այնպէս գրեցաւ:

Գրիչն է տիրացու Գէորգ Տէր Յովհաննէսեան, ԺԸ–ԺԹ դարու պոլսեցի նշանաւոր ուսումնականը, հեղինակ պարսկերէնէ հայերէն բառարանին եւ ուրիշ գործերու: Հետեւաբար քերականական եւ ուղղագրական սխալներ գրեթէ չկան:

Լ. Վենետիկի թ. 243: Ոսկեփորիկ Դ, թղ. 41ա–68ա: Միասին, մաքուր նոտրագիր: Գրիչ Կարապետ վարդապետ: Տեղի եւ թուական անյայտ: Հաւանականաբար ԺԶ. դարու առաջին կէսին: (Տես Հ. Բ. Սարգիսեան, Ցուցակ. *Բ, էջ* 633 (11):

Ներկայ բնագրին Ա եւ Բ գլուխներուն միջեւ ունի Բժ մարգարէներուն անուանացանկը:

Խ. Վենետիկի թ. 240: Ոսկեփորիկ Ա: Միասին, նոտրագիր: Գրիչ, ժամանակ եւ տեղի անյայտ: Հաւանականաբար ԺԵ–ԺԶ դար: (Տես Գ. Բ. Սարգիսեան, Ցուցակ *Բ, էջ* 538):

Թերի: Ունի միայն Ա, տող 1–40, Գբ, տող 56–83 եւ 210–225:

Ծ. Երուսաղէմի թ. 1477: Ժողովածոյ: Միասին, մաքուր նոտրագիր: Գրիչ Իսահակ աբեղայ (Տ. Սաւալանեան Ցուցակ, էջ 868): Տեղի եւ թուական՝ անյայտ: Ուղղագրութեան եւ ընթերցուածներու բազմաթիւ սխալներ:

Կ. Վենետիկի թ. 1260: Շնորհալիի թուղթերուն ժողովածուին վերջը: Գրիչ, տեղի եւ թուական անյայտ»: Ընդհանուր առմամբ ընտիր գրչութիւն եւ ուղղագրութիւն:

Հ. Վենետիկի թ. 1371: «Տաղարան ԺԵ.ի հետ: Գրիչ Միքայէլ սարկաւագ. ի թուին ՌՂ (1641)»: Միասին, բոլորգիր: Ընդհանրապէս ընտիր ուղղագրութեամբ եւ ընթերցուածներով:

Ձ. Երուսաղէմի թ. 1529: «Ժողովածոյ. գրեալ է նոտրագիծ օրինակս ի գիւղս Թամզառա, ի դուռն սբ. Թագաւորին, ձեռամբ Գրիգորի ի թվ. ՌՂԷ (1648): (Տ. Սաւալանեան Ցուցակ, *էջ* 897): *Միասին, նոտրագիր: Բազմաթիւ սխալ ընթերցուածներով, սակայն հնագոյն նախատիպէ մը ընդօրինակուած:*

Ճ. Պրիթիշ Միւզէումի Օր. 5459, *որ գլխաւորաբար կը պարունակէ Վարդանի Աշխարհացոյցը* (փօլ 8 – փօլ 31), *Անանիա Շիրակացիի Աշխարհագրութեան մէկ մասը, եւն: Ընդօրինակուած է 1614ին Աստուածատուր երէցի կողմէ: Տեղի՝ անյայտ: Միասին գեղեցիկ նոտրագիր:*

(F. O. Conybeare, A. Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum. London , 1913, p. 293 b.)

Ըստ ցուցակին հեղինակին, ոմանք այս Աշխարհացոյցը վերագրած են Վարդան վարդապետին (ԺԳ դար), բայց անոր կորիզը աւելի հին է։

Մ. Թաւրիզի Ղալայի կամ Բերդաթաղի Թ. 11. (Գիրք Պարապմանց Ս. Կիւրղի) էջ 249ա–259բ, «Վարդան վարդապետի արարեալ յաղագս ծովուց եւ աշխարաց» խորագրով։ Էջ 258ա–259բ. «Յաղագս ժողովելոյ հայրապետացն թէ ո՛ւր եղեն կամ յե՞րբ եղեն»։ Երկսիւն, բոլորգիր։ Ձեռագիրը ընդօրինակուած է ՌՃԽ (1691) թւին, Նոր Ջուղա, Ազարիա դպիրին կողմէ (Հ. Աճառեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Թաւրիզի, Վիեննա 1910, էջ 9–10) Ինչպէս ձեռագրին նկարագրութենէն կը տեսնուի, տիեզերական ժողովներու վերաբերեալ տեղեկութիւնները, որոնք ներմուծուած են միւս բոլոր ձեռագիրներուն մէջ, Մ–ի մէջ կը կազմեն Աշխարհացոյցէն անջատ մաս մը։ (1)

Փ. Բարիզի Պետական Մատենադարանին Թ. 147 հայերէն։ (Աստուածաբանական հաւաքածոյ) Փոլ. 132–144։ Երկսիւն, բոլորգիր։ «Արարեալ է աշխարհացոյցս նորոգ թարգմանչին. եւ երկրորդ լուսաւորչին Վարդանա վդի պարզ եւ համառօտ տեսութը։» ԺԷ դար։ (F. Macler, Catalogue des Manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1908, p. 80).

ՏՊԱԳԻՐՆԵՐ

Ղ. Վենետիկի թիւ 477։ Ոսկեփորիկ Լթ. թղթ. 140ա–151ա։ Տպագրուած Բազմավէպի մէջ (1887), երկսիւն էջ 134–144 (տես Հ. Բ. Սարգիսեան, Ցուցակ, Բ, էջ 948–949)։ Գրիչ, տեղի եւ թուական՝ անյայտ։ Գրիչը կամ հրատարակիչը յայտնօրէն աւելցուցած է սուրբ, տէր մեր, Յիսուս, Քրիստոս եւ անոնց նման բառեր, որոնք չկան միւս ձեռագիրներուն համապատասխան տեղերը։

Պ. Տպագրուած Երեմիա վարդապետին Բառգիրք Հայոցին երկրորդ հրատարակութեան մէջ, 1728 (տես ծան. 1)։ Առաջին հրատարակութեան վերջը կը գտնուի Աշխարհացոյց մը, որ քաղաքներու ա–

---

(1) Այս ձեռագրին գոյութեան ծանօթացանք երբ Աշխարհացոյցին ներկայ հրատարակութեան ձեռագիրը տպագրութեան յանձնուած էր։ Ատրպատականի առաջնորդարանին (Թաւրիզ) քարտուղար Պ. Ռափայէլ Բաքախանեան, 1956 հոկտեմբերին ազնուութիւնը ունեցած էր ինքնաբերաբար ընդօրինակելու այս ձեռագիրը, որ կը վերջանայ Գբ գլուխին 313րդ տողով։

նուններու համառօտ բառգիրք մըն է գրաբարէ աշխարհաբար (Ա. Ղազիկեան, Հայկական նոր մատենագրութիւն..., Ա. Վենետիկ, 1909-1912, էջ 591ա: Տե՛ս եւ Տաշեան Ցուցակ, էջ 201 եւ 822):

Բառգիրքին երկրորդ հրատարակութեան յիշատակարանին մէջ յիշուած է թէ Վարդանի Աշխարհացոյցին ձեռագիրը հայթայթած է Յակոբ վարդապետ. «... այլ եւ յիշեցէք զսիրելի Յակոբ վարդապետն որ ետ զաշխարհացոյցն զոր եդաք ի սմա»:

Ս. Սեն-Մարթենի հրատարակութիւն Փ. ձեռագրին (Տես վերը, ծան. 3):

Ն. Սեն-Մարթենի հրատարակութեան վրայ ձեռագրական ուղղումներով պատրաստուած բնագիր Նորայր Բիւզանդացիի կողմէ, որ նշած է Սեն-Մարթենի ֆրանսերէն թարգմանութեան մէջ ինչ ինչ սխալներ, Աշխարհացոյցին եւ հայ հեղինակներէն ոմանց հաղորդած տեղեկութիւններուն նոյնութիւնը կամ նմանութիւնը, եւ յիշած է Սեն-Մարթենի ծանօթագրութիւններէն մէկ քանին, որոնք կը վերաբերին Աշխարհացոյցին մեկնութեան: Նորայր տեսած է Վենետիկի ԺԵ տաղարանը (մեր Հ ձեռագիրը), եւ տարբերակները նշած է լուսանցքին մէջ առանց զանոնք ներմուծելու բնագրին մէջ երբ նոյն իսկ աւելի ճիշտ ընթերցուածներ կը ներկայացնեն քան Սեն-Մարթենի բնագիրը: Այս աշխատութեան ձեռնարկած է Նորայր 22 դեկտեմբեր 1892ին եւ զայն աւարտած է 7 յունուար 1893ին: 11 սեպտեմբեր 1905ին ուղղած է Դր, տող 6, այնպէս ինչպէս որ տպուած է ներկայ հրատարակութեան մէջ, մինչ նախապէս կարդացած էր «Սուբայք՝ Ջուբահրայ է»:

Իր պատրաստած բնագիրէն առաջ Նորայր դրած է հետեւեալ ծանօթագրութիւնը.

Հատուածքն յերեսս 1-4, 14-17, 28-29 հրատարակեալք են եւ ի Լումայ հանդիսի, 1896, Գիրք Բ., երեսք 334-336: Հատուածն 14-16, «Եւ ի դաշտն Այրարատեան... Յիգտիրուղտի գլնուորացն», կրկին հրատարակեալ է ի Լումայ, 1900, Գիրք Ա, 269-279»:

Ասոնք կը համապատասխանեն ներկայ հրատարակութեան հետեւեալ հատուածներուն. Ա. տող 1-53, Գբ, տող 48-90, 210-240:

Նորայրի բոլոր ծանօթագրութիւնները, բացի ԺԵ տաղարանին տարբերակներէն, որոնք նշուած են արդէն տողատակ ուղղագրական համեմատութիւններուն մէջ, արտագրուած են «Ծան. Ն.—»ի ձեւով:

Նորայրի կատարած ձեռագրական սրբագրութիւններուն մեծագոյն մասը ճիշտ է, սակայն գրեթէ ամէնքն ալ ուղիղ ձեւերով կը

գտնուին այս կամ այն ձեռագրին կամ ձեռագիրներէն ոմանց մէջ։ Մնացեալներէն ոմանք խնդրական են կամ անընդունելի։ Նորայրի պատրաստած ձեռագիրը քննական հրատարակութիւն մը չէ, այլ լոկ Մեն–Մարթենի տպագրին ընդօրինակութիւնը ձեռագրական ուղղագրութիւններով։

4.— Վերոյիշեալ ձեռագիրներէն եւ տպագիրներէն զատ, Աշխարհացոյցին մէկ ձեռագիրը կը գտնուէր Թաւրիզի առաջնորդարանին ձեռագիր Վարք Հարանցին մէջ, գրուած 1653ին Երնջակ գաւառին Շոռոթ գիւղը, անանուն գրիչի մը կողմէ։ (Հես Հրաչեայ Աճառեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Թաւրիզի, Վիեննա, 1910, էջ 44–46)։ Ատրպատականի առաջնորդական տեղապահ Կարապետ ա. ք., որմէ խնդրուեցաւ այս ձեռագրին լուսանկարը, 25 յունուար 1956ին պատասխանեց թէ Վարք Հարանցը գոյութիւն չունի իրենց գրացուցակին մէջ, եւ թէ հաւանականաբար կը պատկանէր Հ. Աճառեանի կամ Ներսէս արք. Մելիք–Թանգեանի։

Աշխարհացոյցին ձեռագիրը կը կրէր «Աշխարհացոյց կարգաւ» խորագիրը եւ կը սկսէր «Նախ քան զամենայն խնդրեսցուք եղեալքս» բառերով։

Երկրորդ ձեռագիր մը կը գտնուի Վիեննայի Մխիթարեանց թ. 784 ժողովածոյին մէջ, որ մատենադարան մտած է Տաշեան Ցուցակին հրատարակութենէն ետք եւ ընդօրինակուած է Երուսաղէմի մէկ ձեռագրէն, որ Բաղէշ գրուած է։ Աշխարհացոյցը ունի հետեւեալ յիշատակարանը. Աշխարհացոյցս գրեցաւ ձեռամբ մեղապարտ Յակոբին ի թուին Հայոց ՌՁԲ (1633)։ Անմեղագիր լերուք, զի յոյժ սխալ էր օրինակն եւ ես տգէտ գոլով ոչ կարացի զստոյգն ընտրել եւ զճշմարիտն գծագրել»։ Երուսաղէմէն ստացուած ձեռագիրներէն ոչ մէկը կը կրէ 1633 թուականը, եւ այս մասին լուսաբանութիւն մը կարելի չեղաւ ստանալ։

Վիեննայի ձեռագիրներէն հին թ. 77 (Տաշեան Ցուցակ, 201 բ) Աշխարհացոյց մըն է, որ նոյնն է Երեմիայի բառգիրքին մէջ տպագրուած Աշխարհացոյցին հետ, եւ, հետեւաբար, նկատի չէ առնուած։

Հաւանական է որ Աշխարհացոյցին ուրիշ ձեռագիրներն ալ գտնուին արտասահման։ Այսպէս, ներկայ աշխատութիւնը աւարտած էր երբ անուղղակի կերպով իմացանք թէ ձեռագիր մը կը գտնուի Զմմառի Անտոնեանց հաւաքածոյին մէջ, բայց կարելի չեղաւ ո՛չ անոր ընդօրինակութիւնը եւ ոչ իսկ անոր մասին որոշ տեղեկութիւն մը առնել։

Մեզի ծանօթ էին նաեւ այն քանի մը հատուածները որոնք կը պատկանէին Խաչիկ վարդապետ Դատեանի եւ գրուած էին ՌՃԽ (1691) *թւին Մինաս վարդապետի կողմէ (Յակոբ Յ. Թօփճեան,* Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի Դատեան, ժողոված 1878-1898: *Վաղարշապատ,* 1898, *էջ 77ա–78ա): Ձեռագիրը որ կը պատկանի ընդարձակուած խումբին եւ որուն վերջաւորութիւնը թերի է, լրիւ չէ հրատարակուած, եւ հրատարակուած մասերն ալ լի են տպագրական ակնրախ սխալներով: Նկատելով որ ձեռագիրը թերի է եւ թէ ներկայ հրատարակութիւնը հիմնուած է գրեթէ ամբողջովին արտասահմանի ձեռագիրներուն վրայ, չնշեցինք Դատեան ձեռագրին տարբերակները, որոնք արդէն նորութիւն մը չէին ներկայացներ, բաց ի մէկէն, զոր որդեգրեցինք (Գր, տող 85), նշանակելով աղբիւրը:*

ԿԱՐՃ ԵՒ ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒԱԾ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

5.— *Ձեռագիրներուն համեմատութիւնը երեւան հանեց, ինչպէս արդէն տեսած էր Հ. Ղուկաս Ինճիճեան* (Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց, *բազմաթիւ տեղեր եւ* Հնախօսութիւն... Գ, 314-315, *թէ* Աշխարհացոյցը *մեզի հասած է կարճ եւ ընդարձակուած խմբագրութիւններով: Ինճիճեան կը կարծէր թէ ընդարձակուած խմբագրութեան հեղինակը մէկ անձ է:*

Կարճ խմբագրութեան ներկայացուցիչներն են Ա, Գ, Դ, Ե, Ջ *ձեռագիրները, իսկ մնացեալ բոլոր ձեռագիրները, բաց ի Բ–էն, կը պատկանին ընդարձակուած խումբին: Բ–ը խառնուրդ մըն է երկու խումբերուն, եւ մինչեւ Հայաստանի վերաբերեալ մասին վերջը կը հետեւի կարճ, իսկ օտար երկիրներու մասին մէջ՝ ընդարձակուած խումբին: Նոյն իսկ երկու անգամ տարբեր տեղեր կրկնած է նոյն տեղեկութիւնները: Բ–ը թերեւս ներկայացուցիչն է երրորդ խումբի մը, որուն, այդ պարագային, միակ վկան կ՚ըլլայ մեր օգտագործած ձեռագիրներուն մէջ:*

Կարճ խումբին ձեռագիրները (Ա, Գ, Դ, Ե, Զ եւ, Հայաստանի մասին մէջ՝ Բ) համառօտուած չեն սկզբնաբար աւելի ընդարձակ գործէ մը։ Հակառակ պարագային, Երկինք վերնագրուած գլուխն է որ աւելի արժանի նկատուած պիտի ըլլար կրճատուելու, ինչպէս է Զ եւ Է ձեռագիրներուն մէջ, թերեւս հետեւողութեամբ կրճատուած նախատիպի մը։ Կարճ խումբը Աշխարհացոյցին սկզբնագրին ամէնէն մօտ վկան է։

Այս վեց ձեռագիրներէն երկուքը՝ Ե եւ Զ աւելի զերծ են ընդմիջարկութիւններէ քան միւսները, սակայն, կը թուին կրած ըլլալ բառերու փոփոխութիւններ։ Այսպէս, Գլուխ Ա., տող 48, ԱԲԳԴ ունին «Պարսիկք», մինչ ԵԶ, ինչպէս ընդարձակուած խումբին բոլոր ձեռագիրները, այս բառին փոխարէն ունին «այլազգիք»։ Արդ, աւելի ճշմարտանման է ենթադրել թէ մասնաւորը ընդհանուրի վերածուած է քան հակառակը։ Միւս կողմէ ԵԶ-ին մէջ կը պակսին աշխարհագրական տեղեկութիւններ, ինչպէս գլուխ Գ., տող 20 եւ 32, որոնք թերեւս անուշադրութեամբ դուրս մնացած են ասոնց նախատիպէն (Ե եւ Զ իրարմէ ընդօրինակուած չեն)։ Ամէն պարագայի մէջ, կարճ խումբին ձեռագիրները Աշխարհացոյցին սկզբնագրին բացարձակապէս հարազատ ընդօրինակութիւնները չեն։ Ամէնքն ալ կրած են յաւելումներ եւ ունին թերիներ։

Սկզբնագիրը, անորոշ թուականի մը, թերեւս նոյն իսկ ԺԳ դարուն վերջերը, ենթարկուած է նոր խմբագրութեան մը Գ. գլուխին 46րդ տողէն (Հայաստանի աշխարհագրութիւն) սկսեալ, հատուածներու տեղափոխութեամբ եւ նոր ծանօթութիւններու ընդարձակ յաւելումներով։ Յետոյ, ժամանակի ընթացքին, զանազաններ, ձեռագիրներուն լուսանցքներուն մէջ, իրենց բնակավայրին վանքերուն, ուխտատեղիներուն եւ մասունքներուն վերաբերեալ տեղեկութիւններ աւելցուցած են, որոնք յաջորդ գրիչներուն կողմէ ներմուծուած են բնագրին մէջ, այնպէս որ ընդարձակուած խումբին ձեռագիրներուն միջեւ ալ գոյութիւն չունի բնագրի բացարձակ նոյնութիւն։ Նկատի առնելով Աշխարհացոյցին մեզի հասած ձեռագիրներուն թիւը եւ սկզբնագրին մէջ կատարուած փոփոխութիւնները, կարելի է եզրակացնել թէ այս գործը ծառայած է ոչ միայն ուսումնասէրներու հետաքրքրութիւնը գոհացնելու, այլ եւ մանաւանդ իբրեւ առաջնորդ աշխարհագրութեան ուսուցիչներու, եւ հետզհետէ «կատարելագործուած» է։

154

Ե : Երուսաղէմի թիւ 642 : Գրուած 1629ին :

ՆԵՐԿԱՅ ԲՆԱԳԻՐԸ

6.— Ինչպէս Կորիւնի Վարք Մաշթոցը եւ Սոկրատի Եկեղեցական Պատմութիւնը, Վարդանի Աշխարհացոյցն ալ մեզի հասած է համառօտ եւ ընդարձակ երկու խմբագրութիւններով, միայն թէ մինչ առաջին երկուքը համառօտուած են ընդարձակ խմբագրութիւններէ, վերջինը ընդարձակուած է կարճ խմբագրութենէ մը:

Գործնականապէս աննպաստ պիտի ըլլար Աշխարհացոյցին երկու խմբագրութիւնները հրատարակել անջատաբար, որովհետեւ ոչ միայն անոնց սկիզբի մասը մինչեւ որոշ տեղ մը հասարակաց է երկու խմբագրութիւններուն, այլ եւ կարճ խմբագրութիւնը, գրեթէ ամբողջովին կը գտնուի ընդարձակ խմբագրութեան մէջ ալ: Անջատ հրատարակութիւն մը մասամբ կրկնութիւն պիտի ըլլար, եւ մանաւանդ պիտի դժուարացնէր աշխարհագրական եւ յարակից ծանօթութեանց զանազան վայրերու եւ ժամանակներու մէջ կրած յաւելումները տեսնել: Յետոյ, ինչպէս ըսուեցաւ, կարելի չէ, հիմնուելով մեր օգտագործած ձեռագիրներուն վրայ, ըսել թէ կարճ խմբագրութիւնը բացարձակ հարազատութեամբ կը ներկայացնէ սկզբնագիրը: Բնաւ անհաւանական չէ որ ընդարձակուած խմբագրութեան մէջ ինչ ինչ նախադասութիւններ կամ նախադասութեան մասեր չպատկանին սկզբնագրին եւ անուշադրութեամբ դուրս մնացած չըլլան կարճ խմբագրութեան նախատիպէն: Հետեւաբար, Աշխարհացոյցին նոր բնագրին հրատարակութեան մէջ որդեգրեցինք կարճ եւ ընդարձակուած խմբագրութիւնները համադրաբար ներկայացնելու մեթոդը: Դժբախտաբար այս համադրումը կարելի չեղաւ Աշխարհացոյցին բոլոր մասերուն մէջ, որովհետեւ ընդարձակ խմբագրութեան մէջ ոչ միայն յաւելումներ կան, այլ եւ հատուածներու եւ նախադասութիւններու տեղափոխութիւններ: Օրինակի համար, Գ գլուխին այն մասը, որ կը սկսի տարբերիլ, կարճ խումբին մէջ կը գրաւէ 195, իսկ ընդարձակուած խումբին մէջ 328 տող, առանց յիշելու տեղափոխութիւնները:

Ընդգրկուած մեթոդը արգելք մը չէ սակայն զանազանելու երկու խմբագրութիւնները:

Կարճ խմբագրութիւնը կը բաղկանայ Ա, Բ, Գ, Գա, Դ գլուխնե- րէն եւ Դա գլուխին սովորական տառերով տպուած տողերէն, ինչ- պէս նաեւ այն բառերէն եւ նախադասութիւններէն, որոնք արամ- եան տառերով տպուած են բայց որոնց փակագիծի մէջ կը յաջորդեն կարճ խումբին ձեռագիրներուն ցուցանիշները (ԱԳԴԵԶ)։

Իսկ ընդարձակ խմբագրութիւնը կը կազմուի Ա, Բ, Գ, Գբ, Դա եւ Դբ գլուխներէն ամբողջովին։

Ձեռագիրներուն միջեւ բնագրական տարբերակները տպագր- ուած են արամեան տառերով, եւ ասոնց կը յաջորդեն փակագիծի մէջ ցուցանիշները այն ձեռագիրներուն որոնց մէջ կը գտնուին այդ բառերը կամ նախադասութիւնները։ Երբ արամեան տառերով տպ- ուած հատուածի մը վերջը ցուցանիշներ չեն դրուած, կը նշանակէ թէ այդ հատուածը կը գտնուի յաջորդ նախադասութեան կամ հատ- ուածէն վերջ նշանակուած ձեռագիրներուն մէջ։

Արամեան տառերով տպուած մասերուն մեծագոյն մասը յա- ւելումներ են, սակայն կան նաեւ բառեր կամ նախադասութեան մա- սեր որոնք յայտնապէս գրիչներուն անուշադրութեան հետեւանքով է որ չեն ընդօրինակուած։ Ընթերցողները դիւրաւ կրնան զանազանել այս վերջինները՝ նախադասութեան իմաստին համաձայն։

Սովորական տառերով տպագրուած տողերը հասարակաց են գլուխներուն ներքեւ նշանակուած բոլոր ձեռագիրներուն։

Երբ բառի մը սկիզբը, մէջտեղը կամ վերջը տառ մը փակագիծի մէջ առնուած է կը նշանակէ թէ տարբերակներէն ոմանք այդ տառով իսկ ուրիշները առանց այդ տառին պէտք է կարդալ, քերականական կանոններուն համաձայն։ Այս կարգի տարբերակները, որոնք ընդ- հանրապէս նշանակութենէ զուրկ են, մեծ մասամբ չեն նշուած։

Կարճ օրինակ մը բաւական է աւելի յստակօրէն պարզելու հա- մար որդեգրուած դրութիւնը։ Գ. գլուխին (հասարակաց խմբա- գրութիւն) 39–43 տողերը հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնեն.

Արշարունիք եւ (*ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ*) *Ջորն Երասխայ կաղ- ցուան է, ուր կան* սուրբ ուխտ(ք)ն վարդիկ Հայրն (*ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾ ՂՃ*) եւ Կարմնջաձորն (*ԹԺԻԾՂՃ՝ եւ սուրբ* ուխտն (*ԶԷԸԼԿՀՊՓՍՆ*) *Թաթլու* անապատն (*ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ*) եւ Վարոսի վանքն (*ԶԷԸԼԿ ՀՊՓՍՆ*), *ուր գթումաս առաջնորդ կացոյց*։

Արամեան տառերով տպուած բառերէն կը հետեւի թէ՝

ա) Արշարունիք եւ բառերը չկան ԱԲԳԴԵԶ ձեռագիրներուն մէջ

բ) սուրբ ուխտ(ք)ն Վարդիկ Հայր բառերը չկան ԶԷԸԼԿՀՓ ձեռագիրներուն մէջ, եւ թէ ուխտն փոխանակ ուխտքն պէտք է կարդալ այս ձեռագիրներէն անոնց մէջ ուր միայն այս վանքը յիշուած է։

գ) եւ Կարմնջաձորն եւ բառերը չկան ԱԲԳԴԵԶԶԷԸԼԿՀՓ ձեռագիրներուն մէջ։

դ ուխտն բառը չկայ ԱԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ ձեռագիրներուն մէջ։

ե) անապատն բառը չկայ ԶԷԸԼԿՀՓ ձեռագիրներուն մէջ։

զ) եւ Վարոսի վանքն բառերը չկան ԱԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ ձեռագիրներուն մէջ։

Կը հետեւի ուրեմն թէ կարճ խումբին մէջ այս հատուածն է (ուղղագրական տարբերակներով)․

Զորն Երասխայ Կաղզուան է, ուր կան սուրբ ուխտքն Վարդիկ Հայրն եւ սուրբ Թաթլու անապատն ուր (կամ որ) զԹովմաս առաջնորդ կացոյց։

Մնացեալ բոլոր բառերը զանազան անձերու կողմէ կատարուած յաւելումներ են։ Ցանդուցն եզրակացութիւն մը պիտի ըլլար սակայն ըսել թէ սկզբնագիրը ճիշդ ու ճիշդ այսպէս խմբագրուած էր։ Միայն հաւանական է որ այսպէս էր կամ ասոր շատ մօտ։

Բնագրական, քերականական եւ ուղղագրական տարբերակները, ըստ սովորութեան, նշուած են տողատակ։ Ամէն ուր որ ձեռագիրները բոլորովին աղաւաղուած ըլլալ կը թուէին եւ մենք ուղղեցինք՝ մեր սրբագրութիւնները տպուած են արամեան տառերով, որոնց չեն հետեւիր ձեռագիրներու ցուցանիշներ։

Այսպիսի սրբագրութիւններ շատ հազուադէպ պարագաներու մէջ կատարուած են եւ գուցէ աւելորդ էին, որովհետեւ խնդիրը այն չէ թէ հասարակ կամ յատուկ անունի մը ուղիղ ձեւը ո՞րն է, այլ թէ գործին հեղինակը կամ գրիչները ինչպէս ուղղագրած են զանոնք։

Լաւագոյն նկատուած եւ հետեւաբար հրատարակելի բնագրին մէջ որդեգրուած ընթերցուածներու ընտրութիւնը հիմնուած է միշտ ռեւէ հրատարակիչի դատողութեան եւ հմտութեան վրայ, որոնք ոչ անսխալական են եւ ոչ ալ անթերի։ Հետեւաբար հոն ուր այս ընտրութիւնը կրնար վիճելի համարուիլ, տողատակ նշուած են բոլոր տարբերակները ամբողջական նախադասութիւններով։

Ինչպէս յաճախ, ներկայ քննական հրատարակութեան մէջ ալ ապահովաբար կան բառեր որոնց ուղիղ ձեւը կը գտնուի տողատակ տարբերակներուն եւ ոչ բնագրին մէջ: Անոնք որ պիտի օգտագործեն Աշխարհացոյցին այս նոր հրատարակութիւնը, բնականաբար իրենց դատողութեան եւ հմտութեան համաձայն պիտի ընտրեն այն բառը կամ բառերը զոր աւելի ուղիղ կը համարին քան այն որ ընդունուած է հոս:

Պարզելու համար մեր կատարած ընտրութիւններէն ոմանց պատճառները, այստեղ կը յիշենք երկու օրինակ:

Ի ձեռագրին գրիչը Գէորգ դպիր Տէր Յովհաննէսեան, թէեւ իր յիշատակարանին մէջ յայտարարած է թէ «զիարդն եւ էր գրչագիրն այնպէս գրեցաք», կասկած կը ներշնչէ թէ ուղղած է իր օրինակած նախատիպին անձնանուններու եւ տեղանուններու սխալները: Օրինակի համար, Դբ, տ. 139, բոլոր ձեռագիրները, բաց ի Ի–էն եւ Ղ–էն (վերջինը Վենետիկի հրատարակութիւնն է, որ հաւանականաբար սրբագրուած է) ունին ի յաք գետոյն մինչեւ ի մաւր (տարբերակներ՝ մօր, մօռ, մուր, յեմօտ) լեառն: Այս տեղեկութիւնը քաղուած է Անանիա Շիրակացիի (կեղծ Մովսէս Խորենացի) Աշխարհագրութենէն: Ճիշտ ձեւերն են յԱք(ը)լ փխ. յԱք եւ Եմաւոն փխ. Մօր, եւն: Հաւանական է որ Աշխարհացոյցին սկզբնագրին մէջ Աքլ ձեւը գոյութիւն ունեցած ըլլայ, սակայն կարելի՞ է նոյն ենթադրութիւնը ընել Եմաւոն բառին համար ալ: Յեմօտ (յեմաւտ) ձեւը կրնայ այնքան աղաւաղումը համարուիլ իմաւրին որքան յեմաւոնին, նկատի առնելով գրիչներուն երբեմն անհաւատալի սխալագրութիւնները ոչ միայն օտար այլ եւ հայկական տեղանուններու եւ անձնանուններու մէջ: Կը մնայ Ի–ին Եմաւոնը (յունարէն Իմաուս): Անկարելի չէ որ Գէորգ դպիր, ծանօթ Շիրակացիին Աշխարհագրութեան, Մաւրը ուղղած ըլլայ Եմաւոն: Միւս կողմէ, Մուր կամ Մոր կը համապատասխանէ հին Թրք. Մուզ լերան անունին, եւ Z եւ R հնչիւններուն լծորդութիւնը կը բացատրէ Մուր ձեւը, որ կը գտնուի Գ եւ Դ ձեռագիրներուն մէջ: Հետեւաբար այս ուղղագրութիւնն է որդեգրուած մեր բնագրին մէջ: (Սեն–Մարթեն, եւ անոր հետեւելով Նորայր, ունին Եմաւոն, մինչ Ս–ին նախատիպը՝ Սեն–Մարթենի օգտագործած ձեռագիրը (Փ) ունի ի մոր): Եթէ մեր աւելի հին ձեռագիրները հաստատեն Մուր կամ Մաւր ձեւը, Մուզ բառին մէկ տարբերակը հաստատուած պիտի ըլլայ հայերէն բնագրով մը: Հակառակ պարագա–

յին, պէտք է ենթադրել թէ Գէորգ դպիր, Աշխարհացոյց*ին այս հատուածին մէջ, ունէր սկզբնագրին շատ աւելի հաւատարիմ օրինակ մը:*

Երկրորդ օրինակն է հետեւեալը:

Գա, ա 107 *եւ Գբ, ա.* 53 — Կարս fաղաfն Անի է:

Կարճ խումբին չորս ձեռագիրները (ԱԲԳԴ) ունին յանի, *իսկ Զ՝* անի *(Ե–ին մէջ, որուն հետ գրեթէ միշտ համընթաց է Զ, այս տողը կտրուած է): Ընդարձակուած խումբին մէջ եօթը ձեռագիր (ԶէԸԼԿ ՀՓ) ունին* անի, *Թ՝* յանոյ երկիր, *Ծ՝* յանւոյ երկիրն, *Ը՝* անի *ուղղուած* անու, *ԺԾ՝* յանու երկիրն, *Ղ՝* Կարսոյ երկիրն եւ fաղաfն յԱնու երկիրն: *Ի–ին մէջ այս նախադասութիւնը բոլորովին խաթարուած է եւ խառնուած նախորդ եւ յաջորդ նախադասութիւններուն հետ:*

Յանի *գրչութեան մէջ* յ *նախդիր չէ, այլ հագագային հնչումի մը նշանագիրը, որով բառը ուղղական ձեւով* Անի *է, եւ* 12 *ձեռագիր այս ձեւն է որ ունին: Սակայն Կարս քաղաքը Անի քաղաքը չէ, եւ իրաւամբ նախադասութիւնը կրնայ աղաւաղուած նկատուիլ, մանաւանդ որ* 5 *ձեռագիր ալ, առաւել կամ նուազ նմանութեամբ, ունին* յԱնու երկիրն է: *Սեն–Մարթեն, որ յայտարարած է թէ Բարիզի ձեռագիրը (Փ) կը հրատարակէ, սխալաշատ գտնելով Պոլսոյ հրատարակութիւնը (Պ), հետեւելով Փ–ին լուսանցքին մէջ նշանակուած Պ–ին տարբերակին եւ զայն ուղղելով, այս նախադասութիւնը փոխած է հետեւեալ ձեւով.* եւ այլ բազում, Կարս եւ fաղաfս Անի: *Նորայր, որ սակայն տեսած է Հ ձեռագիրը, ուղղած է* «եւ այլ բազում կասր եւ fաղաfանի» *(եւ ուրիշ բազմաթիւ բերդեր* (կասր *արաբերէն* բերդ) *եւ քաղաքներ): Արդ,* Աշխարհացոյց*ին մէջ ոչ իսկ մէկ անգամ* բերդ *բառին փոխարէն գործածուած է* կասր *բառը:* Անի *յոդնակերտ մասնիկով ալ ոչ մէկ բառ կը գտնուի ձեռագիրներուն մէջ: Ժ–ին մէջ միայն մէկ անգամ կը հանդիպինք* fաղաfնին այսոfիկ են *բառերուն, զոր պէտք է կարդալ* fաղաfն են այսոfիկ են, *բային կրկնութեամբ, ինչպէս տասնեակներով՝ մեր ձեռագիրներուն մէջ, եւ հիմնուելով Ժ–ին մէջ բառերու կցումներուն եւ տառերու յաճախադէպ նմանութեանց վրայ: Նորայրին սրբագրութիւնը ընդունելի պիտի ըլլար եթէ գոյութիւն ունեցած ըլլային միայն մէկ*

կամ երկու ձեռագիր. բայց ոչ ներկայ պարագային: Թերեւս յԱնու երկիրն է ընթերցուածը, որ կը գտնուի միայն ընդարձակուած խումբին մէջ, սկզբնական ձեւը ըլլայ, Կարս քաղաքը Անիի երկրին կամ գաւառին մէջ է իմաստով: Անկարելի չէ նաեւ որ Կարս քաղաքն եւ Անի է բառերը կը պատկանին երկու տարբեր նախադասութիւններու, որոնց միջեւ տող մը անուշադրութեամբ չէ ընդօրինակուած մեր բոլոր ձեռագիրներուն նախատիպին մէջ: Յաջորդ նախադասութեան «Վանանդայ Կարուց էր» բառերը կը թուին ոյժ տալ այս ենթադրութեան: Այս անստուգութեան մէջ, նախընտրութիւն տըւինք կարճ խումբին բոլոր եւ ընդարձակուած խումբին մեծամասնութեան ընթերցուածին եւ պահեցինք Կարս քաղաքն Անի է ընթերցուածը, ինչպէս ուրիշ տեղեր ալ նախընտրեցինք ձեռագիրներուն մեծամասնութեան ընթերցուածները, բաց ի այն պարագայէն ուր մեր կարծիքով հնագոյն ուղղագրութիւն մը կը գտնուէր ձեռագրի մը մէջ (ինչպէս Ըստըմպօլ փխ. Ըստամպօլ):

Քերականական եւ ուղղագրական տարբերակները այնքան ստուարաթիւ են մեր ձեռագիրներուն մէջ որ զանոնք ամբողջովին նշեցինք միայն առաջին գլուխին մէջ, զեղչելով սակայն բառավերջի յապաւուած կամ աւելցուած յ-երը, (ինչպէս կա փխ. կայ, սայ փխ. սա): Քերականական տարբերակները կը կայանան աւելորդ կամ պակաս բայերու եւ յօդերու, ինչպէս նաեւ հոլովներու տարբերութեան մէջ: Աշխարհացոյցին նպատակը աշխարհագրական է եւ ոչ՝ լեզուաբանական, եւ ձեռագիրներուն մէջ տեսնուած լեզուական տարբերութիւններն ալ լեզուաբանական տեսակէտով կարեւորութենէ զուրկ են, ծանօթ ըլլալով ուրիշ հարիւրաւոր ձեռագիրներէ: Միշտ չենք նշած նաեւ բառերու տեղափոխութիւնները, ինչպէս առաքելոյն Յակոբայ կամ Յակոբայ առաքելոյն, ինչպէս նաեւ գրիչներէն ոմանց կողմէ երկիւղածօրէն աւելցուած սուրբ կամ ուխտ բառերը: Դիտելի է որ հնագոյն ձեռագիրներուն մէջ սուրբ բառը շատ աւելի քիչ գործածուած է քան ընդարձակուած խումբին մէջ: Յաճախ, գոհացած ենք միայն մէկ անգամ նշելով օտար յատուկ անուններու սխալ գրչութիւնները:

Այս կարգի տարբերակները նոյն իսկ չէին կրնար ծառայել ցոյց տալու ձեռագիրներուն սերումը, որ մեծ մասամբ երեւան կ՚ելլէ բնագրին մէջ նշանակուած տառանիշներով:

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

7 · — Սեն–Մարթէն իր թարգմանութեան կցած առաջին ծանօթագրութեան մէջ կը յայտարարէր թէ «հրատարակիչները եւ գրիչները այս գործը վերագրած են Վարդան վարդապետ Բարձրաբերդցիին, որ ԺԳ դարուն շատ մեծ համբաւ կը վայելէր Հայաստանի մէջ եւ մեռած է 1271ին (*) : Այս գիրքը չի կրնար անոր վերագըրուիլ, որովհետեւ հեղինակը Երեւանի մօտ Խորվիրապի եկեղեցիին նկարագրութեան մէջ կ'ըսէ թէ համբաւաւոր Վարդանին գերեզմանը հոն էր : Կը խորհինք թէ այս հեղինակը Վարդանի աշակերտներէն մէկն էր եւ ատոր համար է որ գիրքը անոր վերագրուած է : Այսպէս կը խորհինք, որովհետեւ երբ կը խօսի Գալուձորի վանքին մասին, ուր Վարդան Բարձրաբերդցի բնակած է իր կեանքին վերջին տարիներուն, այդ վայրը կը կոչէ «վարժարան եւ աթոռ մեր սուրբ վարդապետին», ինչ որ անտարակոյս չի կրնար պատշաճիլ այն նշանաւոր անձին որուն մասին կը խօսինք» (**) :

Զարմանալի է որ Սեն–Մարթէն չէ հետաքրքրուած թէ արդեօք Աշխարհացոյցը *ուրիշ ձեռագիրներով ալ պահուա՞ծ է, եւ չէ խորհեր թէ այդ երկու նախադասութիւնները, որոնք գործին հեղինակին ինքնութիւնը կասկածելի կ'ընծայէին, կրնային ընդմիջարկութիւններ ըլլալ :*

Գալուձորի կամ Գայլուձորի կամ Գլաձորի վերաբերեալ յիշատակութեան մէջ բոլոր ձեռագիրները (Գա, տ. 68–69 եւ Գբ, տ. 94–95) ունին «Եւ Գալուձոր, ուր աթոռն է եւ վարժարան սուրբ վարդապետացն մերոց», եւ Բարիզի ձեռագիրն ալ (Փ), որուն վրայ հիմնուած է Սեն–Մարթէնի հրատարակութիւնը ; նոյնպէս ունի «վարդապետացն մերոց» եւ ոչ «վարդապետին մերոյ» : Այս վերջին ձեւը ունի միայն Կ. Պոլսոյ տպագրութիւնը, որուն, հոս ինչպէս քանի մը ուրիշ տեղեր, հետեւած է Սեն–Մարթէն, հեռանալով Փ–էն, Պոլսոյ հրատարակութիւնը իրաւամբ «բազմավրէպ» յայտարարելէ ետք :

(*) Saint-Martin, ibid, II, page 45, n. 1.

(**) Վարդան Արեւելցի վախճանած է 1269ին,

Վարդանի գերեզմանին յիշատակութիւնը չի գտնուիր կարճ խմբագրութեան ձեռագիրներուն մէջ, իսկ ընդարձակուած խումբին ձեռագիրներէն միայն ՁԷԽԿՀՂՄՓ եւ Պ ունին (Գբ, տ. 61–65, մինչ ԸԹԺԻԼԾՃ չունին: Նոյն իսկ Փ–ի մէջ այս յիշատակութիւնը աւելցուած է լուսանցքին մէջ, ուրիշ գրչութեամբ (նոտրագիր, մինչ ձեռագիրը բոլորգիր է), յայտնօրէն ձեռագիրը բաղդատուած ըլլալով ուրիշի մը հետ: Այս պարագան բաւական էր ընդմիջարկութեան կասկածը արթնցնելու համար Սեն–Մարթենի միտքին մէջ: Ակներեւ է որ Փ ընդօրինակուած է ձեռագիրէ մը, որուն մէջ Վարդանի եւ Ներսէս Շինողի գերեզմաններուն յիշատակութիւնը գոյութիւն չունէր:

Աշխարհացոյցին հեղինակութիւնը պատմագիր Վարդանին վերագրելու դէմ հիմնաւոր առարկութիւն մը ունի Հ. Մ. Չամչեան (Պատմութիւն Հայոց, 1784, Գ, էջ 242): Խօսելով Մեծն Վարդանի մասին, Չամչեան կը գրէ. «Են եւ որք սմա ընծայեն զհամառօտ աշխարհագրութիւն ինչ՝ արարեալ ի Վարդանայ ումեմնէ. բայց հեղինակ նորին յետոյ է քան զսա եւ քան զաշակերտ սորա զյովհան եզնկացին. զի ի ձեռագիր օրինակս բանք լինին անդ եւ զեզնկացւոյն. մանաւանդ զի որովհետեւ յայսպիսի գիրս հետզհետէ յաւելեալ են օտարոտի բանք յանզգոյշ անձանց, դժուարին լինի որոշել զհարազատ հեղինակ նոցին»:

Հաւանականաբար Չամչեանին հետեւելով է որ Հ. Մկրտիչ Աւգերեան Աշխարհացոյցը վերագրած է «Վարդանայ ուրումն անծանօթի» Վենետիկի Մխիթարեանց ձեռագիրներուն իր ցուցակին մէջ, նկատելով որ այդ գործին մէջ յիշուած է Յովհաննէս Երզնկացին ալ (Հ. Բ. Սարգիսեան, Ցուցակ Վենետիկի, Բ, էջ 809–810):

Աւգերեանին առարկութիւնը կրկնած է Հ. Համազասպ Ոսկեան (Յովհաննէս Վանական եւ իւր դպրոցը (1922), էջ 82)(***)որ, Վարդան Արեւելցիին հեղինակութիւնը մերժելու «մէկ ուժեղ ապացոյցը այն կը նկատէ որ Աշխարհացոյցին մէջ յիշատակուած է Վարդանին մահը:

Յովհաննէս Երզնկացին յիշուած է Անձին եւ Վերին չարականներուն յօրինման առթիւ (Գա, տ. 199–201 եւ Գբ, տ. 267–273), որ

(***) Վարդանի Աշխարհացոյցը առաջին անգամ տպագրուած չէ 1698ին, ինչպէս կը գրէ Հ. Հ. Ոսկեան (անդ, էջ 82, ծան. 1): Նոյնպէս ճիշտ չէ թէ «Բազմավէպ»ի մէջ հրատարակուածը «հատուած» մըն է: (Տես վերը՝ 1):

1272–1275 *տարիներէն առաջ չի կրնար գրուիլ* (*տես Արմենուհի Սրապյան*, Հովհաննես Երզնկացի, *Երեւան*, 1958, *էջ* 27–28)։ *Վարդան Արեւելցի մեռած ըլլալով* 1269*ին*, *կը հետեւի թէ Երզնկացիին յիշատակութիւնը ընդմիջարկութիւն մըն է*։

Ճշմարտութիւնը ընդնշմարած է Հ. Բ. Սարգիսեան (Ցուցակ... Վենետիկի, *էջ* 810), *երբ Վարդան Արեւելցիին հեղինակութիւնը աւելի տարակուսելի գտնելէ ետք ո՛չ միայն անոր գերեզմանին յիշատակութեան պատճառաւ եւ «մանաւանդ այսպիսի անձնադրութեամբ» — իբրեւ թէ մէկը կարենար իր «չիրիմը յիշել» առանց անձնադրութեան իսկ — կարծիք կը յայտնէր թէ «կա՛մ տեղին եկամուտ յաւելուած է եւ կա՛մ Մեծն Վարդանի աշխարհագրութիւնն ես, — ինչպէս Խորենացւոյն, — ետքէն փոփոխութիւններ կրած է»*։ *Բայց զարմանալի է որ այս կասկածը ունենալէ ետք — ինչ որ արժանիք մըն է — նոյն իսկ Վենետիկի ձեռագիրներուն չէ դիմած զայն ստուգելու համար, եթէ չէր յիշեր ինքինեանի* Ստորագրութիւնը *եւ* Հնախօսութիւնը։

Այս բոլոր հեղինակներուն ուշադրութենէն վրիպած է Աշխարհացոյցին *մէջ ուրիշ յիշատակութիւն մըն ալ, որ գործին խմբագրութիւնը կրնայ վերագրել տալ ԺԴ դարուն առաջին երեսնամեակէն ետք ապրած հեղինակի մը*։ *Արդարեւ, ձեռագիրներէն ոմանց մէջ յիշուած է թէ ո՛ւր թաղուած է Խաչատուր Կեչառեցի, որ մեռած է շուրջ* 1330–1331*ին* (*տես Մ. Թ. Ավդալբեգեան*, Խաչատուր Կեչառեցի, *Երեւան*, 1958, *էջ* 20)։ *Իրականութիւնը այն է որ այս յիշատակութիւնը կը գտնուի ընդարձակուած խմբագրութիւններուն մէջ*։

Վարդանի հեղինակութեան դէմ նոր փաստեր դատած ըլլալ կարծած է Աշոտ Յովհաննիսեան, որ Աշխարհացոյցին *խմբագրութեան ժամանակը կը տանի ԺԴ դարուն վերջերը կամ ԺԵ դարուն սկիզբները*։ *Վարդանը, կը գրէ պատմաբանը, Սամարղանդը «նստողաց ազգին աթոռ» կը համարի, բան մը որ Լանկ Թամուրի ժամանակ*, 1370*էն ետք տեղի ունեցած է*։ *Նոյնպէս, Վարդան Մոսկուան «աթոռ ազգին ռուսաց» դիտէ, ինչ որ ճիշտ է միայն* 1389*էն ետք*։ *Այսուհանդերձ*, Աշխարհացոյցին *խմբագրութիւնը* 1453*էն առաջ կատարուած է, որովհետեւ Կ. Պոլիս յունական քաղաք նշուած է* (Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, *Երեւան*, 1957, *էջ* 462 *եւ ծան.* 4)։

Առաջին երկու յիշատակութիւնները կը գտնուին միայն ընդարձակուած խմբագրութիւններուն մէջ, եւ, հետեւաբար, Վարդանի

հեղինակութեան դէմ փաստեր չեն կազմեր։ Պարագան չէր փոխուեր եթէ նոյն իսկ կարճ խմբագրութեան մէջ գտնուէին։

Վարդան Արեւելցիի վերագրուած «անձնագովութիւն»ը (Հ. Բ. Սարգիսեան, անդ) Աշխարհացոյցի *հեղինակին տրուած «նորոգ թարգմանիչ, երկրորդ Լուսաւորիչ» գովասանական որակումներն են։ Բնականաբար, Վարդան Արեւելցիէն տարբեր Վարդան մը կըրնար այս ածականները գործածել անոր համար։*

Նոյն գովասանական ածականները կը գտնուին գործին խորագիրներէն ոմանց մէջ։ Կը բաւէ սակայն ակնարկ մը նետել ԽՈՐԱԳԻՐ տողատակ ծանօթագրութեանց վրայ, համոզուելու համար թէ գործը սկզբնաբար այդ խորագիրը չէր կրեր։

Այս բացատրութիւններէն ետք, կը մնայ աւելցնել թէ, ինչպէս Նորայր Բիւզանդացի դիտել տուած է (տես էջ 1, Ծան. Ն–ի), Վարդանի Պատմութիւնը *եւ* Աշխարհացոյցը *կրսկսին գրեթէ բոլորովին համանման նախադասութեամբ մը, եւ ուրիշ տեղեր ալ կը գտնուին այս երկու գործերուն միջեւ ինչ ինչ տեղեկութեանց նմանութիւններ։ Անշուշտ, այս պարագաները վճռական փաստեր չեն կրնար կազմել, որովհետեւ ուրիշ Վարդան մը կրնայ օգտուած ըլլալ Վարդան Արեւելցիին Պատմութենէն։ Սակայն պէտք է փաստել այդ միւս Վարդանին գոյութիւնը այս առարկութիւնը հիմնաւորելու համար։ Ամէն պարագայի մէջ,* Աշխարհացոյցին *հեղինակութիւնը Վարդան Արեւելցիին վերագրելու գլխաւոր փաստը այն է որ, բաց ի Պլուզ վարդապետին յիշատակութենէն, որ յայտնապէս ընդմիջարկութիւն մըն է ուրիշ հարիւրաւոր ընդմիջարկութիւններու նման, ներկայ աշխատութեան մէջ օգտագործուած հնագոյն երկու ձեռագիրները (Ե եւ Զ) չունին տեղեկութիւն մը որ Վարդան Արեւելցիին մահէն յետնագոյն ժամանակի մը վերաբերի։*

Եւ քանի որ ձեռագրական աւանդութիւնը Աշխարհացոյցին *հեղինակ կը ճանչնայ «նորոգ թարգմանիչ եւ երկրորդ լուսաւորիչ» Վարդան վարդապետ մը, որ միայն Վարդան Արեւելցին կրնայ ըլլալ եւ ոչ ուրիշ Վարդան մը, պատճառ չկայ* Աշխարհացոյցը *չվերագրելու պատմագիր, աստուածաբան եւ ուսուցիչ նոյն Վարդանին, մինչեւ որ հակառակը փաստել կարելի ըլլայ անառարկելի ապացոյցներով։*

ԱՇԽԱՀԱՑՈՅՑԻՆ ԱՐԺԷՔԸ

8·— Հ· Ղուկաս Ինճիճեան (Հնախօսութիւն, Գ, էջ 314–315), որ իր Ստորագրութեան մէջ զանազան տեղեր յիշած է Աշխարհացոյցին հաղորդած տեղեկութիւնները, կը գրէ· «Ցայժմ աշխարհագրութեան բատ մեծի մասին է ստորագրութիւն, մանաւանդ թէ անուանակոչութիւն տեղեաց՝ նշանագրէ նաեւ զնոր անուանս, ոչ սակաւ լոյս տայ մեզ յայժմ մասին· որպէս կարես տեսանել ի մերում ստորագրութեան մեծին Հայոց, զոր բազում ուրեք յիշատակեմք, առեալ բաղդատութեամբ զանազան ձեռագրաց»:

Սեն–Մարթեն (անդ, Բ, էջ 454) կը գրէ· «Թէեւ այս գործը անկարգ է եւ այն ձեւով որով խմբագրուած է, դժուար ըլլայ հետեւիլ հեղինակին նկարագրութիւններուն, ընդհանրապէս շատ շահեկան է եւ շատ օգտակար Հայաստանի մասնաւոր աշխարհագրութեան համար: Կը պարունակէ բազմաթիւ մանր տեղեկութիւններ այն փոփոխութիւններուն մասին, որոնք ժամանակի ընթացքին տեղի ունեցած են այս երկրին աշխարհագրական բաժանումներուն եւ անուանակոչումներուն մէջ, զոր ուրիշ տեղ բացարձակապէս անկարելի պիտի ըլլար գտնել»:

Վերջապէս, Հ· Հիւպշման Վարդանի Աշխարհացոյցէն օգտուած է ամէն անգամ որ նոր տեղեկութիւն մը գտած է անոր մէջ (տես Հին Հայոց Տեղւոյ Անունները, 1907):

Աշխարհացոյցին գլխաւոր արժանիքը այն է որ «այս գործը տեսակ մը հնախօսութիւն կը ներկայացնէ՝ ջանալով շատոնց աւերակ Հայաստանի հին գաւառներու եւ քաղաքաց տեղերը նշանակել նորերով: Եթէ շատ տեղ արդէն չի կրնար ուղիղը գտնել», կը նշանակէ թէ հեղինակին օրով այլ եւս հին Հայաստանի աշխարհագրական անուններուն համապատասխան նոր անուններ «շատ տեղ» անծանօթ էին եւ կամ կը շփոթուէին սխալ անուններու հետ: (Հ· Յ· Տաշեան, Հին Հայաստանի Արեւմտեան Սահմանը, 1948, էջ 108): (1)

---

(1) Այս էջերը տպագրութեան յանձնուած էին երբ ստացանք Ա·

Աշխարհագրական, պատմական եւ համեմատաբար նուազ տնտեսական տեղեկութիւններէն զատ Աշխարհացոյցը *շահեկան է նաեւ իբրեւ պատկերը ԺԳ դարուն եւ աւելի ետք տիեզերքին, մեր երկրագունտին եւ օտար երկիրներու մասին Հայոց ունեցած ծանօթութեանց տեսակէտով:*

ՆԵՐԿԱՅ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

9·— 24 *ձեռագրի եւ տպագրի համեմատութեամբ կատարուած այս հրատարակութեան գլխաւոր արժէքը կը կայանայ կարճ եւ ընդարձակուած խմբագրութեանց անջատումին մէջ, որով մօտաւորապէս կը ճշտուի նաեւ սկզբնագրին բովանդակութիւնը, իսկ ընդմիջարկութիւնները եւ թերիները բացայայտօրէն կը տեսնուին:*

Ձեռագիրներուն համեմատութիւնը երեւան կը հանէ քանի մը նոր տեղանուններ եւ ուրիշ տեղեկութիւններ, որոնք չեն գտնուիր նախապէս տպագրուած օրինակներուն մէջ:

Աշխարհացոյցին սկզբնագիրը մօտաւորապէս ճիշտ կերպով վերակազմելու համար, անհրաժեշտ է համեմատել ուրիշ հնագոյն ձեռագիրներ, որոնք թերեւս գոյութիւն ունին այս կամ այն ձեռագրատան մէջ եւ մեզի անմատչելի մնացին: Ընդարձակուած խումբերուն համեմատութիւնն ալ հաւանական է որ երեւան հանէ տեղանուններ, վանքերու անուններ, եւն. որոնք կրնան զուրկ չըլլալ աշխարհագրական եւ պատմական արժէքէ մը:

Գ. Աբրահամյանի *Մատենադարանի Ձեռագիր Գանձերը* անուն փոքր աշխատութիւնը (Երեւան, 1959), ուր կան հետեւեալ տողերը. «Աշխարհագրական համեմատաբար ընդարձակ եւ ուշագրաւ աշխատութիւն ունի ԺԳ դարի պատմիչ Վարդան Արեւելցին, որը շատ ման եկած, աշխարհի տեսած անձնաւորութիւն է: ... Վարդանի «Աշխարհացոյց»ն ընդգրկում է Հայաստանի եւ նրա հարեւան երկրների ԺԳ դարի պատմական աշխարհագրութիւնը: Աշխարհագրութեան մէջ արծարծուած են ինչպէս ֆիզիքական, այնպէս եւ տնտեսական բնոյթի հարցեր: Արժէքաւոր է այն յատկապէս Փոքր Ասիայի պատմական աշխարհագրութեան համար: Վարդանի «Աշխարհացոյց»ի բազմաթիւ ձեռագրեր կան Մատենադարանում, որոնցից լաւագոյնը ԺԶ դարից է (ձեռ. Նօ. 1724, թ. 1բ–22ա):

Քերականական եւ ուղղագրական տարբերակներէն ինչ որ պահուած է — մաս մը ստիպուեցանք ջնջել տպագրութիւնը դիւրացնելու համար — բաւական է գաղափար մը տալու համար ձեռագիրներուն գրչութեան մասին։ Ամէն պարագայի մէջ, ուշադրութեան արժանի ոեւէ տարբերակ յապաւուած չէ։ Գուցէ ոմանք նոյն իսկ աւելորդ համարին ցոյց տրուած տարբերակներուն մէկ մասը։

Ձեռագիրներէն ոմանց մէջ կան հատուածներու տեղափոխութիւններ, որոնք յիշուած են տողատակ։ Չեն յիշուած սակայն եկեղեցական ժողովներուն եւ աւետարանիչներուն վերաբերեալ տեղեկութեանց տեղափոխութիւնները, որովհետեւ ասոնք յայտնապէս ընդմիջարկութիւններ են եւ մաս չէին կազմեր սկզբնագրին։ Մ-ի մէջ այս տեղեկութիւնները Աշխարհացոյցէն անջատաբար կը գըտնուին վերջը։ Աշխարհագրական եւ պատմական տեսակէտով կարեւորութենէ բոլորովին զուրկ են։

Ձեռագիրները բաժնուած չեն գլուխներու, հատուածներու եւ տողերու։ Այս բոլոր բաժանումները, ինչպէս նաեւ վերնագիրները, մեր կողմէ կատարուած եւ աւելցուած են։

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Վարդանի անունով ծանօթ Աշխարհացոյցին հեղինակն է Վարդան Արեւելցի (+ 1269)՝ պատմագիր, մեկնիչ եւ հեղինակ կրօնական գործերու, մինչ շատերը, հիմնուելով Սէն-Մարթէնի հրատարակութեան վրայ, զայն համարած են ուրիշ Վարդանի մը աշխատութիւնը։

2. Աշխարհացոյցը մեզի հասած է կարճ եւ ընդարձակուած խմբագրութիւններով։

3. Կարճ խմբագրութեան ներկայացուցիչներն են ներկայ հրատարակութեան Ա, Գ, Դ, Ե, Զ ձեռագիրները եւ Բ ձեռագիրը մինչեւ Հայաստանի աշխարհագրութեան վերջը։

4. Կարճ խումբին Ե եւ Զ ձեռագիրները մերձաւորագոյն ներկայացուցիչներն են սկզբնագրին։

5. Բոլոր ձեռագիրներն ալ ունին թերիներ եւ ընդմիջարկութիւններ։

6. Ձեռագիրներուն մեծագոյն մասը ընդօրինակուած է աշխար-

հագրութեան անտեղեակ գրիչներու կողմէ, եւ լեցուն է ուղղագրական եւ քերականական սխալներով։

7. Ներկայ հրատարակութիւնը, ըլլալով հանդերձ միայն նպաստ մը քննական վերջնական հրատարակութեան մը, կը լուծէ զանազան խնդիրներ եւ կը բերէ ինչ ինչ նորութիւններ։

8. Գործին ծաւալը սահմանափակելու եւ, մանաւանդ, տպագրութիւնը դիւրացնելու համար, տարբերակներուն մէկ մասը յապաւուած է, առանց գործին արժէքին վնասելու։

*
**

Հեղինակը իր խորին շնորհակալիքը կը յայտնէ Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան ձեռագրատան տեսուչ Հ. Բերոբէ Զրաքեանի, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին ձեռագրական տեսուչ Գեր. Նորայր եպիսկոպոս Պողարեանի, Ատրպատականի առաջնորդարանին քարտուղար Պ. Ռափայէլ Բաբախանեանի, որոնք ամենայն ազնուութեամբ տրամադրեցին Աշխարհացոյցին միքրոֆիլմերը եւ ընդօրինակութիւնը, եւ սիրայօժար պատասխանեցին երբ հարկ եղաւ լուսաբանութիւններ ստանալ։

Հեղինակը իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ նաեւ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Կեդրոնական Վարչական Ժողովին, որ ներկայ աշխատութեան պատրաստութիւնը վստահեցաւ իրեն։

Ի վերջոյ, քաղցրագոյն պարտականութիւն մըն է յարգանքով ոգեկոչել յիշատակը Խորէն վարդ. Լազարեանի, որուն կտակը թանկագին նպաստ մըն է հայկական ուսումնասիրութեանց։

Բարիզ, 18 Ապրիլ 1960

Ծան.— Ներկայ աշխատութեան ձեռագիրը աւարտած է 1956-ին, եւ ներածութիւնն ալ խմբագրուած է այդ թուականին, իսկ վերամշակուած է տպագրութեան աւարտման ատեն։

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Ա.

ԱՐԱՐՉԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԻՆՔ

1 *Նախ քան զամենայն խնդրեսցուք եղեալքս զէն *) եւ ապա զ'ի նմա-*

ԽՈՐԱԳԻՐ. Աշխարհացոյց է (տարբեր գիրով) Ա ի Վարդան վարդապետէ ասացեալ. Այս է աշխարհացոյց Բ Աշխարհացուց է. յաշխարաց եւ պատմի Ե Տիեղերաց աշխարհացոյց. Բոլոր տիեղերաց Աշխարհացոյց (տարբեր գիրով Վարդան վարդապետի արարեալ ՁԷ. Արարեալ է աշխարհացոյցս նորոգ թարգմանչին եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդան վարդապետի պարզ Ը Աշխարհացոյց գեղեցիկ Ժ Աշխարհացոյց համառօտաբար եղելոցս աշխարհի ի վերայ երկրի արարեալ Վարդան վարդապետի Ի Արարեալ է աշխարհացոյցս նորոգ թարգմանչին եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդանայ վարդապետին պարզ (տարբեր գիրով) Լ Աշխարհացոյց է պատմութիւնս այս (աղօտ) Խ Աշխարհացոյցս կարգաւ Ծ Այս է Աշխարհացուց Կ Այս է աշխարհացոյց ՀՃ Աշխարհացոյց է. եւ այս. եւ աշխարհ (ի)ս պատմութիւն Ջ Այս է աշխարհացոյց ամենայն տիեղերաց, Հայոց եւ Հռոմաց եւ ամենայնին Ղ Արարեալ է աշխարհացոյց նորոգ թարգմանչին եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդանայ Վարդպետին, պարզ եւ համառօտ տեսութեամբ Պ Արարեալ է աշխարհացոյցս նորոգ թարգմանչին. եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդանա, պարզ եւ համառօտ տեսութեամբ Փ Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետին Ս Աշխարհացոյց նորոգ թարգմանչին եւ երկրորդ Լուսաւորչին Վարդանայ վարդապետին պարզ եւ համառօտ տեսութիւմբ Ն Վարդան վարդապետի արարեալ, յաղագս ծովուց եւ աշխարաց Մ Չիք ԳԴԹ

1 չիք Նախ քան... ի նմանէ եղեալս Ի զեղեալսն Գ զեղեալքս Դ Ջ Է Ը Լ Խ Ղ Ճ զէնն Բ չիք զէն եւ ապա զի նմանէ եղեալս ՁԷ եղեալսս Պ զեղեալքս Փ զեղեալսս Ս զի Ա Բ Ե Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ջ Ճ Պ Փ Ս զի ի ԳԴ զ'ի ՂՆ

(*) *Ծան. Ն-ի.. «Ճիշդ այսպէս սկսանի եւ պատմութիւն Վարդանայ Արեւելցւոյ «Նախքան զամենայն խնդիրս՝ հայցեսցուք եղեալքս զէն». երես 1 »։*

նէ եղեալս, զի թէպէտ արարածքս պատճառ լինին գիտութեան արարչին, զի յարարածոցս ճանաչի արարիչն ըստ Պաւղոսի թէ «Աներեւոյթք նորա ի սկզբանէ արարածովքս իմացեալ ճանաչի», եւ ըստ Դաւթի թէ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ», այլ առանց գիտութեան արարչին անօգուտ է գիտութիւն սոցա, այլ թէ վասն Աստուծոյ գիտութեան լինի գիտութիւն սոցա, զի արարածովքս ճանաչեն զարարիչն, յայնժամ կարի գեղեցիկ է քննութիւն գոյիցս:

Արդ ինքն Աստուած անպատճառ է եւ ինքն է բնութեամբ բարի եւ միայն իմաստուն. Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի. Հայր՝ ծնօղ, Որդի՝ ծնունդ ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս եւ սուրբ

---

2 եղեալքս Ա Բ Գ Դ Ե (?) Ը Թ Ժ Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ Ճ Փ զեղեալքն Գ եղեալսս ՊՄ թէպէտք Գ Դ Հ յարարածս Գ Ե արարածք Պ ՄՆ չիք զի թէպէտ Խ պատճառք ՁԷԸԼՊՆՄ լինի ԱԴԵԺ ՁՃ գիտութեամբ ԹՃ

3 արարածոցս Գ Դ Ե (?) Խ Հ Ձ արարածովս ԸԹՃ արարածովքս Ժ Ի Ծ Ղ չիք զի յարարածոցս ճանաչի արարիչն Ձ Է Ը Լ ճանաչին Բ Գ Դ չիք արարիչն Գ Դ Թ Ժ Ի Ծ Ճ արարչինն Ե արարչին Հ Պօղոսի ԱԲ Պողոսի ԳԴ Պօղօսի ԸՃ աներեւոյթքն ԳՁ աններեւոյթքն Ե աններեւոյթքն երեւելեօքս ճանաչին ՁԷ աններեւոյթ Ձ չիք նորա Ե

4 որ իսկիզբանէ Ե իսկզբաննէ Ը արարածովս. քս ԱԳԴԵԸՁ ալալածվս ԹՂՃ յիմացեալ ԸՄ Թաւթի Դ Դօթի Ճ երկին ԱԳԴ յերկին Բ չիք եւ ըստ Դաւթի... սուրբ Հոգին (տող 4-10) ՁԷ

5 չիք պատմեն զփառս Աստուծոյ ԱԳԴ չիք զփառս Աստուծոյ ԲԵ եւ այլն Ի չիք Աստուծոյ ԹՁ արարիչն ԲՀ չիք արարչին ԸԼ

6 անկօ Գ անաւգուտ ԴԵԸՃ վասն անգիտութեան վասն Աստուծոյ գիտութեան Գ գիտութիւն փխ. գիտութեան ԵԽԿՀ չիք այլ թէ վասն Աստուծոյ գիտութեան լինի գիտութիւն սոցա ԹԾՂՃՊՄՆ

7 լինել Գ գիտ ԵՁ ի գիտութիւն Այ. Ը Աստուծոյ Ն սոցա Ն (Լումայ, Բ. 334) Մ ճանաչին Գ չիք զի արարածովքս... արարիչն Ճ արարածովք ԵՁ արարածովս ԹԺԾՃ արարած վս. Հ զի երբ ՄՆ զարարչին ԳԴ զարարչէն Հ երբ արարածովքս Պ

8 գոյից ԳԻ քոյիցս Ե չիք յայնժամ կարի գեղեցիկ է քննութիւն գոյիցս Ժ

9 արղաքս (?) փխ. արդ Ե անճառ Գ պատճառ Ղ չիք եւ ինքն է ԱԼ չիք՝ երկրորդ է Ծ չիք եւ ինքն է ԱԼ

10 հայր է ԵԽԿՀՓՆՄ հար Դ որդին ԳԻՁ հոգին Ա հոգին սուրբ Ժ

11 ծնաւղ ԲԳԵԹԿՀՁՃ ծնաւղաւղ Դ ծընունդ ԲՊ ծնունդ է Թ։ հաւր փխ. ի հօրէ Գ է հօրէ Ղ նախ քան Ղ զօիտեանս ԳԴ զաւիտեանս Ե չիք ի հօրէ... զյաւիտեանս ՁԷԸԼԽԿՀՓՆՄ չիք յառաջ քան զյաւիտեանս Պ չիք սուրբ ԳԷԸ

Հոգին՝ բղխումն ի Հօրէ անսկզբնաբար: Մի բնութիւն է երից անձանցն, անձամբ եւ անուամբ յատկացեալ են եւ էութեամբ միացեալ, զուգափառ եւ համապատիւ, մի աստուածութիւն եւ մի կամք (ԱԲԳԴ ԵԶԹԺԻՂԾ) եւ մի թագաւորութիւն:

Ոչ կամեցաւ ինքն միայն վայելել զիւր առատ բարին, այլ շարժեալ սիրով յիւր բարի կամացն, եւ գոյացոյց զարարածս զիմանալիսն եւ զզալիս, եւ է ինքն միայն անեղ, եւ յետ Նորա ամենայն եղականք են:

Նախ խորանն անմատոյց, ուր կայ աթոռ աստուածութեանն, որ ի վեր է քան զամենայն էութիւն, եւ ոչ ոք կարէ յեղական արարածոցս մատչել կամ մտանել ի խորանն այն. այլ ինքն միայն կայ սուրբ Երրորդութիւնն բնակեալ ի լոյս անմատոյց:

Եւ յետ նորա հրեշտակաց կայանքն: Նախ Աթոռոց դասուն եւ Սերովբէիցն եւ Քերովբէիցն, որ հանապազ կան ի փառաբանութիւն Աստուծոյ, զի տեսանեն հանապազ զփառս աստուածութեանն եւ կազմեալ կան ի սէր Նորա եւ ոչ կամին զհեռանալն ի Նմանէ, ոչ տեղական հաստումն, այլ կալմամբ եւ սիրով. զի անմարմին բնութեան տեղի ոչ առի, այլ է տեղիք նոցա կամքն եւ սէրն, զի ուր եւ կամին անդ լինին: Եւ այս Գ. դասս տեղեաւ եւ փառօք մի են: Եւ յետ Նո-

---

12 հոգի ՉԷ բխէ Գ բխումն ԵՁԷԶ ի հաւրէ ԳԴԹ ի հօրէ եւ յորդւոյ Ի անըսկըզբնաբար ԱԴ անըսկզբանաբա Գ զանիսկիզբնայբար Ե անըսկզբնաբար ՁԷՃՊ անըսկբնաբար Ը անսկզբար Թ անըսկիզբնաբար Կ զանըսկըզբնաբար Զ երից Ե բընութիւն Ը անձանց ԱԲԳԴԵՁԷԶՂԾ չիք է Թ չիք մի բնութիւն... եղականք են (տող 12-19) ՁԷ

13 յանուամբ Գ անուամբ Պ յատկացեալ Ե յատկացեալք ԹԾ ատկացեալ Զ չիք են ԹՂ էութիւն Ժ միացեալ են Զ

14 զուգափառ ԳԵ զուգղափա ռ Զհամայպատիւ ԳԵ աստուածութեան Զ չիք եւ (մի կամք) ԵԻԶ չիք մի (թագաւորութիւն) ԸԶ չիք երրորդ եւ ԲԻ

15 թագօորութիւն Ծ

16 կամեցօ Ծ զարատ Ե զառատ Զ

17 շարժեալ Ե շարժել Ծ սիրով նորա Ի իւր ի Բ իւր ԳԴԾԿՂՊ զիւր ԵԶ բարին Դ բարէ Հ գոյացուց ԵԶ

ցս Տէրութեանց, Զօրութեանց եւ Իշխանութեանց դասքն միջին քահանայապետութիւնք, եւ յետ սոցա Պետաց, Հրեշտակապետաց եւ Հրեշտակաց դասքն վերջին քահանայապետութիւնք: Այս Զ. դասքս զանազանին տեղեաւ եւ փառօք եւ ոչ բնութեամբ, զի բնութիւն մի է ամենեցուն, այլ փառօք զանազանին, որպէս մարդիկ ամենեքեան մի են բնութեամբ, այլ փառօք զանազանին. զի ոմն թագաւոր է եւ ոմն իշխան եւ ոմն քաղաքապետ եւ այլն ըստ կարգի: Եւ է կայանք նոցա լուսեղէն երկինքն, որ հաստատուն կայ եւ անշարժ:

Եւ ապա ջրեղէն կամարն հաստատեալ բանիւ արարչին: Եւ նա շարժի անդադար ըստ նմանութեան անուի եւ կոչի սա առաջին շարժումն: Եւ յետ սորա հաստատութեան երկինքն, որ ունի անթիւ աստեղս, որ դնդաձեւ շարժի որպէս զքար ձիթաղացին, եւ ի վերայ Բ. բեւեռաստեղացն, եւ ի ԻԴ. ժամն մի անգամ շրջի, ոչ նման ջրեղէն կամարին:

Եւ յետ սոցա Է. մոլորականաց գօտին, որ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ ունի մի մոլորական: Եւ, վերինն է Երեւակն, Լուսնթագն Հրատն, Արեգակն, Լուսաբերն, որ է Արուսեակն, Փայլածուն եւ Լուսինն ի ներքոյ ամենայնի, զոր Պարսիկք կոչեն անուն սոցա Զոհալ, Մուշթարի, Շամս, Զօհրա, Մառեխ, Աւտարիտ եւ Ղամար:

Եւ ապա յետ սոցա Դ. տարերքն, որ դնդաձեւ պատեալ են զմիմեանս: Առաջին բոլորակութիւն հրոյն, որ պատեալ ունի զամենայն տարերս, ապա օդն, եւ ապա ջուրն, եւ ապա երկիրս ի ներքոյ ամենայնի եւ ի մէջ ամենեցուն:

Եւ զերկիր, զի անշարժ կայ, այլայլական արար Աստուած, զի մի՛ աստուածութեան կարծես տացէ վասն պիտոյիցն որ ի նմանէ բղխէ:

Եւ երկինքն, զի անապական է, շարժական արար Աստուած, զի մի՛ վասն անապականութեան Աստուած համարեսցին, այլ ի շարժականէն զշարժօղն իմասցին, որ անշարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն. զի զգալի բնութիւն ոչ շարժի յինքենէ որպէս զքար ջրաղացին, այլ յայլմէ ինքնաշարժ բնութենէ:

Բ. ԵՐԿԻՐ

Եկեսցուք յերկիր: Այլ նախ գիտասցուք զի կերիկոն է ձեւ աշխարհիս, բոլոր եւ քառանկիւնի: Եւ դրախտն Ադամայ ի վերայ երկրի է, ի վերայ բարձրաբերձ բեմբի եւ Գ. իր պատեալ է զդրախտն եւ զցամաք երկիրս:

Նախ Ովկիանոս ծովն, եւ Լեւիաթան ձուկն՝ ընդդէմ կալով կոհակացն Ովկիանու եւ ի կողմն արեւմտից զտուտն եւ զգլուխն միատեղ է եղեալ:

Եւ ապա Քեռինոս (*) կղզին, զի եւ նա բոլորածիր կղզի է ի մէջ Բ. ծովուն:

Եւ յետ նորա Անդլնդական ծովն:

Այլ յՈվկիանոս ծովն ոչ դոյ կենդանի զատ ի Լեւիաթանէն եւ ամէն օր Գ. մեծ վիշապ ձուկն ի կերակուր առաքի նմա յԱստու-

---

1 իսկ եկեսցուք Մ չիք այլ ԶԷԻԼՄՊՓՍՆ չիք նախ Թ տեսցուք ԹԾՂ չիք զի կերիկոն է ԶԷ կիբոն Ժ կիրիկոնաձեւ է Ղ կերպ ձեւ աշխարհիս Մ

3 չիք ի վերայ ԱԲԷ(?) ԶԸԹԺԼԼԾՂՃՊ չիք երկրի է Մ բեմի ԱԳԵՀ ե բեմբի Ճ բեմպի Ծ վիմի ԶԷՄ չորք ՍՆ չորս Ղ իրք Ղ

5 Ովկիանիոս Ը Ովկիանտ Մ Ղեւիաթան Բ Լեւիանաթան Գ Լեւիթան Ե Զ Լեւաթանէն Ը կոհակացն Ժ իլեւիաթան Հ

6 ովկիանոսի ԻՊՍՆ զտուն ԳԴ զտան Թ ի միատեղ Մ

8 Քեղինոս Ժ Բեռինոս Ճ Տեռինոս Մ գի է ի փխ. ի (մէջ) ՊՍՆ բոլորածին Հ

9 երկուց ծովուցն Ի

10 ապա փխ. եւ յետ նորա ԶԷԸԻԼԿՀՊՓՍՆՄ անընդկլական Ա չիք անդլնդական ծովն Գ անդլընդական ԲԴԹԺԹՃՆ անդընդական ԵԶԷԸԼԿՀՓՍ անտլնդական Զ անդընդլական Մ չիք եւ յետ ... ծովն Ղ չիք

12 այլ Պ ծովն ուր ԻՊ բայց ի Թ բաց ի Ծ յովկիանայ Մ ամենայն ԲԳԿՀՓՍՆ աւուր ԻԿՀՃ երեք ՂՍՆ ձուկն մեծ Ե առաքին կերակուր նմա Գ առաքէ Աստուած Գ. վիշապ ձուկն ի կերակուր (նորա (Մ) ԶԷՄ առաքէ նմա Աստուած Գ. մեծ վիշապ ձուկն ԸԼԿՀՓ Գ մեծ վիշապաձուկ (Թ) վիշապձուկ (Ղ) կերակուր առաքէ նմա Աստուած ԹՂ Գ. մեծ վիշապաձուկ առաքէ նմա Աստուած ԹՂ առաքէ նմա Աստուած երեք· վիշապաձուկն ի կերակուր ՓՍՆ չիք եւ ամէն օր ... նմա յԱստուծոյ Պ չիք ի կերակուր Ծ ի կերակուր նորա - էն եռք Մ ունի՝ որպէս (?) ասեն սուրբքն

(*) Ծան. Ն.-ի. «Այսպէս (=Բեռինոս) ամէնուրեք, փխ. Քեռսոնիոս)։

ծոյ. զի ծովն այն հարթայատակ է եւ նաւ ոչ կարէ գնալ ի վերայ նորա, զի ոչ գոյ հող ի ներքոյ նորա. այլ ի կողմն արեւմտից պատեալ է զԲեռինոս կղզին եւ իբրեւ զգետ գայ յառաջ յՈվկիանոս ծովէն (*) եւ ի նմանէ լցուի Անդլնդական ծովն: Եւ յԱնդլնդական ծովն բնակեալ են կենդանիք եւ նաւորդք գնան ի վերայ նորա:

Եւ Անդլնդական ծովն բաժանի ղէմ Հերակլեայ արձանին, իբրեւ զլայնանիստ գետ գայ յառաջ եւ ի նմանէ կազմի Մէջաշխարհի ծովն զի նա եւս բոլորածիր պատեալ է զմիջոց աշխարհիս, այլ ոչ

---

13 յաթայատակ Մ

14 ծովուն փխ. նորա Ի չիք զի ոչ գոյ հող ի ներքոյ նորա Զ Է Ը (լուսանցքին մէջ) Թ Լ Ծ Կ Հ Ղ Պ Փ Ս Ն Մ արեւելից Գ հողմն Դ Ճ պատառեալ փխ. պատեալ Գ Ե Ը Թ Ի Լ Ծ Կ Հ Ձ Ղ Փ Ս պատկառեալ Դ պատառէ Պ պատ առեալ Ն

15 չիք գայ Ա Բ Գ Դ գալ Թ չիք յառաջ Թ Ղ առ ովկիանոս Թ Ղ յովկիանոսէն Մ

16 լցվի Ա Հ Մ լցւի ԲԴԹԾՃՓ լըցուի Կ չիք ծովն Գ Դ չիք ի նմանէ... ծովն Պ չիք առաջին Անդլնդական ծովն Պ չիք եւ յԱնդլնդական ծովն Զ Է Թ Ծ

17 չիք ծովն բնակեալ են Զ բնակեն Ե Ը Թ Լ Կ Հ Ճ Փ Ս Ն Մ բնակին Զ Է Ժ Ի Ղ Պ զի բնակին Ծ չիք ծովն բնակեալ Զ կենդանիկք Գ նաւ Գ նաւորդիք Դ նաւորդ Ե Ը նաւորք Թ նածովորդք Զ

18 անդլնդականն Ա Բ Գ Դ ծովէն Զ Է Ը Թ ԺԻԼԾԿՀՂՃՄՊՓՍՆ հերական Գ հերակլեայ ԾՂ հերակլիայ Մ արձակին ԳԴ

19 չիք գետ Զ Է Ը Լ Կ Հ Փ Մ կղզի մի (ի Մ) փխ. կազմի Զ Է Մ մէջ աշխարհի Ա Գ Ե Զ ի մէջ աշխարհի Բ Գ ի միջոց աշխարհի Զ Է միջոց աշխաիհի Ը Թ Ժ Ի Լ Ծ Կ Հ Ղ Ճ Պ Փ Ս Ն Մ

20 եւ զի ԱԶԷԸԼԿՀՃՊՓՍՆՄ եւ զի նա եւ ԳԴ չիք եւս Բ Զ Է Ը Լ Կ Հ Պ Մ զի եւ նա Բ Թ Ի Ծ Ղ իբրեւ զբոլորածիր Մ միջոց աշխարհիս Զ Է Ը Ճ Ղ Մ

(*) Տան. Ն.-ի . «Թուլի ծովն:»

հաւասարապէս, զի զոյ տեղի որ ցամաք է եւ ոչ են կցեալ յիրեար, զի ի հիւսիսոյ կողմանէ գայ հասանէ ի Հռոմայեցոց ծովն Պոնտոսիւ եւ հասանէ ի Կովկաս լեառն, ուր պարիսպն է Աղեքսանդրի:

Եւ ապա Կասպից ծովն յարեւելից կողմանէ պատէ եւ գայ մօտ ի յերկիրն Պարսից:

Եւ ապա Հնդկաց ծովն հասանէ ի Կարքեդոն կղզին:

Եւ ապա Եգիպտոսի ծովն գայ հասանէ յարեւմտեան կողմանէ ի Բիւզանդիոն եւ յայլ սահմանս նորա մինչեւ ի Ռուսաց աշխարհն:

Ի յայդ ծովէդ բաժանի բազում խորշ ծովուց եւ կղզիք բազումք·

---

21 հաւասար իքրեւ (որպէս ԸԹԻԼԿՀՊՓՍՆ) զայլսն ՁԷԸԹԻԼԿՀՊՓՍՆՄ հաւասար, որպէսզի Ղ իրար կամ յիրար ԱԲԳԴԵԸԹԻԾՁՂՃՄ զիրար Ժ յիրեարս ՄՆ

22 հիւսիսկողմանէ ՁԷՄ ՙչիք գայ հասանէ ԸԼԿՀՂՃՓՍՆ չիք գայ հասանէ ... եւ հասանէ ի ՁԷՄ Հռոմայ Գ Հռոմոց ԸԹԺԻԼԾԿՀՂ Հռոմայեցոց Ճ Հռովմայ Փ Հռովմոց ՊՍՆ ծովն է ԸԿՀՓ ծովէն Պ Պոնդոսիւ ԹԺԴՃ Պոնտոսի ՍՆ

23 հասանէ Հ ովկիանոս փխ. Կովկաս ՁԷ Կողկաս Ծ Կովկիսա Հ Կաս Ջ պարսիկն փխ. պարիսպն Գ

24 Կասբից ԲԺՊՓՍՆ Կացբից ԳԴ Կասպի ՁԷՄ Կազբից ԵԹԾՂՃ Կասից Կ Կասպին Հ Կասբիացոց Ջ չիք պատէ... յարեւմտեան (տող 24-27) Լ յարեւմտից Ժ պատեալ է Բ պատէ, եւ գայ Ն կոմանէ. եւ գայ Պ

25 Պարսիս Դ

26 հանէ Ջ հասանէ Թ չիք եւ ապա... կղզին Թ Կարքետոն ԱԵՓ Կարքեդոնի Գ Քարկէտոն Ջ Քարկեդոն ԷԹԻԾՃՊՍՆՄ Քարքէթոն Ը Քաղկ(ե?)դոն Ժ Կարկետոն ԿՀՋ

27 յարեւմտից ՁԷԼԿՀՊՓՍՆՄ յարեւմտեան Ճ

28 Բուզանդոն Ա Բոզանդիայ Գ Բզանդիանդոն Դ (...)զանդիոն Ե Բուզանդիայ ՁԷՀՄ Բուզանդիոն ԹԼ Բիոզանդիայ Ի Բօզանդիոն Ճ Բիւզանդիու Պ Բիւզանդիուն Փ սահմանն Գ նոցա ԵՋ մինչ ԵՋՃ Ռուսաց Ե Ուռուսաց ԹԺԻԾ Ուռուստաց Ջ յաշխարհն Ուռուսաց ՁԷ յաշխարն ըռուսաց ԸԼԿՀՓՍՆՄ յաշխարն ըռուզաց Պ

29 ի յԱնդ-լնդական ծովէն Ժ չիք բազում Գ խոշոր ԳԴ խորս Ե խորշս Ժ Ղ Ճ ծովուց ծոց Ի երկրորդ բազում ԵՀՋ

ի կողմն արեւմտից Կիպրոս եւ Կրետէս, Սիկիլիա եւ Պատմոս եւ Ռոտոն կղզին եւ այլք: Ի կողմն հարաւոյ Կարքեդոն կղզին եւ Ծիրիմարան (*) քաղաքն, որ է Հուրմուզ ի մէջ Հնդկաց ծովուն, եւ ի նմանէ ելանէ պատուական մարգարիտն:

Իսկ ցամաք երկիրս ըստ ուղիղ գծից յարեւելից յարեւմուտս Գ. բաժանի:

Կողմն հարաւոյ Լիբիա կոչի: Միջոց աշխարհիս Ասիա ասի: Եւ հիւսիսոյ կողմն Եւրոպիա:

---

30 ի կողմանն Գ կըւպուս ուղղուած ի կետս Գ կիպուաս ԵՃ Կիպուոս ԴԸԹԺԿՀ կ(ի?)պրոս Ձ կիպրոս ԼԿՀՁ կիպրայ Պ Կիպրոս Փ կրետես ԲԹԾ իկէտս փխ. կրիտէս ԳԴ կերիտէս Ե կ(ի?)րիտէս Զ կրետէ Լ կրէտէս Ծ կրետէ ՍՆ Սեւլեւկիայ Ա Սիկիլայ ԲԴ Սիլեւկիա Գ Սկիլիայ ԵՃ Սի-կիլիյայ ԸԼ Սիլիկիեա Ծ Սիկիլա Կ Սիլիկիա Հ Ըսկիլիա Ձ Կիկիլիա Պ Սիկիլիտայ Փ

31 Պաղմոս Ղ Ռօտոն ԱՔ Ռաւտոն ԲԳԴԵ Ըւտոն ԶԷԸԹԼԾԿՀՁ ՃՓՍՆ Ըւտոս Պ Ըւտոն Մ կղըզին Ե Ծիրմարան ԶԷԸԹԻԼԾՃՊ ՓՍՆՄ

32 Հիւրմիւզ Գ Հուրմեզ Ե Հուրմըզ Ե Հրմուզ ԶԷԸԻԼԿՀՁՊՂՓՍՆՄ Հըրմզ ԹՃ Հօրմզ Ժ Հրմզ Ծ չիք Հնդկաց ԱԲԳԴԵԺԻԼԾԿՀՁՂՃ ծովի Ե ՁՂՃ ծովէուն Հ (= ծովուն է) Դ *[ծովուն) է ԱԲԳԴԵԹԾ ԿՀՁ

33 չիք ելանէ Ա պատվական ԲԴ եւ ի նմանէ պատուական մարգա-րիտն ելանէ Ե ուստի պատուական մարգարիտն ելանէ ԵԹԺԻԾՁՂՃՊ ուստի ելանէ պատուական մարգարիտն ԶԷԸԼԿՀՓՍՆՄ

34 ցամաքեալ Հ չիք ցամաք Կ զցամաք Մ չիք երկիրս Հ ուղղից ԹԺ գործոց Բ զգնաց փխ. գծից ԵՁ եւ յարեւմտից ԳԺԳ չիք Ժ

35 յարաւու Մ չիք Լիբիա… Եւրոպիա (կտրուած) Ե Լիբայ Ձ չիք ասի ԵԶԷԸԹԺԻԼԾԿՓՍՄ

37 Ուսւասւսոյ Գ խուսիսոյ Գ հիւսիսային ԶԷՄ հիւսիսի Ծ հիւսուսոյ Կ հիւսիւսոյ Փ (Ե?)րոպիա ՀԷՄ

Ծան. Ն.-ի.- «Ծիրիման (Տղր. ԺԵ, 8):

Գ.

ՀԱՑՔ, ՎԻՐՔ ԵՒ ԱՂՈՒԱՆՔ

Իսկ Հայաստան աշխարհս խառն է յԱսիոյ եւ յԵւրոպիոյ, սկսեալ նախ ի դրանէն Հոնաց, որ է դուռն Ալանաց Երկաթի, զոր եդեալ է Աղեքսանդր Մակեդոնացին, զի նա ժողովեաց յամենայն ազգաց զփանաքիս եւ զկարճահասակս, զխեղս եւ զկաղս, զկոյրս եւ զգողս եւ զվնասակարս, եւ տարեալ ի կողմն հիւսիոյ բնակեցոյց եւ պարսպեալ ամրացոյց եւ եդ զԴուռն Երկաթի, եւ մարգարէացաւ եւ գրեաց ի վերայ դրանն թէ՝ յորժամ յետին դարէն անցանէ ՊԿԴ (864) *տարի՝ անկանի դուռն այն եւ ելանեն ԻԴ* (24) *թագաւորութիւնք եւ ապականեն զաշխարհս Ածուծաց եւ Մածուծաց ազգն կոչեցեալ, զոր Յովհաննէս աւետարանիչն*

---

1 չիք *իսկ… Եւրոպիոյ* (կտրուած) *Ե Հայաստանեայց ՊՍՆ խառնեալ է Ասիոյ եւ Եւրոպիոյ Ղ յԱսիոյ եւ ի յԵւրոպիոյ ՍՆ յասիոյ եւ 'իրոպիոյ ԻՊ* գրեթէ բոլոր ձեռագիրները բաց ի *ԻՊՍՆ*, ունին *ասիոյ եւրոպիոյ*, առանց շաղկապի:)

2 չիք *նախ ՁՊ դռնէն Բ Հոմանց Գ Հոնեաց Ե Յունաց ՁԷՄ Հոնոց Պ* չիք *դուռն… Երկաթի* (կտրուած) *Ե Ալանայ Ձ*

3 չիք *յամենայն ազգաց ԱԲԳԴ ազգէ ԵՁՃ փաքանիս Պ*

4 չիք *գողս ԳՁ* չիք *զկաղս Պ զկուրս ԵՁԿՀ*

5 *տարեալ փխ. պարսպեալ Բ ի կողմանս Գ եւ (Ձ) բնակեցոյց եւ տարեալ պարըսպեալ (պարիսպեալ Ե) ԵՁ բնակեցոյց անդ Ժ պարսպեաց եւ ԸԼ*

6 *եդեալ Գ* (Երկաթի) *ի վերայ նորա ՁՄ* (Երկաթի) *ի վերայ ԷԸԼԿ ՀՊՓՍՆ* չիք *եւ մարգարէացաւ ՁԷՄ եւ ի վերայ մոգաց ՊՍ մոգեաց Ն* (Փ--ին մէջ, պատիւով, *մգցւ*, զոր Սեն—Մարթէն չէ կրցած կարդալ) չիք *եւ գրեաց Ղ* չիք *ի վերայ Պ*

7 չիք *յետին Ձ անցանի ԷԸԹԺԻԾԿՀՂՃՊՓՍՆՄ ԿԴ տարի Մ* չիք *տարի ԿՀ ամք Ղ դուռս այս ԲԳԾ*

8 *թագաւորք ԱՂ թագաւորութիւնքս Բ Ածուծ ՁԷ Ածուծեաց Ծ Ածուծայ Պ* չիք *եւ ՁԷ*

9 *Բածուծաց ԱԳԴԸ* (սրբագրելով՝ *ՄածուծացԸ*) *ԹԺԿՀՂՃՓՍՆ Ածուծաց եւ Մածուծաց եւ Բածուծաց ԵՁ Պածուծ ՁԷՄ Բածուծեաց Ծ Բածուծայ Պ*

Գող եւ Մագող ասէ վասն անթիւ բազմութեանն: (*)

Եւ յետ նորա գաւառք:

Գուգարացիք Տաքի է:

Ալանք (*) Շրվան է, զոր Ատըլ Նուշիրուան շինեաց եւ կոչեաց Շարուան եւ Շամախի:

Ուտի ի մտից կայ Երասխոյ, ի մէջ Արցախայ եւ Կուր գետոյ,

---

10 Գող ԱԲԴՁԻԸԹԺԻԼՃՊՍՄ Գոք Գ Գաւդ Ե Գօք Ծ Գաւգ ՁՃՓ Մագոք Ա Մագոգ ԲԴՁԻԹԺԻԿՀՃՊՍՄ Մաքաւդ Գ Մօգաւգ ԵՋՃ Մագօվք ԸԼ Մաքօք Ծ Մագօք Փ կոչէ փխ· ասէ ՁԻԸԼ եւ են փխ· վասն ՁԻՄ բազմութիւնք Ջ անթիւ բազում են Հ

11 չիք եւ յետ նորա գաւառք ԹԺԾՂ գաւգառք Կ եւ յետ նորա գաւառք Գօգարացւոց (Գօգարացոց Ի)։ Շարվան Արտուշանն շինեաց եւ կոչեաց Շիրվան (Շարվան Ի) Շամխի (Շամախի Ի) կայ ի մտից Երասխոյ ի մէջ Արցախոյ եւ Կուռ գետոյ ղոր Աղուանք կոչի փխ՝ գուգարացիք ... Աղուանք ունին (տող 11—16) ՁԻ

....

12 Գումարացիք ԱԲԴ Գոմարացիք Գ Գուգարացիք ԵՋ Գօգարացոց ՁԻՄ Գօգացիք ԹՊ Գօգարացիք ԻԿՀ Գօգայ (?) Ծ Գաւգարացիք Ճ Գարգարացիք Փ, որ լուսանցքին մէջ Գուգարացիք-ին ու-ը ար ուղղագրած է) Տաքէի փխ· Տաքի է ԲԳ չիք Տաքի է։ Ալանք ՁԻՄ Տաքայի Ծ

13 Աղւանք Բ Այլն Գ Ալան Դ Ալանդ ԵՋ Շրուան ԳԴԾՂ Շիրվան Ե Շարվան ՁԻԹՃ Շարուան է եւ Շամախի ԸՓ, (որոնք լուսանցքին մէջ աւելցուցած են զոր ատրշուան (Ը արարուշանն Փ) շինեաց եւ կոչեաց Շիրուան եւ Շամախի) Շարուան է եւ Շամախի, զոր ատրուշանն (Նուշ-րուանն՝ Ն) շինեաց եւ կոչեաց Շարուան եւ Շամախի ՍՆ չիք Շրվան է զոր... կոչեաց Լ Շարուան է Լ ատլշրուան ԱԴ ատըլշուան Բ ատալ շրուան Գ ատրշուան Ե ատըրշան Ջ արտուշանն ՁԻՄ ատրուշան (Թա-գաւոր Ծ) ԹԺԻԾՃ արարուշանն Կ արարշւանն Հ արդուշանն Պ որ ատրուշան շինեցաւ Ղ կոչեաց Ի

14 Շ(ը)րվան ԲԻՀՋ Շարվան ԵԻԹՃ Շիրվան Ջ Շուրվան Ժ Շա-րուան Լ Շրուան ԾԿՂ Շրւան Պ չիք եւ ՁԻ

15 Ուտա(յ) ԱԲԳԴԹԺՃ եւ փխ. Ուտի Ը Տոտայ ԵՋ Աւտա ԾՂ Ուստի ՀՊՓ (լուսանցքին մէջ ուղղած՝ Ուտի) կայ ի մտից Երասխոյ փխ Ուտի ի մտից կայ Երասխոյ ՁԻ Երախոյ ԳՋՊ Երասոխոյ Ե յԵրասխայ Մ Երասխայն Արցախայ է ԱԲԴ Արացցախէ Գ Արձախոյ ԸԾՓ Արց-խայց Ջ Արցախոյ ԹԻԼԿՀՂՃՊ

(*) ԲԸՂ այստեղ ունին հետեւեալ հատուածը.

Եւլիոն (Ալիուն, Ալիօն Ղ) քաղաք (քաղաքն Ղ) յարեւելք (արեւելք Ը) է, ուր (որ Ը) կանայք նստէին թագաւորք (թագաւորԸ) որ Ամա-զոնից աշխարհ անուանի, զոր ոչ կարաց առնուլ Աղեքսանդր (Աղէկսանդր Ը, Աղեքսանդրն Ղ) Մակեդոնացին (թագաւորն Ը, Մակեդոնացի Ղ)։

Ը.ին գրիչը այս հատուածը աւելցուցած է լուսանցքին մէջ։

որ է Քուռ (ԱԲԳԴԵԶԾԴԻՂ), զոր Աղուանք (*) ունին, ուստի էր Օտայ իշխանն Տրդատայ, ուր մեծ եկեղեցին է Ամարաս, ուր կայ նշխարքն Գրիգորիսի Աղուանից կաթողիկոսին։

Արցախ Խաչէնք է։

Դիզափայտն Դիզայ է եւ Վարանդայ (ԱԲԳԴՂ)։

Գանձակ Գանջայ է իւր վիճակովն եւ Ջակամով, մինչեւ ի դաշտն Գաղայ, եւ կայ ի նմա սուրբ ուխտն Խորանաշատ եւ Եղիշէի առաքելոյն աթոռն։

Եւ ի յԱրցախ՝ սուրբ ուխտն Գանձասար, ուր կայ գլուխն սուրբ Կարապետին։

---

16 Կուռն ԵԶ Քուռ ԸՃ Կուռ ԹԻԼԿՀՊՓՍ չիք եւ Կուր գետոյ որ է Քուռ գետն Ծ գետոյն Թ որ ԲԳԴՊՂՍ զը որ (տողադարձ) *Փ Քուղ ԳԴ Քուռնեան Ե Քոււռնայն Զ անուանին* փխ. *ունին Պ կոչի* փխ. *ունին ՉԷ կոչեն Մ*

17 Ուտայ Բ Աւտար Ե Ատաթր Զ որ էր դատօ որ փխ. *ուստի էր Օտայ իշխանն Տրդատայ Գ չիք ուստի էր Օտայ իշխանն Դ Տրտդատայ Ա Դրդատայ Է Տրատդա Թ Դրատայ Զ*

17 չիք ուր մեծ Հ մեծին Ճ Ամարասայ ԲԳԴ Արարաս ԵԶ Սամարաս Ծ ամարասուն Ղ յԱմարաս Ն Մարաս Մ նշանին ԳԴ իշխանքն ԵԶ իշխանն Ծ նշխար ԻՃ

18 Գրիգորի ՉԷԸԻԼՂ Գրիգորիս Ծ Աղուանից ԶՊ Կաթուղիկոս Ե կաթուղիկոսի (ն) *ԶՂ*

19 Արձախ ՉԷՄ այլ Արցախ ԸԼ ավենք Գ Խոչանք Ծ Խաչենք ԸԻԼՊՓՍՆ

20 Դիսափայտ ԱԴ եւ ի յԱրցախ սուրբ ուխտն Դիցափայտն, Դիզայ է եւ Վարանդայ Ղ

21 Կանձայ ԱԶԻՊ Կանջա(յ) ԲԸԼՂՓՍՆ Կէնճէ Ծ **չիք** *եւ Ե Ջակամ Ե Ջակամովն ՉԷԸԺԻԼՂՃՊՓՍՆՄ* **չիք** *եւ Ջամակով ԿՀԶ ղակամանով Ճ*

22 Գագկայ Է Գակայ Մ (եւ կայ) ի նա ԸԾԶ ուր կայ սուրբ **փխ.** *եւ կայ ի նմա ՉԷՂՄ Բ. ուխտք ԲԳԴԵԶ Եղիսէ ՉԷՄ*

23 աթոռոյն Գ

24 յԱրցախ Ը է **փխ.** *կայ Ի։ Ղ եւ ի յԱրցախ սուրբ ուխտն* **բառերը փոխադրած է** *Դիզափայտէն* **առաջ։** *Գանձար Գ* **չիք** *գլուխն Կ*

---

*) Ծան. Ն-ի «Աղուանք?»։

Գարդման գաւառն Քարթմանիկ է, ուր կայ գերեզմանն Յով-հաննէս վարդապետին Մայրագոմեցւոյն:

Մեծ Սիւնիս եւ Փոքր Սիւնիս, ուր կայ աթոռն Եւստաթէի առաքելոյն, որ կոչի Տաթեւ, եւ Ծիծեռնայ վանքն եւ Բաղաբերդն, ուստի էր վահան կաթողիկոսն ի Բաղաց, որ հալածեցաւ ի Վասպուրական (ԱԲԳԴՂ):

Սոթից գաւառն Ծառայ երկիրն է (ԱԲԳԴՔ):

Գեղամ Գեղարքունի է, ուր կայ ուխտն Մաքենիս, եւ Սեւան կղզին ի մէջ ծովուն:

Եւ բազում գաւառք ի կողմն հիւսիսոյ, որ կոչի Ջակամ, ուր կայ սուրբ Խորանաշատ եւ (ԸԹԴԾՂՃ) Հաղարծին եւ Գետեաց

---

26 Գարդաման Գ Գամարան ՁէՓՄ Գարաման Թ Գարման Լ Գար-դըման Ճ յարդման Ջ Քարթանիկ ԱՋ Քարդմանիկ ԲԻ Քարթամա-նիկ ԳԴՊՄՆ Քրթմանիկ ՁէԸԼԿՓՄ Քրդմանիկ Ժ Քրթմնիկ Ծ Քրթմանէկ Հ չիք կայ Ճ

27 սուրբ վարդապետին Յովհաննու Մայրագոմեցոյ Ձէ

28 Մեծ Սունիս Ե Փ լուսանցքին մէջ աւելցուած է փոքր Սիւնիս Ստաթէի ԱԲԴԵԹԺԻՃ Ստաթէ Ջ սուրբ աթոռն ԷԿՂՊՓՄՆ Եւ սթաթէի ԿՀ

29 չիք Տաթեւ եւ ՁէԿՀՓՄ Ծիծառան ԱԲԴԻ Ծիծեռու Գ Ծիծռա-վանք ՁէԸ Ծիծեռնավանք ԹՄ Ծիծռանավանք ԼՓՆ Ծիծառնայ Ծ Տաթեւ Ծիծռնավանք Պ Տաթեւ Ծիծռանավանք Ս բաղայ Ղ զոր փխ. որ ԱԲԳԴ

32 Սաւթից Ղ Ծուրա Բ

33 Գեղմայ Գիւղարքունի Գ Գեղամայ Ղ Գեղամա Պ Գեղարկունի Ե Գերարդունի Ը Գեղարդունի ԼԿՓ Գեղաքունի Ջ Մաքինիս Գ Մաքինեանս Դ Մաքէնիս ՋՃ Մաքէիս ԹԾ Սեւ Ա եւ սեւ փխ. եւ Ե Սէւան Թ Սէվան Ճ

34 չիք ծովուն... բազում գաւառք (տող 35-36) Պ.

35 Բազումք եւ Ճ Ջագամ ԹՃ

36 սուրբ ուխտն ԹԺԾճՂՊՓՄՆ.Ը լուսանցքին մէջ աւելցուած է Խորանա-շատ. խավարծին Ջ խաղարծին ԷԸԼԿՀՓՄ Հողարծին ՂՊՍ

37 Գետավանք Ծ որ եւ փխ. ուր Ջ որ փխ. ուր ԱԲԳԴԵՋԷԹԺԾՃՄ Գոշի Բ

վանք, ուր աթոռն է Գոշ Մխիթար (Ա) վարդապետին։

Այրարատ ունի բազում գաւառս։

Արշարունիք եւ (ՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) Ձորն Երասխայ Կաղզուան է, ուր կան սուրբ ուխտքն Վարդիկ Հայրն (ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ) եւ Կարմնջաձորն (ԹԺԻԾՂՃ) եւ սուրբ ուխտն (ՁԷԸԼԿՀՊՓՍՆՄ) Թաթլու անապատն (ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ) եւ Վարոսի վանքն (ՁԷԸԼԿՀՊ ՓՍՆՄ), ուր զԹումաս առաջնորդ կացոյց։

Եւ անդ է Բասեն, Գաբեղանք, Աբեղանք, Ապահունիք, Արշարունիք։

---

38 Արարատ ԲԳԴԹՃ այրարատեան գաւառս բազում Թ գաւառս բազումս ԺԻՃ Այրարատ գաւառն բազում Ծ այրարատեան գաւառն (է) բազումս Ղ գաւառօք են Պ
39 Արշունիք ՁԷՄ չիք եւ Լ Արշակունիք Ղ ձորն է Երասխայ Ա երան։ Մխայ ԳԴ Էրասխոյ Զ ձոր Երասխ ՁԷԼՓՄ Կաղզվան ԱԶԿՀՄ Կաղզըւան ԳԴ Կղըզվան Ե Կղզվան ՁԷ Կաղըզուան ԸՂ Կղզւան Թ Կաղըզվան ԻՃ Կաղզւան Պ
40 Վրդիկ Գ Վարդիք ԵԶ հեր ԲԵ խեր ԳԴ հէր ԶՃ չիք հայրն ԹԾ հօր Ի վայր Պ
41 Կամրջաձորն Ի չիք սուրբ ԵԶ Թաթլույ ԲՁԷԸԻԼԿՀՊՓՍՆՄ
43 որ փխ. ուր ԳԴԵԶԹԺԾՃ Թովմաս Ա առաջնորդն Մ ՁԷԸԼԿՀ ՊՓՍՆՄ ունին եւ վարդիք հայր է (չիք է Ն) անդ (ՁԷՄ) 43րդ տողին կացոյց բառէն ետք
44 Եւ Բասէն Գաբեղան, Քաբեղանք, Ապահունիք, Արշակունիք Ա
Եւ գաւառն Գաբեղենից եւ Աբեղից Գաբեղան Քաբեղանք Բ
Ապահունիք Արշարունիք Բ
Եւ Բարենսէղ աբեղայն քաբեղայ պահք ունին Գ
Եւ Բասեն Գաբեղան Քաբեղանք, Ապահունիք, Արշարունիք Դ
Եւ բաս են Գաբեղանք (Գաբէղանք Զ) Աբեղանք, Ապայհնիք (Ապահունիք Զ) ԵԶ
Եւ գաւառն Գաբեղենից ՁԷՄ
Անդ եւ գաւառն Քաբեղենից Ը
Անդ է եւ գաւառն Գաբեղենից եւ Աբեղենից (Աբեղէնից Ղ) ԹԻՂՃ
Անդ է եւ գաւառն Գաբեղենից եւ Աղբենից Ժ
Անդ է եւ գօառն Գաբեղէն Լ
Անդ է եւ գաւառն Գաբղանից եւ Աբղանից Ծ
Անդ եւ գաւառն Գաբեղենից ԿՀ (Գաբեզենից Պ) ՊՓՍՆ

Գ ա

ՀԱՅԱՍՏԱՆ (*շարունակութիւն*)

Կարճ խմբագրութիւն (ԱԲԳԴԵԶ)

Բագուան աւանն Բագրաւանայ բերդն է ի վերայ Ախուրեան գետոյ: Աւանն գեղաքաղաք ասի:

Արագածոտն, Մասեցոտն, Նիգատունն, ուր կան սուրբ ուխտքն Թեղենիս եւ Եղիպատրուշ:

Կոտայք Երեւան է իւր վիճակովն, Մազազ, Վարաժնունիք, Դվին եւ Շարուր քաղաք, եւ ունի մայր քաղաքաց զՎաղարշապատ, ուր է սուրբ Էջմիածինն, եւ այլ բազում վանորայս. ի կողմն Գառնոյ Խորվիրապն, որ է տեղիք չարչարանաց Գրիգորի Լուսաւորչին ի մէջ օձիցն ԺԳ (13) *տարի. Դարունեց եկեղեցի Հայոց Թառն է, ուր կայ փրկչական պատկերն. եւ Այրի վանք ուր կայ գեղարդն աստուածամուխ եւ Աղջոց վանքն, իսկ Զագավանքն ի Կոտէս է, ուր կայ Գետարգել սուրբ Նշանն:*

---

46 *Բագրան Բ Բաղուան Զ Բագրանայ ԵԶ Խուրան ԵԶ*
ԲՂձ 46-74 տողերուն միջեւ դրած են ԳԲ.ին 1-8 տողերը:

47 *Գիւղաքաղաք Ա դեղուքաղաք Զ չիք դեղաքաղաք… Երեւան* (*տ.* 48-50) *Ե* (*կտրուած*)

48 *Նիգանուն Գ Իգայտուն Զ ուխտիքն Բ*

49 *Թեղխս Գ Թղենիս Դ Եղիպարտուշ ԳԶ*

50 *Կուտայք Բ Կուտակքն Գ Կուտաքն Դ Էրվան Գ Էրէվան Դ Մազմազ Ա Մազանզ Գ Վարաժունիք ԱԲԴ Դարժունիկք Գ Վարաժընունիք Զ*

51 *Դվին իւրովն Զ Շարու Գ քաղաք դոյա ԵԶ մայրա(յ)քաղաքաց ԳԵԶ Վարշապատ Ա*

52 *Էջընմիածինն Գ վան որոյ եւ այս փխ. վանորայս Գ վանուրաք Ե Կողման գաւառոյն փխ. ի կողմն Գառնոյ Գ գաւառոյն փխ. Գառնոյ Ե*

53 *որ մնաց ի փխ. ի Բ*

54 *ԺԵ փխ. ԺԳ Բ Արունից ԱԳԴ Արունենց Բ Դարունուց ԵԶ Նաւուց ԲԴ աթոռն փխ. թառն Գ*

55 *չիք եւ այրի Վանք ուր կայ Գ*

56 *Աղջուց Ա Խաչուց ԳԴ Գանձայվանքն Գ*

Եւ ի յոտն Արագածոյ Սաղմոսավանքն, ուր կայ օձահալած սուրբ Նշանն եւ Արագածայ սուրբ Նշանն, եւ Յոհանավանքն, ուր կայ վարշամակն Քրիստոսի, եւ Տեղեր եւ Կոշավանքն:

Եւ ունի գետս: Հուրաստան գետ Բջնու ջուրն է· Ազատ գետ Գառնու ջուրն է· Քասախ գետ Կարբու ջուրն է, եւ Ախուրան գետ Անու ջուրն է:

Զարոյգետ Անի է եւ Շիրակ գաւառն ուր կան սուրբ ուխտքն Հոռոմոս եւՄարմարաշէն եւ Կարմնջաձոր, Դպրավանքն եւ Հառիճա եւ այլք բազումք:

Վայոց ձոր Եղեգեց ձորն է, ուր կայ Կենսաբեր սուրբ Նշանն, եւ Գալոյ ձոր, որ աթոռն է եւ վարժարան սուրբ վարդապետացն մերոց, եւ լեառն որ կոչի Սուրբ Սիոն ի մէջ երկրին, եւ ի գլուխ լերինն մնացական Նոյ նգնաւորին: Եւ անդ է ամենամաքուր նշխարն Սիւնեաց տէր Ստեփանոսին, եղեալ ի վանս Թանահատին Ն (400) ամօք յառաջ է շինեալ քան զհայ թվականն: (ԱԲԳԴ):

Գողթան գաւառն Ագուլիսն է Ջուղայովն, եւ Որբվառն, որ այժմ ասի Օրդվար (ԱԲԳԴ):

Ատրպատական, որ այժմ ասի Ատրբէջան (ԱԲԳԴ) եւ Գանձակ

---

58 Արագոյ Ա չիք եւ ի յոտն... Արագածոյ սուրբ Նշանն Բ Ագըծոյ Զ
60 Սատղեր Բ Տղեր ԳԴ
61 Բճնու Ա Բղջնու Բ Բջնու փխ. Հուրաստան Գ չիք Հուրաստան գետ Դ Ազատ փխ. Ազատ Գ
62 Կառնու Զ չիք Քասախ... ջուրն է Բ Քասաք ԳԴ Քասղայ ԵԶ Ախուրայ Գ
63 յանու ԱԲԵ ան փխ. Անու Գ յան Դ
65 Ուխտ ոքն Դ Հռոմոս ԳԴ Հոռոմսիմեայ Ե Հռոմոց Զ Յարմաբաշէն Գ Կարմնջանց որ Գ Կարմրըջայձոր...այ Վանք Ե Հառիճիայ Զ
67 Վանք որ փխ. Վայոյ Ե Եղեգից Բ Եղնայ Գ Եղեգաց Զ
69 Սիոն Դ
71 Գլխոյ Գ Նոյն փխ. Նոյ ԲԳԴ
71 չիք ամենամաքուր Գ
72 ամով ԲԳԴ զհարավանն Դ զհաք վականն Դ փխ. զհայ թուականն
74 Գողդան ԱԶ Աքուլիս ԲԶ Ագուլիս Դ Ճողայովն ԲԳԴԶ որ թվական փխ. Որթվառն Դ
75 Օրտվար Ա յորժամ ասի ուր գվար փխ. որ այժմ ասի Օրդվար ԳԴ
76 Ատրբէջան փխ. Ատրպատական Զ որ տարաժամ ասի փխ. որ այժմ ասի Գ չիք Ատրբէճան Գ Ատրէջան Դ Գանծակ Բ

չահաստան Թավրէժ է, որ է Թավրէզ (ԱԲԳԴ)։ Ջառաջինն շինեաց զնա (ԵԶ) Խոսրով՝ հայրն Տրդատայ, եւ յետոյ Հուլաւու խանն նորոգեաց, վասն որոյ Հուլաւու Թախտ կոչի այժմ ։ (ԱԲԳԴ)։

Խրամ քաղաք այժմ աւեր է ի մէջ Աստապատայ եւ (ԱԲԳԴ) Շամբի ձորն է առ ափն Երասխայ (ԱԲԳԴ), ուր կայ նախավկայն սուրբ Ստեփանոսն նորոգեալն ի Բաքգէնայ (ԱԲԳԴ)։

Հեր եւ Զարեւանդ գաւառն Խոյ է։

Արտազ Մակու է, ուր կայ սուրբ առաքեալն Թադէոս։

Հացունեաց դաշտն մօտ է ի Նախչուան քաղաք։ Ի Նախչուան է տապանն մեծ նահապետին Նոյի եւ Նեմզարայ ի Մարանդ։

Բարմ(ն) որ է (ԱԲԳԴ) Աղբակ եւ Սալմաստ, յերի կալով դոցա (ԵԶ), ուր կան նշխարքն Բարդուղիմէոսի սուրբ առաքելոյն։

Ի յՈւրմի քաղաք Ցուղա Ցակոբեան։

Իսկ ի կողմն հիւսիսոյ Հաշտարխանի ախոռն է հիւսիսական ազգին, եւ գայ հասանէ մինչեւ ի լեառն Կովկաս Գագայ դաշտն ուր կայ սուրբն Սարգիս եւ Մակարայ վանքն։

---

77 Դաւրէզ փխ. Թավրէժ Բ Թարվէզ փխ. Թավրէժ Դ Թաւրուէզ փխ. Թավրէժ Գ Դաւրէժ փխ. Թավրէժ Զ Դայրվիզ փխ. Թավրէզ Ե

78 Խոսրովայ Գ Խորսրով Դ Դրտդատա Դ Հուլաւու ԱԴ Հոլայու ԲԳԴ ետոյ Ե

79 սորա փխ. վասնորոյ Գ (երկրորդ) Հուլաւու ԳԴ Թաղթ Բ Թախթ Դ Թաղխթ Ե

81 Խամ ԳԴ Խրախմ Զ

82 ձորին ԲԴ յորոյն Գ երախխայոյ փխ. Երասխոյ Գ եւ անդ է փխ. ուր կայ ԱԲԳԴ

83 Բաքկենայ ԱԳ

84 Հէր Գ եւ ի (ԵԶ) Զաւանդ ԱԲԳԴ խաւ ԱԲԳԴ

85 Արտապա Գ Արտղազ Դ

86 Նախչվան Ե Նախիջեւան Զ (երկրորդ) եւ փխ. ի Նախջվան Զ

87 Մեծին Նոյի Գ չիք մեծ ԵԶ Նախայպետ Ե չիք Նոյի Ե Նոյեմզարայ Ա

88 Ախբակ Զ

89 Բարդողիմոսի Ե չիք Սուրբ Ե

90 եւ փխ. ի ԱԲԳԴ

91 Հաշտարախանի Գ Հաղթարխանին Ե Հաճի Թարխանին Զ

92 Կոկաս ԳԴ

93 Վակարայ Բ Մակարաց Գ

Վրկանի աշխարհն ի Գրիմն է. ձգի մինչեւ ի Կասպից ծովն:

Կայէնկեծոյ բերդն մօտ է Գագայ դաշտին:

Տաշիր Լոռի է, ուր կան սուրբ ուխտն Հաղբատ եւ Սանահին, ուր կայ տապանն սուրբ պատրիարգին Հայոց Յովհաննու Օձնեցոյն (ԱԲԳԴ):

Խորխոռունիք Խօշոռնի է:

Փայտակարան Տփխիս է:

Վարդանակերտ Տփխեց վիճակն է:

Մցխիթա պատրիարգարանն է Վրաց:

Ափխազ եւ Մագքըլթաց աշխարհն եզր է Վրաց աշխարհին:

Սամցխէ Ախըլցխա է. իշխանաց երկիրն է օծեալ խաչն սուրբ հայրապետին Ներսէսի եւ գաւազան նորա:

Տայոց գաւառն ի Վիրս է, որ է Կուրճիստան (Ա):

Կարս քաղաք Անի է:

Վանանդայ Կարուց էր Ղեւոնդ վարդապետն:

Գողթան Վանանդն որիշ է:

---

94 Վկայի ԳԴ Վրականի Զ չիք Գրիմն է Զ Կասբից ԱԲԴ Կասբիծ Գ Կաղբիցն Ե Կասբին Զ

95 Կայէնգեծոյ Ա Կայէնկծոյ Բ Կայերենի ծովն Գ Կայէնկեծոն ԴԵԶ բերդին Գ

96 Արտաշիր փխ. Տաշիր ԵԶ Լոռի Զ Հաղբատ Ե Հողբատ եւ Սոնահին Զ

97 պատուական փխ. տապանն Գ պատրիարգն Գ

98 Ուձնեցոյն Բ Յաւձնեցին Գ

99 Խուռխուռունիք ԱԲԴ Խեռուռունիք Գ Խօշուռնի Բ Խաւշաւառն Գ Խաւշյայտնի ԵԶ

100 տուփն խխտ փխ. Տփխիս Գ տուփ խխտ Դ

101 Տփխեաց վիճակէն Գ

102 Մծխեթա Բ Մեծն Մխիթար Գ պատրիարգն Գ մեծխիթա Դ ԵԶ 102րդ տողը տարած են 103րդ տողէն ետք։

103 Մասքթաց ԳԴ Մաղքթեաց Ե Մասքթից Զ եզերէ Բ եզր Գ երզ(ը)ն ԵԶ չիք Վրաց աշխարհին Զ

105 Ամխէ Գ Ախըլծխա Զ երկրին Գ

106 գաւառն է ԵԶ վերս Զ չիք գաւառն… Թէոդուպօլիս (կտրուած) տ. 106—111 Ե

107 յանի ԱԲ յայնի ԳԴ

108 Վարդանայ Զ Ղեւոնդիեայ պատրիարգն Գ

109 Գողդան Զ ուրիշ ԲԶ գույիշ փխ. Վանանդն ուրիշ Գ անդուէշ է Դ

Իսպեր գաւառն սահմանակից է Տայոց: Եւ այլ բազում:

Կարնոյ քաղաքն Արզրումն է, որ կոչի Թէոդուպօլիս, զոր պարսպել ետ Թագաւորն փոքր Թէոդոս. եւ էին վերակացուք գործոյն Մովսէս Քերթօղն եւ Դաւիթ Անյաղթն:

Աղիովիտ եւ Բաջբերունի Արճէշ է, ուր կան սուրբ ուխտքն Արծուաբեր եւ Մեծոփ. եւ անդ է գերեզմանն Աղբերկանն որդոյն Աստուածատուր վարդապետին (ԱԲԴ) եւ Մխիթար վարդապետին (Ա) եւ Ոսպնակեր վարդապետին (ԱԲԳ) տապանն (Դ) ի ներքին վանքն է (ԱԲԴ) եւ Ուռընկայրն, ուր կայ սուրբ Նշանն ամենազօր:

Բագրեւանդ գաւառն Մանծկերտով Վաղարշակերտ կոչի: Եւ անդ գնաց ընդ առաջ Լուսաւորչին Թագաւորն Տրդատ մինչ ի գեղաքաղաքն Բագուան առ ափն Եփրատ գետոյն ի ստորոտն Նպատ լերինն եւ մկրտեցաւ զօրօքն իւրովք:

Առբերան եւ Տարբերունի Բերկրի է ուր կայ սուրբ ուխտն Տէր Յուսկայ որդ(ւ)ոյն:

Վասպուրական Վան է, ուր կայ սուրբ ուխտն Վարագ եւ անդ է սուրբ Նշանն, զոր եբեր սուրբ կոյսն Հռիփսիմէ, եւ Ձորավանք, որ է Սալնապատ:

Գաւառք են Վասպուրականի ԼԶ (36):

Ռուշտունիք Ոստան է:

Տոսպ Անձեւացիքն է, ուր կայ սուրբ ուխտն Հոգոց վանքն, ուր կենդանագիր պատկերն է սուրբ Աստուածածնին, զոր եբեր Բարդուղիմէոս առաքեալն, եւ անդ է Տրդատ Թագաւոր եւ կոչի սա Հաշտէն գաւառ եւ Չորրորդ Հայք, ուստի ելանէ գետն Տիգ-

---

110 Յըսպեր Գ Հայոց ԳԴ
111 Կարնոն Դ Կայնոյ Զ Արզռօմ Բ Յարզրում Գ Արզրաւմ Դ յարզըմ Զ
112 պարսպեաւ Գ պարեաւ Դ պարիսպել Ե չիք թագաւորն Զ չիք թագաւորն... հանդէպ սեղանոյն (տող 111—149) Գ
114 Աղուովիտ ԲԴԵԶ Արճէթ Ե
115 Արծրուաբեր Ե Արծաբեր Զ Մեծոբ ԴԶ չիք գերեզման Ա Աղբերական Բ
116 Ուռընաւ Ե Ուռնկաւոյ սուրբ նշանն ամենազօր Զ
119 Մածկերտ Վաղարշակերտի Բ Վաղաշակերտ Դ
120 Տրտատ Ե գիւղաքաղաքն Ա
121 Բագւան Բ Պատ փխ. Նպատ Զ

րիս, որ Դկլաթ կոչի ։ Եւ Անձեւաց եպիսկոպոս էր Մեծն Խոսրով՝ Հայրն սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն ։

Գնունիք Ամուկ է (*ԱԲԴ*)։

Զղմար Զուլամերկ է (*ԱԲԳ*)։

Տմօրիս եւ Ալկէ քար Բոհտան է (*ԱԲԴ*)։

Ջերմաձոր Շատախ է (*ԱԲԴ*)։

Տրպատունիք, Երուանթունիք, Մարդաստան, Արտազ, Աղբակ Մեծ եւ այլ բազում գաւառք, այսոքիկ ամենայն Վասպուրական կոչին։

Եւ յՌշտունեաց գաւառին կան սուրբ ուխտքն Աղթամարայ Սուրբ Խաչն, զոր շինեաց Գագիկ թագաւորն Արծրունի, եւ Նարեկայ վանս սուրբ վարդապետին, եւ Աքանազինայ նշխարքն (*Դ*)։ *Եւ անդ է նշխարքն Թումայի սուրբ առաքելոյն* եւ ճկոյթն սուրբ հայրապետին Յակոբայ. եւ վանք մի կայ Նկարէն անուն, որ ունի շող ի յԱստուծոյ ի չափ (*ԱԲԴ*) աւետարանի մի ի գոյն աղեղնակի հանդէպ սեղանոյն (*ԱԲԳԴ*)։

Աղնձիս Հիզան եւ Շատախ է (*Ա*) *առ Տիգրիս գետովն կայ։*

Կորդուաց լեառն Կորճէից լեառն է, որ այժմ Կորճէք ասի անուն (*ԱԳԴ*) *աշխարհին այնմիկ։*

Մոկաց գաւառն է իշխանանիստ, ուր կան բազում վանո-

---

134 *Դկղատ ԱԴ Անձանց Զ եպիսքոպոս Ե*
137 *Զըմատ Ա*
138 *Տըմաւրէիս Դ Ալեքար Բ Այլկէքար Դ*
140 *Տէրպատունիք ԵԶ Երեւանթունիք Բ*
141 *Էրուանթունիկ Զ Մարդաստան է Զ*
143 *Ախթամարայ ԱԴ*
144 *Գոգիք Դ Արծրունիկ ԵԶ*
145 *Նարեկ Զ*
146 *Թովմայի Ա չիք եւ անդ է նշխարքն Դ*
147 *ասեն փխ. անուն ԱԲ*
148 *զոր փխ. որ ԱԲԴ*
149 *սեղանին Բ*
150 *Ատգերս փխ. Տիգրիս յորժամ փխ. որ այժմ Գ*
151 *Կորդացոց ԳԴ Կորճէաց Ա Կորճեաց ԲԳԴ Կորճիք*
152 *ասին Բ ասեն Զ անուն նորա Գ այնորիկ Ա*
153 *իշխանաց նիստ Զ չիք կան ԲԵ*

րայք, եւ մեծ ուխտն Ծպատ (ԱԲԳԴ), ուստի էր Անանիա կաթո(ւ)ղիկոսն:

Բզնունիք Արծկէ է, եւ Խլաթ եւ Բաղէշ մինչ ի Խիզան, ուստի է սուրբ խաչն (ԲԳԴ) եւ Գամաղիէլ (Բ): Այս միջոցս ամենայն Բզնունիք ասի:

Տարօն Մուշ է, ուր կայ սուրբ ուխտն Մշու սուրբ Կարապետն: Եւ կայ անդ նշխարն սուրբ Կարապետին եւ Աթանագինէ եպիսկոպոսին եւ է(7) խոստաճարակացն եւ Բ (2) ճգնաւորացն Անտոնի եւ Կրօնիդեայ, եւ կոչի Իննակնեայ վանս վասն Թ (9) ականցն քաղցրահամ աղբերացն, եւ կոչի Գլակայ վանս վասն առաջնորդի վանացն հօրն. եւ զառաջին պատարագն անդ արար սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն, եւ Ղազարու վանքն սուրբ Առաքելքն է. Մուշ ուր կայ ձախ աջն Պետրոսի եւ Պօղոսի (Ձ), աինեակ աջն Անդրէի առաքելոյն (ԱԲԳԴ), եւ այլ բազում սրբութիւնք:

Եղրդուտ վանքն սուրբ Յովհաննէս է, ուր կայ ի նշխարաց սուրբ Յովհաննու, եւ շիշ իւղոյն զոր եբեր Թադէոս առաքեալն:

Վանդիրն սուրբ Աղբերիկն է ի տեառնեղբօրէն Յակոբայ ի գաւառին Խութայ:

Արծրունիք Սասուն է, զոր շինեաց Սանասար որդին Սենեքարի-

154 Ծայատ Ա Ածպատ Բ
156 Բզունիք ԳԴ Բզնունիկ ԵՁ չիք է ԲԵ Ղլաթ Ա Իղաթ Ե Խալաթ Գ Հիզան Ա չիք մինչեւ ի Խիզան Բ
159 Մշոյ Ձ
160 Աթանագինեա(յ) ԵԳՁ Աթանիքնեայ Դ
162 Անդոնի Ձ Կրոնիդէս որ (եւ Տ) կոչի ԳԴ Իննակէավանս Բ յիննեկի վանսն քաղցրահամ աբեղանցն Գ մնաս փխ. վանս Դ Իննակնեայ Ե
163 որ փխ. եւ Գ Գլկա Ա հօր վանացն ԳԵՁ
164 չիք պատարագն... առաքելոյն (տ. 164—167) (կտրուած) Ե
166 առաքեալն ԳԴ
168 Եղրդուտի Ա Եղրուտի ԵՁ նշխարհն Գ
169 Յովհաննէսին ԳԴ Կարապետին փխ. Յովհաննու ԵՁ
170 Աղբերիկն Ա
172 Արծունիքն անուվան Գ Արծունիք Դ Արծրունիկ Ձ Սանսուն Դ Սանաս Գ Սարաւոր ԵՁ յեղբաւրն Գ

173 *մայ, որ փախուցեալ էին* ի Նինուէու (Զ) *վասն սպանման հօրն*:
174 *Կողովիտ եւ Մանախու ձորն* ի (ԱԲԳԴ) *Սասուն է. եւ անդ է*
175 *ճկոյթն Պետրոսի առաքելոյն*, զոր երեր տանուտէրն այն որ ընդ բանիւ
176 էր եղեալ քահանայի միոջ աղքատի (Ա):

177 *Ծոփաց գաւառն Մեծկերտ եւ Զմշկածակ է*:

178 *Տիգրանակերտ Ցամիթ է*, որ ասի Տիարպաքիր (Ա), *զոր պա-*
178 *րըսպեաց Տիգրան թագաւորն եւ յետոյ նորոգեցաւ ի* մեծէն (ԵԶ)
179 *Թէոդոսէ*՝ Յովհաննու Ոսկիբերանին սանէն (ԱԲԳԴ):

180 Ի լերանց Սասնու մինչեւ ի Մելտենին Հայոց (ԱԲԳԴ), որ է
181 Մալաթիա (ԱԲԳԴ), այս ամենայն միջոցս Միջագետս ասի, զի ի մէջ
182 Եփրատայ է եւ Տիգրիս գետոյն (ԱԲԳԴ):

183 *Եղեսիա Ուռհա է, ուր բերաւ անձեռագործ պատկերն որ*
184 *ի սուրբ դաստառակին*: Անդ են եւ սուրբ Գուրիասանքն (Ա):

185 *Ասոխդ Թլկուրան է*, ուր կայ մարմինն Յոբայ (Ա):

186 *Բերիա Հալապ է, իսկ միւս* (ԵԶ) *կողմանէն Մանդակունի* է (Բ)
187 յերի կալով Տարօնոյ (ԵԶ):

188 *Որձունք Կեղի է*:

---

173 Սենէքերիմայ Ա Սենեմայքարիմայ Գ Սենաքարիմայ Դ Սինէքարեմայ Զ չիք էին Զ
174 Կողովիդ ԱԵ Մանախոյ ԵԶ Սասոն Գ
175 ճկութն Ե ճըկութըն Զ
177 Մընծկերտ Բ Զմշանկածակ ԱԴ Զմըսկածակ Գ
178 յամի փխ. Ցամիթ Գ. Համիթ Զ պարիսպեաց Ե պարըսպեաց Զ նորոգեաց Թէոդոս Յովհաննու Ոսկեբերանու սանն Բ
179 ոսկիբերանու Դ ուսանէ փխ. սանէն Գ
180 յորմէ լաթին փխ՝ որ է Մալաթիա Գ Մելտինի Ա
181 միջոցիս Բ ի միջոյ գետս ասիայ փխ. Միջագետս ասի Գ
182 Եբրատայ Ա
183 Ուրհա ԱԲ որ փխ. ուր Ա որ է Ուռհայ Գ Ուրռհայ Դ Յուռհ... Ե
185 Ասի... Ե Ասխտ Զ Թուլկուրան ԳԶ Թլդուրան Դ Թուլդուրան Ե
186 միուս Ե Մդունի (?) Գ Մարդակունի (?) Դ Մանդայ... Ե
188 Որձունք ԱԵԶ Ուրձունք Բ Որձորունք ԳԴ կղզի Գ

Եկեղեաց գաւառն Երզընկայն է եւ Դարանաղեաց երկիրն կամախ է, ուր կայ գերեզմանն սուրբ Լուսաւորչին, եւ որդւոց եւ թոռանց նորին՝ ի Թորդան, եւ աստուածաբնակ լեառն Սեպուհ, ուր հանգեաւ սուրբ Լուսաւորիչն։ Եւ անդ կայ Հաւհալանի թուրն Տրդատայ, զոր ետ նմա Կոստանդիանոս թագաւորն, եւ յորժամ խնդիր արար Տրդատ թագաւորն սուրբ Լուսաւորչին եւ գընացեալ եգիտ զնա ի Սեպուհ եւ նա ասաց նմա զջնջումն ազգին Արշակունեաց, եւ առեալ զթուրն ծեծեաց որպէս զխաչ, եդ ի յօղն քանիւն Աստուծոյ, եւ ասաց թէ յելանել արիական ազգին, երեւի նշանս այս, զոր առեալ շրջեցուցանեն ընդ ինքեանս, եւ անդ կայ վանք Սերովբէից. զոր յետոյ Պլուզ վարդապետն Յոհաննէս (Ա) ետես զնշանն զայն եւ ասաց զԼուսաւորչին «Անձինք»ն եւ զ«Լերինք»ն։

Ալթախ եւ Հենի, Դերջան եւ Բալու, ուր զգիրն եգիտ Մեսրոպ վարդապետն, այսոքիկ Արշամունիք կոչին։ Ի Կամախ է անառիկ բերդն, ուր պահեաց Օտայ՝ դաստիարակն Տրդատայ եւ Խոսրովիդխտոյ՝ զՏրդատ եւ զքոյրն իւր եւ (ԱԲԳԴ) զգանձս եւ զկումաշս

189 Եղեղեաց Դ Եկեղեաց գաւառն եւ Դարանաղեաց Երզ(ը)նկայն է ԵՁ
190 չիք եւ որդւոց եւ թոռանց նորին Գ
191 Թորթան Բ եւ Թորթան ԵՁ ի փխ. երկրորդ եւ Ձ Սեպոհու Դ Սեպեհոյ Ձ
192 չիք ուր Գ հանկեաւ Գ հանգաւ Ձ
194 խնդի Գ խնդիար Դ
195 էգիտ Ե չիք զնա ԵՁ
196 եդեալ Գ ետ ԵՁ
197 արական ԳԴ երեւեցի Գ երեւել ԵՁ
198 զի փխ. զոր ԵՁ զյետոյ փխ. զոր յետոյ Ե
199 պահեստ ի փխ. վանք Ձ զի փխ. զոր Ձ
200 Անձինք շարական զէն արքայական սպանման գործին կենաց ԵՁ
201 զԼերինք ամենայն Ա չիք Լերինք ԵՁ
202 Հեննի Ձ ի Դերջանն Ե զգեռն Գ Մեսրոք Բ Մեսրոպայ Գ Մեսրովպ Ձ այսմիքիկ Ե այսինքն փխ. այսոքիկ Ձ
203 Արշակունիք ԱԳՁ Արշակունք ԲԴ Արշարունին Ե առանի փխ անառիկ Ձ
204 ուր պատահեցաւ դայեակն փխ. պահեաց Օտայ դաստիարակն Գ պահեցաւ զդաստիարակն Ձ չիք եւ Խոսրովիդխտոյ Բ
205 զզումաշս Գ զկուռս փխ. զկումաշս ԵՁ

Թագաւորացն Արշակունեաց զահէ Արտաշրի՝ որդոյն Սասանայ. եւ ի գալն Տրդատայ Թագաւորին փառօք ելանէր ընդ առաջ նորա:

Եւ գետն Եփրատ յԵկեղեաց գաւառին է, այլ այս՝ ճշմարիտ Եփրատ (ԵԶ), եւ մի ակն յԱրզրում է եւ Բ. (2) ակն ի յԱրճէշ է (ԱԲԳԴ), որ ի սուրբ Ոսկենիցն ելանէ եւ անցանէ ընդ Տարօն եւ գնայ ընդ Ասորեստան:

Արածանի գետն Եփրատ է:

Սեւաստ Սեբաստիա է, ուր կան սուրբ Քառասունքն եւ գետըն Ալիս: Անդ է մարմին Պետրոս Գետադարձին (Ա):

Մաժակ քաղաքն եւ Կապադովկիա եւ Գամրաց տունն Բարսեղ Կեսարացուն քաղաքն է, որ ասի Կեսարիա (ԲԳԴԵԶ), որ այժմ ասի Ղայիսարի (Ա), ուստի էին սուրբն Գէորգ եւ սուրբն Սարգիս՝ նահատակքն Քրիստոսի. եւ սա կոչի Առաջին Հայք, զի ի գալն Թադէոսի առաքելոյն զԹէոփիլոս աշակերտն իւր եպիսկոպոս ձեռնադրեաց Առաջին Հայոց, եւ վասն այն պատճառին անդ գնաց Լուսաւորիչն Հայոց (ԳԴ) եւ էառ զձեռնադրութիւն իբր յիւրմէ առաքելոյ(ն): Եւ այնպէս առնէին Հայք մինչ ի ժողովն Քաղկեդոնի: Այս այն Թէոփիլոսն է որ ի Ղուկաս աւետարանչէն խընդրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն, եւ նա ելից զՀայ-

---

206 ահի Զ Արտաշիրի ԲԵԶ Աշտարակի ԳԴ
207 ելանել Զ
209 Արզրում Բ յԱարզրում Դ միջակն փխ. մի ակն Գ
210 Ոսկեանց Գ
212 Եփրատէս Ա տարածանի գետն Եփրատ Բ
213 Եւաստ Ա Սեփաստիա Բ չիք Սեւաստ... է ԳԴ Խքն Բ սուրբ յառաքեալն եւ քառասունքն եւ գետն Ալասի փխ. սուրբ Քառասունքն ... Ալիս Գ
215 Բաժակ ԳԴ Մածակ ԵԶ Կապեդոնիայ Գ Գոմրաց Գ Գամրացուն Ե Կապադովկիա եւ Թախաթ իւր գաւառօքն եւ Գամրացուն Զ
216 հայրապետին փխ. Կեսարացուն Բ
217 չիք ուստի էին Գ Գրիգոր փխ. Գէորգ ԳԴԵ
218 չիք նահատակին ... Առաջին (տ. 218—220) (կտրուած) Ե Հայկք Գ Հայրք Դ
219 Թոփիլոս Դ չիք իւր ԵԶ
220 այդ պատճառի ԱԴ այս պատճառիս Բ այդմ պատճառի Գ
221 չիք իբր Ե
222 Հարք(ն) ԳԴ ժողովուրդն փխ. ժողովն ԳԴ
223 Թէոփիլոս Ե Խուկաս Դ
224 նոցա Զ

ցուածս նորա եւ գրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն (ԱԳ), որպէս ասէ. Կարգաւ գրել քեզ, քաջդ Թէոփիլէ. եւ անդէն երեր Լուսաւորիչն զնշխարսն սուրբ Կարապետին եւ զԱթանագինեայ հայրապետին, եւ հանգոյց ի Տարօն. եւ պարգեւեալ նմա ի Ղեւոնդիէ պատրիարգէն եւ Բ (2) ճգնաւորն Անտոն եւ Կրօնիդէս · ընդ Լուսաւորչին՝ ուսուցիչ ճիւաղաբարոյ ազգին Հայոց։

Կիլիկէ, որ է Սիս, ի մէջ կայ Ասորոց եւ Գամրաց։ Ունի գաւառս, քաղաքս եւ աւանս եւ բերդս բազումս, զբերդ Կոպիտառոյ եւ զԲարձրաբերդն մօտ ի Մոլեւոն (ԳԴԵԶ) եւ զԼեւոն բերդ եւ զՎահկայ (Բ) եւ զԾովք բերդ (ԱԲԳԴ) եւ զվանորայս զԴրազարկ, զԱրքակաղնին, զՍկեւռի (ԱԲԳԴ) եւ զԳռներու սուրբ ուխտն եւ այլ բազում վանորայս։ Եւ զմայրաքաղաքս ունի զՏարսուս որ է Սիս (ԳԴԵԶ) եւ բերդս Լամբրոն եւ սուրբ ուխտս Կայծախօսն (Բ) եւ զՄարաշ, եւ այլ բազումք։

Այս են աշխարհն եւ գաւառքն Հայոց, զոր փոքր ի շատէ գրեցաք (ԱԲԳԴ)։

---

226 որ փխ. որպէս Ե գրեալ է Գ չիք քեզ Դ
227 անդի ԱԲ անտի ԳԴ Լուսաւորչին Բ զաշխարհն փխ. զնշխարսն Գ
228 զԱթանագինէ ԲԵ անդ անդ փխ. առաջին եւ Գ
229 Ղեւոնդէ Ե Անտոնի Զ չիք եւ Բ ճգնաւորն Անտոն Գ Ղեւոնդէ Ե
230 Կրօնիդէսի Զ չիք ուսուցիչ Գ փիւղաքարոյ ԲԴ ճոխաքար Գ
232 Կիւլիւկէ Բ Կիլիկիէ Գ չիք որ ԱԲԳԴ Սիս է ԱԲԳԴ չիք կայ Գ Քամրաց ԵԶ
233 նաւս փխ. աւանս Գ Կոպիտաթոռոյ Ա Կոպիտառթոյ ԲԳԴ Կոպիտառոյ Ե
234 Յօլեւոն Ե Մոլէոն Զ
235 Ծով Գ
236 Դիազարկ ԵԶ զկեւռի անապատն Բ Դռներու Զ
237 չիք վանորայս Բ զմայրաքաղաք(ն) ԲԳ չիք ունի Գ
238 զԹարսուս Բ զՏարսոս Դ Տարսիս ԵԶ Լամռօն Բ եւս փխ. եւ այլ Զ
239—240 եւ այլ բազում աշխարհք եւ գաւառք Հայոց ԱԲ
240 փոքր յիշատակէ փխ. փոքր ի շատէ Գ
241 ասացաք ԱԳԴ

Գ բ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ (*Շարունակութիւն*)

Ընդարձակուած խմբագրութիւն

(*Զ, Է, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Խ, Ծ. Կ, Հ, Ղ, Ճ, Մ, Փ, Պ, Ս, Ն*)

Եւ բերդն Կապուտ, որ կոչի Արտագերէից (*ԲԶԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ*)· *անդ է եւ Կեչրոր քաղաքն եւ Ծառաքարի վիմափոր վանքն, ուր կայ գերեզման Կեչառացի Խաչատուր վարդապետին, եւ Բասեն գաւառն սահմանակից է նմին*:

Բագուան աւանն Բագրանայ բերդն է ի վերայ Ախուրան գետոյն, զոր Երուանդ շինեաց եւ անդ փոխեաց զաթոռ Հայոց թագաւորացն, եւ զեղբայրն իւր զԵրուազ քուրմ կացոյց կռոցն: (*ԲԹԺԻԾՂՃ*):

Աւանն գիւղաքաղաք ասի:

Արագածոտն Նգատունն է, ուր կան սուրբ ուխտքն Թեղենիս եւ

---

1 *Կարճ խմբագրութեան Հայաստան գլուխին (Գ) 45րդ տողէն ետք Բ ունի հետեւեալ տողերը, որոնք կրկնուած են քանի մը տող վարն ալ. Բագրան աւանն Բագրաւանայ բերդն է ի վերայ Ախուրան գետոյ։ Աւանն գեղաքաղաք ասի։ Այս տողերուն շարունակութիւնը համընթաց է ներկայ գլուխին 1—8 տողերուն հետ։ Ցետոյ Բ համընթաց է կարճ խմբագրութեան հետ: Կապոտ Մ Կապոյտ ՓՊՍՆ Արճատ երէց Ը Արտագերէց Լ*

2 *Գեչրօր Բ Քէչրօր ԶԷ Կեչրաւք Կ Կեչօր Ժ Կեչառ Ի Կեչաւրար Ծ Կեչաւրայի Ղ Կեչ Պ Ծ քարի Բ Վիմաար Կ քաղաք փխ. վանքն Ղ չիք գերեզման Ծ*

3 *Կեչրաւց Կ Բասէն ԶԷԺԿՃՍՆ*

4 *Նմա ԸՃ*

5 *Բագւան ԲԹ Բագրուանն ԶԷ Բագուանուանն Ը Բագուանդ գաւառն Ղ Խուրան ԹԾ Ախուրեան ԻՂՍՆ գետոցն Մ*

6 *Երեւանդ ԶԷՊՄ Երւանդ Թ*

7 *զԱրուազ Ծ կացոյց կռոց քուրմն ԹԾ*

8 *գեօղաքաղաք ԷՄ գեղաքաղաք ԹԺՃ գեղայ քաղաք Ծ Գեղայ քաղաք Ղ գիւղաքաղաք Փ այս է փխ. ասի Ծ*

9 *Արագածայ ոտն ԶԷ Նկատուն Թ Եկատուն Ծ Նիգատունն Մ Նգայ տունն Ն Արագածոտն, Մասցոտն, Նկատուն Ճ Արագածուոտնն Մ Թեղնիս Ծ*

Եղիպատրուչ, *եւ* մեծասքանչ լեառն Արագած, որ ի ստորոտէն մինչեւ ի կատար լերինն աւուր ու կէս ճանապարհ է (*ՋԷԸԼՄՓՊՍՆ*) եւ գլուխ նորա ի Դ (4) բաժանի (*ԸԼՓՊՍՆ*)․ լերինք մեծամեծք եւ ի մէջ նոցա զոգ հովտաձեւ հարթայատակ․ եւ չորեսին ծայրք լերանցն հանդէպ միմեանց խաչանմանն: Ասեն թէ օրհնեալ եւ օծեալ է նշանն տէրունական շնորհաբաշխ աջովն սուրբ Լուսաւորչին լերինքն այն ի փառս խաչելոյն Քրիստոսի: Եւ է ի մէջ հովտին քարածերպ այր մեծ․ ի նմին այրի շինեալ տաճար փոքրիկ խորան եւ կախեալ կանթեղս առանց չուանի եւ փոխանակ ջրոյ արտասուք լցեալ եւ հրով երկնային վառեալ եւ է (ՋԷԸԼՄՓՊՍՆ) մինչեւ ցայսօր անշիջանելի (*ԸԼՓՊՍՆ*) եւ մնայ (*ՋԷՄ*) մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի (*ՋԷԸԼՄՓՊՍՆ*) ի դատաստան (*ԸԼՓՊՍՆ*)․ որ եւ բազմաց արժանաւորացն տեսեալք են եւ տեսանեն զիրաշքն զայն ի փառս Քրիստոսի: Եւ յանդիման յարեւելս կոյս է լեառն Արայի, ուր սպան շռայլն Շամիրամ զԱրայն գեղեցիկ (*ՋԷԸԼՄՓՊՍՆ*):

Եւ ի միւս կողմանէ երկիրն Կարբոյ, ուր կան սուրբ ուխտքն Սաղմոսավանք, եւ սուրբ անապատն Հրեշտակաբնակ (*ՋԷԸԼՄՊՓՍՆ*), *ուր*

---

10 Եղիպատրոշ ՋԷՄՓՍ Աղիպարտուշ ԹՍ Արագածայ ՋԷ Արագածու Մ Ը Եղիպատրուշէն ետք լուսանցքին մէջ աւելցուցած է հետեւեալ հատուածը, զոր աւելի ընդարձակուած ձեւով ունի քիչ մը վարը. Եւ միւս կողմէ երկիրն Կարբոյ, որ կան սուրբ ուխտքն Սաղմոսավանքն, որ կայ Արագածո սուրբ Նշանն եւ Օձահալած սուրբ նշանն եւ Յոհաննա վանքն որ կա վարշամակն Քրիստոսի, եւ Տեղեր եւ Կօշավանք եւ այլ բազումք:

11 Ա աւուր Մ չիք ու Մ եւ փխ. ու ՊՍՆ չիք եւ գլուխ նորա ՋԷՄ

12 ի քան եւ չորք Ս ի չորք Ն լերուանք ԸԼՓՊՍՆ Նորա Մ Գոգ Ս

13 հովաձեւ Պ

15 լերունքն ԸԼՓՊՍՆ չիք լերինքն Մ այնք ԷՄ հովտից Պ

16 չիք մեծ ՋԷՄ յայրի Մ

17 չուան ԸԼ չըւանի Պ պարնի Մ

18 արտասուօք ԷՊՍՆ հուր Մ

20 Աստուծոյ փխ. Քրիստոսի ԸԼՊՍՆ այս փխ. Քրիստոսի Փ

21 տեսողք ԸԼՍՆ տեսեալ Մ չիք եւ տեսանեն Մ չիք զայն Մ

22 յարեւելից ՋԷՄ կուսի ՊՍՆ

23 սպանին ՋԷՄ շռայլքն ՋԷՄ Շամիրամայ Ջ զՇամիրամ ԷԸԼՄ զայրն փխ. զԱրայն ԷՄ

24 ի միակողմանէ Մ Քարբոյ ՋԷԸԼԿՀՊՓՍ Կարբու Մ ուխտն Մ

կայ սուրբ Նշանն Արագածոյ, *եւ* Օձահալած սուրբ Նշանն (***ՁԷԸԺԻԼԿՀՂԾՄՊՓՍՆ***), որ ունի մասն ի կենաց փայտէն արիւնաներկ, եւ առնէ նշանս մեծամեծս ի յօձահարս եւ յամենայն պատահարս, եւ աստուածընկալ սուրբ Նշանն (***ՁԷԸԼՊՓՍՆ***), Գուզ սուրբ Նշանն (ԸԼԿՀՂ), Տէրունական սուրբ Նշանն (***ԸԼԿՀՓՄՍՆ***), եւ սուրբ Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի աջն (***ՁԷԸԼԿՀՂՄՓՍՆ***), եւ սուրբ Յակոբայ Տեառնեղբօր մատն, եւ գերեզմանն Ականատես սուրբ վարդապետին (***ՁԷԸԼԿՀՂՊՄՓՍՆ***) Գրիգորի (*) (***ՁԷԸԼՊՄՓՍՆ***), որ ձեռակերտ է մեծ կաթուղիկէն եւ բոլոր շինուածքն ամենայն, բաց յանապատէն. որ աղօթիւք եւ հայցմամբ նորին ակներեւ ամենեցուն իջանէ լոյսն զգալի ի վերայ կաթուղիկէին (***ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ***) ի փառս եւ (***ՁԷ***) ի պարծանս խաչին (***ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ***)։

Այլ եւ սուրբ ուխտն (*Ժ*) *Յոհանավանք*, *ուր կայ* նշխարք սուրբ Կարապետին եւ (*Ժ*) *վարշամակն Քրիստոսի*, եւ սուրբ բեւեռն աջոյ ձեռին, եւ սուրբ աջն նախավկային (***ՁԷԼԿՀՂՄՊՓՍՆ***), եւ *Բ* (2) կողքն սուրբ Կարապետին (***ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ***), եւ *Տեղեր*ու վանքն ուր կայ

---

*26 Արագածու **ԹՄ** օծահալած **Զ***

*27 զը մասն (տողադարձ) **Է** զմասն **Մ** փայտն **Մ** յօյահարան **Ը** որ ի վերայ սրտին է Կենաց փայտէն ուր արիւնն քրիստոսներկ աստուածընկալ սուրբ նշանն փխ. որ ունի... աստուածընկալ սուրբ նշան՝ **ԿՀ** (տող 27-29) եւ սուրբ բեւեռն աջոյ ձեռին եւ սուրբ աջն նախավկային եւ սուրբ կողքն սուրբ Կարապետին որ ի վերայ սրտին է ի Կենաց փայտէն ուր արիւնն Քրիստոսի ներկեալ է, աստուածընկալ սուրբ նշանն, Գուզ սուրբ նշանն, տէրունական սուրբ նշանն փխ. որ ունի... տէրունական սուրբ նշանն **Ղ** (տող 27-29)*

*29 չիք երկրորդ սուրբ նշանն **ՁԷ**, որոնք, հետեւաբար, ունին աստուածընկալ սուրբ նշանն տէրունական*

*33 կաթուղիկոսէն **Փ** կաթուղիկոսին **ՊՆ** որ ի հայցմանէ եւ ի խնդրուածոյ նորա ամարային (ամառնային **Ղ**) եղանակի լոյսն վառի ի վերայ խաչի (սուրբ խաչի **Ղ**), որ ագալի (զգալի **ՀՂ**) աչօք տեսանի ի պարծանս հայկազնի փխ. Գրիգորի... ի պարծանս խաչին **ԿՀՂ** (տող 33—36)։*

34 Հաւանականաբար որոյ։

*35 իզգալի **Ը***

*37 չիք ուր կայ նշխարք սուրբ Կարապետին **Փ**, որ փոխադրած է վերը տող 27 չիք եւ սուրբ բեւեռն... **Բ** կողքն սուրբ Կարապետին **Ղ** որ փոխադրած է վերը տող 27, որ ունէին առաջ։*

*40 Տեղերավանքն **ՁԷՄ** Տիեզերավանքն **ԸՀՂ** Տեղերավանքն **ԼԿՓՍ** Տեղերայ վանքն **Ն** Գեղեր **ԹԺ** Գեւեր **Ծ***

(*) *Ծան. Ն—ի. «Տես Գրիգոր վարդապետ ականատես յԱլիշան, Այրարատ 130, ծան. 3 եւ 163 ք.։*

լրջակապուտակ սուրբ Նշանն (*ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ*), *եւ Կոչայ վանքն* ուր գերեզմանն է Պետրոս Ականատես (*) սուրբ վարդապետին, եւ ի Կոշ կայ սուրբ գերեզմանքն Յուսկան եւ Դանիէլի՝ թոռանցն սուրբ Լուսաւորչին: Այլ եւ խաչի վանքն: Այլ եւ ի գիւղն Մուղնի սուրբն Գէորգ, ուր կայ ծնօտն (*ՁԷԸԼԿՀՂՊՓՍՆ*) եւ գաղտն (*ԸԼԿՀՂՊՓՍՆ*) եւ ականջն եւ արիւնն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին, եւ այլ բազում վանորայք (*ՁԷԸ ԼԿՀՂՄՊՓՍՆ*):

Իսկ ի հիւսիսոյ կողմանէ Արագածայ է երկիրն Շիրակայ, յորում է մայրաքաղաքն Անի՝ աթոռ Բագրատունեաց թագաւորացն:

Զորոյ գետն (**) Անի է եւ Շիրակ գաւառն, ուր կան սուրբ ուխտ(ք)ն Հոռոմոսի եւ Մարմարաշէն եւ Դպրավանքն եւ Հառիճայ, եւ այլ(ք) բազումք:

Եւ Կարս քաղաքն Անի է (ՁԷԸԼԿՀՄՓ):

---

41 լրջակապուտ ակն Ղ շրջակապոյտ ակն Պ շրջակապուտակ Ս Գօշա ՁԷ Կոշկա ԺԻՃՊՍ Կաշա Ծ Քաւշայ ԿՀ Դոշկայ Ղ Գօշավանքն Մ

42 չիք ի Պ Կուլ Ը Դօշ Մ Կօշկավանքն Ս

43 թոռանցն. Տան. Ն. ի... «Տես Այրարատ, 145 բ եւ ծան. 2:»

44 ի միայն ԿՀ

45 ծօտն Զ

46 Գէորգեա Զ զօրավար Զ վանքեր ԸԼԿՀՊՓ վանք Ղ

48 Արագածի ԸԹԻԼԿՀՊՓ

49 Մայրաքաղաքն Թ Յանի Թ Շիշակ Մ

50 Զորագետն ՁԷՄ Ծորոյգետն Ծ Յանի Ը Հանի Ճ անտի փխ. Անի Ժ

51 Համոսի Ը Հոռոմոս ԹԺՊ Հռոմսին ԿՀ Հռոմոսի ԼՄՓՊ Մարմարաշէնք ՁԷՄ Մարմաշէն ԺՂՆ դրվանքն Ը Հառէճ Մ չիք Հառիճայ եւ այլ բազումք Ի

53 չիք եւ ԹՃ Ղարս ԺՃ Կրիս Ծ Յանոյ երկիր Թ յանւոյ երկրն Ծ Անի ուղղուած Անու Ը քաղաքն յԱնու երկիրն է ԺՃ Կարսոյ երկիրն եւ քաղաքն յԱնու երկիրն է Ղ եւ այլ բազում Կարս եւ քաղաքս անի է Պ (*Փ* հետեւեալ բառերը ունի լուսանցքին մէջ. Imp. Constantinop. (*Պոլսոյ տպագրութեան մէջ տարբեր գրչութեամբ*) *եւ այլ բազում, Կարս եւ քաղաքս Անի Ս* (որ այսպէս ուղղած է Պոլսոյ տպագրութեան ընթերցուածը) *եւ այլ բազում կասր եւ քաղաքանի Ն դպրավանք* բառէն ետք *որ այժմ ասի Կարս: յԱնի է երկիրն Վանանդայ ի կարուց էր Ղեւոնդ վարդապետն Ի*

(*) *Տան. Ն—ի «Տես զՊետրոս վարդապետդ յԱլիշան Այրարատ, 155 բ.»*

(**) *Տան. Ն-ի. «Զորոյ գետ. տես Ինճիճ. Ստորագրութիւն, 430—431:»*

Վանանդայ Կարուց էր Ղեւոնդ վարդապետն:

Գողթան Վանանդն որիչ է:

Եւ ի դաշտն արարատեան է սուրբ Էջմիածինն, որ է Վաղարշապատ քաղաքն՝ աթոռ թագաւորացն Հայոց Մեծաց: Եւ Դվին քաղաք նման նմին: Եւ Արտաշատ քաղաքն, ուր կայ (ԹԺԻԾՃՂ) Խորվիրապն, որ է տեղիք չարչարանաց(ն) սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, որ եկաց (Ժ)ի մէջ օձիցն ԺԳ (13) ամ, եւ յետոյ բերաւ մարմինն բոլոր ձեռամբ Գրիգորի Մագիստրոսի (*) ի Կոստանդնուպօլսէ եւ եդաւ ի վիրապին (ՁԷԸԼ ԽԿՀՄՊՓՍՆ) ի ներքոյ չորից սեանց եկեղեցւոյն (ՁԷԸԼՄՊՓՍՆ), եւ ի բերան վիրապին հանգուցեալ (ք) կան Բ (2) շիրիմ (ՁԷԽԿՀՂՄՊՓՍՆ) մեծամեծք եւ(ՁԷՄ)մեծահռչակ եւ եռամեծին տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ եւ Ներսէսի Շինօղի (ՁԷԽԿՀՂՄՊՓՍՆ). եւ գլուխն եդաւ ի

---

54 Վանանդ ՁԷԸԼԿՓՊ կառուց էր ՁԷՄ կառուցեր ՀՄՊՂ Վան՞դանակրուց էր ԼԾ Վանանդ է Կարուց ուստի էր Ս ի Վանանդայ Ն Ղեւոնդ է Մ վարէտն փխ. վարդապետն Պ Ղեւոն Ը

55 Գողդան ԷԸԹԼԾՄՃՓ Գողթանավանդն Ժ Վանանդան Ծ եւ վանանդ ուրիշ ԹԻԼԿՀՂՃ

56 այրարատեան ԹՂՊՍՆ արարատուն Ճ Էջմիածին բառէն ետք անդ կայ նշխարքն ճանաղէ աղի (?) Առաքել եպիսկոպոսի Ը

57 ի Դուին Ը դ(ր)ւին ԼԽԾ Դիւին Կ ի Դվին Մ Դուին ՍՆ չիք աթոռ... Դվին քաղաք Հ

58 Խոր Վիրապն Ն տարի ԸԻԼԽԿՊՓՍՆ

59 չիք Գրիգորի ԹԾ

60 չիք բոլոր ԽԿՀՂ

61 Մագիստուոսի Ձ Մաքրիստոսի Ը Մաքիստոսի ԼՓ Մագիստոսի ԿՀ Մաքիստրոսի Պ եդ Ը վիրապն ՁԷՄ

63 շիրիմք ՂՊՆ

64 վարդապետացն Ղ

62—65 Փ-ի մէջ եւ ի բերան շինօղի տարբեր գրչութեամբ աւելցուած է լուսանցքին մէջ։

(*) Տան. Ն.-ի. «Մագիստրոսի. նոյն եւ ի Վրդ, Պտմ. 67 եւ ի Վրդ. Ներբ. Գր. Լուս. Սոփ. Հայկ. Ե. 76:— Գրիգոր Պատրիկ, Սոփ. Հայկ. Ե. 76: — Մամկոնոյ. Վրդ. Պտմ, 67:»

զգրոցի յատակս վիրապին ի ներքոյ սրբոյ սեղանոյն ի պէտս բժշկութեան· բայց միայն Ա (1) ծնօտն տարեալ եղեւ ի Գանձասար ի խնդրոյ Ջիհանշիրային (*), որ էր աներ Մագիստրոսին։ Դարձեալ կայ այլ նշխարս պատուական(ս) Դաւթի Դվնեցւոյն (*ՁԷԸԼՄՊՓՍՆ*) եւ Ցիզտիբուգտի զինուորացն (*ՁԷԸԼԽԿՀՂՊՓՍՆ*) նշխարքն այլ անդ կան (*ԽԿՀՂ*)։

Իսկ ի կողմն Գառնոյ Դարունից մեծ (*ՁԷԸԼԽԿՀՄՊՓՍՆ*) *եկեղեցին է, ուր է Հայոց Թառ* (*) *,ուր կայ կենդանագիր պատկերն* (**) *փրկչական*, եւ սուրբ աջն Թադէոսի առաքելոյն (*ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ*), եւ երկոյթն սուրբ Կարապետին (*ՁԷԸԼԽԿՀՄՊՓՍՆ*), *եւ Այրի վանքն, ուր կայ գեղարդն* սուրբ (*ԸՄ*) *աստուածամուխ՝ ներկեալ արեամբ(ն) կենարարին*, եւ տախտակն սուրբ տապանին Նոյայ նահապետին (*ՁԷԸԼԽԿՀՂՄՊ ՓՍՆ*), *եւ նա է տուն հաւատոյ Հայաստանեայցս՝ հաստատեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն* ։ *Եւ Աղջոց վանք*, ուր կայ սուրբ աջն Ստեփաննոս քահանա-

66 *գրոցի ԸԼՓ գրոց Մ յատակ Ջ Այս տողին դիմացը լուսանցքին մէջ է ունի հետեւեալ յաւելուածը· եւ կայ ի վիրապն զաջ (թ)աթէոս սք. առաքելոյն։*

67 *ի ներքս Պ տացեալ Ջ*

68 *Ճիհանշիրային ՁԷՍ Ջուանշիրայն Ն*

69 *Նշխարք պատուականք Ն որ կը ծանօթագրէ. «նոյն եւ ի Վրդ. Պտմ. 67։» Եգտիբուղտի ՁԷԼՄ Ցիղքուղտի ԸՀ Ցիղտիբուստէ Լ Ցիղպուղփ Կ Իղրուղտի Ղ Ցիղտիքուղտի Պ*

70 *զինուորին Լ*

71 *Դարօնից ԸԼԿ Դարունաց Ծ Դուանից Խ Դարունէից Ղ*

71 *Հաւուց Ղ Հաոց Փ աթող փխ. Հայոց թառ Ի աթոռ փխ. թառ Ս*

72 *փրկչին Մ Տան. Ն-ի. «Կենդանագիր պատկերն փրկչական. Տես յԱլիշան, Այրարատ, 354 ք, 496 ք։»*

74 *սայրի փխ. այրի ՁԷ դարի փխ. այրի ,թ*

76 *Տախտակին ԸԼՓ տապանակին ԷԿՂՊՓՍՆ Նոյեան ՁԼԽԿՀՓ Նոյեայն Ը Նոյեա Մ չիք նահապետին Մ*

77 *Հայաստանեաց ՁԷԸԹԺ Հայաստանեայց Ղ Հայաստանաց Ճ հաստատեալ է ՓՊՍ*

78 *Ախջոց Թ Արջոց Ժ Ողջոց Մ եւ ասեն Աղջոց Ի Աղչոց Ճ*

(*) *Տան. Ն—ի. «Երեւի Ջուանշիրայ, ըստ Վրդ. Վրդ. Պտմ. 67։ Ի խնդրոյ Վարազդատայ, ըստ Մ. Կաղ. Հ. Ա. 367, զոր յիշէ եւ Վրդ. Պտմ. 68։— Աներ է աստ եղբայր կնոջ ուրուք»։*

(**) *Տան. Ն. ի. «Տես յինճիճ. Ստորագր. 263, ծան. 2 եւ 450—451։ Տես եւ «Աջ Թադէոսի առաքելոյն»ի Հայոց Թառ, յԱլիշան, Այրարատ, 357 ք եւ ծան. 2։»*

յին եւ սուրբ աջն Արիստակէսի՝ որդւոյն Գրիգորի սուրբ Լուսաւորչին (ՋԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) ։Անդ կայ եւ բազում վանորայք (ՋԷԸԺԻԼԿՀՄՊՍՓՆ)։

Եւ մայրաքաղաքն Գառնի, ուր կայ գերեզմանն Գէորգայ հայրապետին (ՋԷԸԼԽԿՂՄՊՓՍՆ) եւ Մաշտոց վարդապետին (ՋԷԸԼԿՀՄՓՍՆ), եւ (Ն) գեղեցկաշէն եւ զարմանալի թախտն Տրդատայ (ՋԷԸԼԽԿՀՂՄՊՓՍՆ)։

Կոտայք Երեւան քաղաքն է իւր վիճակովն, եւ Զաղավանքն անդ է, ուր կայ Գետարգել սուրբ Նշանն, եւ կայ (ԸԼՊՍՆ) Կիւրեանց (*Դատեան*) սուրբ Սարգիսն (ՋԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) եւ սուրբ Կիրակոսի *աջն* (ՋԷԸԼԿՀՂՊՓՍՆ)։

Եւ ունի Այրարատ գետս Գ (3) (ՋԷԸԻԼՓՍՆ)։ *Քասախ* գետ (*ԺԻԿՀՂՃ*) *Կարբոյ ջուրն է։ Հուրաստան գետ Բջնոյ ջուրն է։ Աղատ գետ Գառնոյ ջուրն է*։ Ախուրան գետ Անու ջուրն է (Ղ)։

Վայոյ Ձոր Եղեգեց ձորն է, ուր կայ Կենսաբեր սուրբ Նշանն եւ Հերմոնի վանքն. եւ անդ կայ նշխարք Սիւնեաց տէր Ստեփաննոսին ի Թանահատի վանքն։

Եւ Գայլու ձոր, ուր աթոռն է եւ վարժարան սուրբ վարդապետացն

---

79 Ըռըստագէսի ԸԼ Ռըստակէսի Խ Արիստակիսի ԿՂՍՆ եւ ստակիսի Փ չիք Գրիգորի սուրբ ՋԷՄ չիք Արիստակէսի որդւոյն Գրիգորի Հ

82 Մաշթոց Ղ հայրապետին ԸԼԿՀՄՊՓՍՆ

84 Կոտաք ԹՃ Կոտայ Ի Կոտակք Ծ Րոտակք (?) Կ Թոտայք Հ Էրեվան ՋԷ Եյեւան Ժ չիք քաղաքն ՋԷ Երեւան է քաղաքն իւր ԹԺԼԾԿՀԵԼ չիք է Փ

85 Գետարգելոյ ՋԷԿ կամ փխ. կայ Փ իւրեանց ԼԿՀՓ իւրոց (?) Ը

86 Սարգսին ՊՍՆ

88 չիք Գ ԹԺՏԿՀՂՃ Այրատ ԹՂՃ գետ Ղ Երիս Ն Քասաղ Թ

89 Կարփոյ ՋԷԻ Քարբոյ ԸԼԿՀՄՊՓ Կարբու Ղ Քարբւոյ Ս Կարբւոյ Ն Հուաստան ԸԼ չիք գետ ԹՂ յետ Ճ գէտ Փ Բղնոյ ԸԼ Բջնու Ի Բըջնոյ Կ Բջնու ՄՂ Բջնւոյ ՍՆ Բջնոյ Պ Աղ փխ. Աղատ Պ

90 Գառնւոյ ՍՆ

91 Վայու Թ Տայոյ Պ Վայոց ՄՍՆ Եղեգաձորս ՋԹԾՃ Եղեգոց Է Եղեգից ԸՊՍՆ Եղեգի Ի Եղեգաց Մ Եղէգեոց Ղ

92 Սիւնեաց Թ Ստեփաննոս ՋԷ վարդապետին ՋԼՍ եւ ի ՋԷ

93 Թանհատի ԹԼԾԿՀՂՊՓՍՆ

94 Գայլուձոր ԹԺԾԿՀ Գլաձոր Ի Գալուոյ Մ Գալոյ ձոր Ղ Գալու ձոր ՃՊՓՍՆ վարդապետին մերոյ (Ն նշանակած է Վենետիկի Տաղարան ԺԵ.ին (Հ ձեռագիր) *վարդապետայ մերոց* ընթերցուածը, *որ կայ նաեւ Ինճիճեանի* Ստորագր., 263) *Ժ Վարդապետացին* գ-ին վրայ դրած է *ժ* տառը:

մերոց ։

Գողթան գաւառն Ագուլիսն է Ջուղայովն ։

Արտպատական եւ Գանձակ չահաստան Թաւրէզ է ։ Զառաջինն շինեաց զնա *(ՁԷԸԺԻԼԿՀՂՃՄՊՓՍՆ) Խոսրով՝ հայրն Տրդատայ, եւ անդ նստեալ առնոյր զվրէժ արեանն* — որդւոյ իւրոյ *(ՁԷ)* — *Արտաւանայ* եղբօրորդւոյ իւրոյ *(ԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՍ), զոր եսպան* Արտաշիր *(ԸԹ. ԺԻԾՂՃ) որդին Սասանայ, եւ Ժ.* (10) *ամ աւերեաց զտունն Պարսից, եւ կոչեաց զանունն քաղաքին Դա վրէժ ։ Յետոյ Հուլաւու խանն* շինեաց եւ *(ՁԷՄ) նորոգեաց, վասն որոյ Հուլաւու թախտ կոչի* այժմ *(ՁԷԸԺԻԼԿՀՂՃՊՓՍՆ) ։*

Խրամ քաղաք Շամբի ձորն է, ուր կայ նախավկայ սուրբ Ստեփաննոսն ։

Հեր եւ Զարեւանդ գաւառն Խոյ է ։

Արտազ գաւառն *(ՁԷ) Մակու է, ուր կայ սուրբ առաքեալն Թադէոս ։*

---

96 *Գողդան ԹԾՃ Ջաւխայով Թ*

97 *Ատրպատական ԸԼՊՓՍՆ Արտապատական ԿՀ Գանձակ է Ը Շահաստանի Ժ Դավրէժ ՁԷԸԼՂՃՄՓՍՆ* (Ն կը յիշէ Հ.ին մէջ *Թավրէժ* ընթերցուածը) *զոր առաջին Ծ*

98 *Դրդատայ Ը*

99 *Նստաւ Պ Առնուլ ՁԷԻՊՄՓՍՆ առնու ԸԼ վրէժ Զ Արտաւազայ ԷՄ Արտաւեայ ԸԼ Արտաւայ Մ*

100 *զեղբօրորդոյ ԺՂ որդոց իւրոց Մ* չիք *որդոյ ՓՆ* (Ն *եղբօր* բառին համար կը յղէ Ա. Մ. Գարագաշեանի *Քննական Հայոց Պատմութեան, էջ* 88) *սպան ԺԻՂՃՊ էսպան Ս Արտաշիր* (լուսանցքին մէջ) *Ը*

101 *Սասնոյ Է Սանասանայ ԿՀ զըտունն* (տողադարձ) *Է*

102 *Հալաւուն ԸԼՓՍՆ Հուլու Թ Հոլաւու Ծ* չիք *Հոլաւաւ... վասն որոյ Հ Հուլայու Ղ Հուլաւ Պ ղանն ՁԷՄ*

103 *Հուլաւ Զ Խուլաւու Թ Հոլաւու Ծ Հուլայու Ղ կոչեն Ի կոչեցաւ ԹԾ*

105 *Հրամ Ը Խռամ Ի Շամպի ԷԾՄ Շաքի Պ*

107 *Գեր Ը Իղանդ* փխ. *Զարեւանդ ՀԷԸԼՄՓ Իղանդ Պ Իզարեւանդ ԹԺԾԿՀՃ Գոյ Է Խօյ Ժ Իոյ Լ* չիք *Խոյ Է*

108 *Արտակ ՁԷ Արտայազ Հ Արտաս Պ*

Հացունեաց դաշտն մօտ է Նախչուան քաղաքին, ուր Սիւնեաց տիկինն շինեաց վանք, եւ անդ եդ զմասն ի Կենաց փայտէն, զոր էառ ի Հերակլայ յորժամ ազատեաց զխաչն ի գերութենէն Պարսից, եւ տարաւ ի Թաւրիզու յԸստամպօլ: Ի Նախչուան է տապանն մեծ Նահապետին Նոյի, եւ Նոյեմզարայ՝ ի Մարանդ:

Աղբակ եւ Սալմաստ յերի կալով դոցա, ուր կայ նշխարքն սուրբ առաքելոյն Բարթուղիմէոսի:

Եւ ի յՈրմի քաղաք՝ Յուդա Յակոբեան:

Իսկ ի հիւսիսոյ կողմն Հաչթարխանն Ջանկզ ղանի աթոռն է հիւսիսական ազգին, եւ գայ հասանէ մինչեւ ի լեառն Կովկաս, ուստի

---

110 Հացունաց Թ Հացուեաց Մ Նախիչեւան ՁԷՄ Նախչուանու Ժ Նախջուան ՂՆ Նախչուան Պ զոր փոխ. ուր ՁԷ
111 անտ Է անդէն ԹԾ եա Ջ առն Ը առ ԹԺԻԿՀՂՃՊՓՍՆ մասն Մ
112 ազատեցաւ փխ. ազատեաց զխաչն ՁԷՄ
113 Դավրիժու ՁԷԼ Թարվիզու ԺԾՂՊ Թաւրէզու ԸԻ Թարէզոյ Թ Թարվիզոյ Ժ Թարուիզու ԿՀ Դարիեւու Մ Ստամպօլ ՁԷԸՂՄ Ստամբօլ Լ Յըստըմպօլ Կ Յըստըմպալ Հ Ըստամբալ Ճ Նախջեւան Ջ Նախջեւան Է Նախիջեւան Մ Նախչւան Պ
114 Ոյնի փխ. Նոյի Լ եւ կնոջն Նոյեմզարայի ՁԷՂ Նեմզարայի Թ Նոյեզարի Մ Նէէմզարայ Ծ Կնոջն իւրոյ (Նոյի) Ղ չիք Ի Մարանդ ՁԷ Մարանտ Ի Մայրանդ ԼՓՊՍՆ
115 Աղբատ ՁԷՄ Ախբակ ԹԾ Հաղբակ Հ (զոր մատնանշած է Ն.) Յաղբակ Ղ Աղթակ Պ Սարամաստ Պ յերկրի փխ. յերի Ը երիկ. Է երի Մ
116 մեծ փխ. սուրբ ՁԷՄ
117 Կորմի Պ Յորմի ՄՆ ուր կայ նշխարք Յուդայ Մ Յակովբեան ԸԼ Յակոբայն Թ
118 Հիւսիսակողմն ԹԻ կողմանէ Ծ Հաշտարխան ԹԺԻՄՃ Հաճի Թարխան ԿՀ (*) Հաճի-Թարխան է Հաշտարխանն Ղ Ջանկղան է որ Ը Ջանկըզա Ի Ջանգըզ Լ Ջանկազ Ծ Ջանկզղանին որ եկն նստաւ ական ազգին Պ
119 Գահաստան է փխ. գայ հասանէ Մ

(*) Ծան. Ն.Ի. «Այս քաղաքս Հաճի Դարխան անունով թաթար իշխանին շինածն ըլլալով՝ Աժտերխան ըսուեր է (*Բազմավէպ*, 1843, 61 բ. «յաշխարհին Թաթարաց մերձ ի Հաճի Թէրխան քաղաք» Գէորգ. Բուզ. Պրս.—Հայ ի բառն Պիւլղարի»:

ելին ազգն Թաթարաց։

Հոգթազա խանն որդի է Զանկզ ղանին, որ եկն նստաւ ի յԱլանք, եւ զԳ (3) որդիսն առաքեաց ի վերայ Գ (3) բաժին աշխարհիս։ ԶՄանկու ղանն առաքելոց (ԹԾՂՃ) ի վերայ Խորասանայ, զԱրղուն ղանն՝ ի վերայ Հոռոմոց, զՀուլաւու ղանն ի վերայ Հայոց եւ Վրաց եւ Բաբելացւոց, եւ առին զբոլոր աշխարհս։

Վրկանի աշխարհն Գրիմն է, ձգի մինչեւ ի Կասբից ծովն եւ ապա դաշտն Գազայ, ուր կայ սուրբ Սարգիսն, եւ Մշկայ վանքն եւ Մակարայ վանք, եւ բերդն Կայեն եւ Կայծոն (ԹԺԻԾԿՀՂՃ) եւ են (ՁԷԸԼՊ) ի վերայ Սաւորդաց Ձորոյ գետին է (ՁԷԸԼԿՀՄՓ) չինեալ

---

120 եւլանեն Ժ Թուրքաց ՁԷՄ Թաթարայ Պ

121 Հոգքթա Ը (*) Հոքթղա Թ Հոքթաղա Ժ Հոգքթաղա Լ Հոքթա. ԾՊ Հոքթաղայ Ճ ղանն ՁԷՄ որ որդի ՊՍՆ էր Ն յԱլան Ը Զանկզաղանին Մ եւ նստաւ Մ

122 եւ զՁ- տխ. եւ զԳ. ԹԾՃ չիք զԳ. Պ որդիսն Թ կողմ(ն) փխ՝ բաժին ՁԷ զՄակուհայ Ջ զՄակուայ Է

123 խանն ԻԾՊ իլանն փխ. խանն Կ զԱրղու ՁԷԺՂՃ զՂարղունի Ի

124 Հռոմոց ԸՄՍ Հռոմայ Պ Հռովմոց Փ զՀուլհաւու ՁԷՄ զՀուլաւուն ԸԼՍՓՆ Խուլալու Թ Հուլաւոյ Ճ զՀուլա ԾՂ խանն ԸԹԻԾԿ

126 Վարկանի (**) Ծ Ղրիմ ԸԾ Կրիմ Թ աշխարհս Մ Կրիմին աշխարհն է Գրիմ ԷԺ Խարիզմ Ս Կազբից ԹԻԾ Կասպիծ ԸԼ աշխարհն փխ. ծովն Թ

127 սուրբ ուխտն Սարգսի զօրավարին Ի Մշկավանքն Մ (***)

128 Մարավանք ԹԾ Կամարավանք փխ. Մակարայ վանք Ի բեր Կաէն եւ Կիծան Ի Կեծոն ԹԾ Կիծէն ԿՀ Կեծոն Ղ

129 Սեւորդեաց (****) ԹԾՃ Սեւորդոց Ժ Սեաւորդեաց Ի Սեաւորդեւոց ԾՂ Ձորոց Ի Ձորոյգետին Ն Սաւորդաց գետոց ձորին Մ

(*) Տան. Ն.—ի. «Հաւքաթայ ղան. Սոեփ. Ուսպ. Գլ. ԿԶ. 294 »:

(**) Տան Ն.-ի.— «Տես Կախեթ եւ Գրիմ» յԱռաք. Թաւրի. 85, 91, 98, 99։»

(***) Տան Ն.ի.—«Տես Մշակավանք ի Վրդ. Պատմ. 142, որ ի միում Ձեռագրի առի Մշակավանք»:

(****) Տան.— Ն.—ի. «Սեւորդւովքն Ձորոյգետին». Վրդ. Պատմ. 90։»

Հոյակապ եւ հռչակաւոր սուրբ ուխտ(ք)ն Հաղբատ եւ Սանահին, զոր շինեաց Խոսրովանուշ Թագուհին՝ կինն Աշոտոյ Ողորմածին ի ՆԺ 410 թվին։

Տաշրացւոց գաւառն Բամպկի ձորն է, ուր կայ սուրբ ուխտն Որդաձորու սուրբ Նշանն։

Տաշիր Լոռի է, ուր կայ Քոբայրն, եւ Հոռոմայրի սուրբ Նըշանն, եւ Յոհան Օձնեցոյ գերեզմանն ս[ուր]բ(ս)ն չելագործ սուրբ (ԸԹԼ ԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) հայրապետին (ՁԷԸԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՍՆ), որ եհան ի վե–

---

130 խոյակապ ՁԷԺԼԿՀՄՓՍ ուխտն ՓՆ, որ փոխած է Ս.ին ուխտքն.ը Հախբատ ՁԷԾ Հարապատ Թ Հաղբատ ԼՓ Հաղբաթ Մ Հախպատ Ճ չիք եւ ԷԼՊՄՓՆ (*)

131 կինն Խոսրովու Անուշ (**) ՁԷՄ Խոսլովանոյշ Ի Խորսովանուշ Կ Թա. գուհի կինն Պ ողորմած Աշոտին ՁԷԸԼԿՀՄՓՍՆ Արշոտայ Թ որոշոտոյ փխ. Աշոտոյ Ծ ողորմածին Ժ ողորմած ոլոտին Պ

133 Տաշրացոյց ԸՀ Տաշացւոց Թ Տաշրացոց ԺԼԿ Տաշրաց Ի Տայոց Ծ Տաշացոց Ճ Տարշացոյ Մ Ֆաշրացոյ Փ Բամպակի ԹԺԻՂ Բաղկի Պ Բաքկի Մ (****)

134 Որդաձորոք ՁԷ Ուրդաձորու ԹԾԿ Ուրթանձորու Ի Որդոցձորու Ուխտաձորու Ղ Ուրդայ ձորոյ Ճ Արգա Զորոյ Մ չիք սուրբ Նշանն Ի

135 աշիր լառի ԹԾՃ Տալիր Պ Քօպառն ՁՄ Քօյպառն Է Գո. բարն Ը սուրբ այրն ԹԾՃ Քոքայրն Ժ Քոպարն ԼՊՓՍ Քոփար Կ Հռովմայի ՁԷՄ Հռոմայրի Ծ Հռովմայրի ՊՓՍՆ

(*) Ծան Ն. ի.— «Խառնակ են բանքդ. Ս.—Մ. (Սեն Մարթեն) ունի. «Է շինեալ խոյակապ եւ հռչակաւոր սուրբ ուխտքն Հաղբատ եւ Սանահին», եւ յ 74 ծան. յերես 464 սաէ թէ տպ. եւ Զ ունին «Հոյակապ եւ հռչակաւոր սուրբ ուխտքն Հաղբատ Սանահին». տես անդ։ Տես Ինճիճ. Ստորագր. 335, 344։ Իսկ զՍաւորդաց՝ Ս.— Մ. իմանայ Սեւորդեաց. նոյնպէս եւ Ինճիճ. Ստորագր. 335, 344: Նոր Հայկզ. բառգիրքն՝ բառ կարծէ. տես անդ Սաւորդ: Հաղբատ էր ի Ձորոյգետ. Մտնդր. Հայկ. Թարգմ, Նխն. 448. Սանահին՝ ի Տաշիր, անդ 338»։

(**) Ծան. Ն. ի.—«Տես Վրդ, Պտմ. 90 եւ Մտնդր. Հայկ. Թարգմ. Նխն. 338:»

(***) 135րդ տողին առաջին հինգ բառերուն համար Ն կը յղէ Ինճիճեանի Ստորագրութեան, 344էն 345, ծան. 1:

(***) Ծան. Ն. ի.— «Տես զայս Սուլտան եւ ի Վարդանայ ճառին ի Յոհան Օձնեցի:»

(****) Ծան. Ն. ի.—«Բամպկի Ձոր» յԻնճիճ. Նոր Հայաստան 280:

րին աշխարհէս զազգն Հոռոմոց հրամանաւ զոռոզին (*ի*) Օմար (*ԸԹ ԾԺԴՃ*) *սուլտանին, զի ի խանդարմանէն Եզրի, որ հաւանեցաւ Հերակլի, այն որ ապատեաց զխաչն, որ Զ* (6) *ամ գերի եկաց ի Թաւրէզ, եւ Զ* (6) *կաթողիկոս ՁԴ* (84) *տարի Քաղկեդոնի դաւանութեամբն նստան յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին մինչ(եւ) ի Յոհան Օձնեցին*, որ երկրորդ լուսաւորիչ եղեւ եւ սրբեաց զազգս Հայոց ի յերկաբնակաց դաւանութենէն (*ԶէԸԹԼԾԿՀՃՄՊՓՍՆ*), *եւ արար ժողով ի Մանծկերտ, եւ կարգեաց զԴ·* (4) *աւագ տօնս, եւ ասաց «Մեղաք յամենայնի»ն ի տօնի Դաւթի մարգարէին։*

Խորխոռունիք Խոշոնի է իւր վիճակովն։
Փայտակարան Տփխիս է։ Վարդանակերտ Տփխեց վիճակն է։

---

138 աշխարհէն ԶէՄՃ աշխարհէ ԹԻԺ Հռոմոց ԶՄՍՆ Հռոմոց Ծ Հռովմոց Փ Ումար Ժ Օմար՝ աւելցուած լուսանցքին մէջ *Ը յօմար Ճ Օմարայ Ի*

139 չիք սուլտանին Ի սուլթանին ԹԾԿՀՂՃՊ վասն զի Ի վասն այն զի Ղ խանկարմանէն ԶԸԺԼԿՀՓՍ խանգամանի Ծ Երզի Թ Եզրի կաթուղիկոսին Ղ չիք որ Ծ հաւեցաւ Զ Հերակլայ ԹԺԾՂՃ Հերակլիայ Ի Հերակլեայն Ս

140 չիք այն ԹԺՃՍ ոչ փխ. որ Ժ չիք գերի Ի գերեաց փխ. գերի եկաց Հ Դավրէժ ԶԸԼՓՍ Թաւրէժ Է Թարվիզ Ղ Թար. վէզ Ճ Թարվէժ Պ

141 կաթողիկոսունք Ի ամ Թ Քաղկեդովնի Հ դաւանութենովն ԹԾՂՃ

142 չիք լուսաւորչին Պ որ եւ զազգն Հայոց դարձոյց ի յառաջին դաւանութիւն Ի փխ. որ երկրորդ.. դաւանութենէն (տող 142—144)

143 Հոռոմոց փխ. Հայոց Թ

144 Մանազկերտ ԶԻՆ Մանածկերտ ԼԿՀՊՓՍ չիք եւ կարգեաց Զ

145 աւաք ԺՃ չիք Դ աւագ Ի ի տօնս Զէ եւ զտօն Դաւթայ Մարգարէին եւ ղայլսն ի Դաւթայ Ղ զմեղքն Ս

147 Խորխորունիք ԶէՄ Խոռխոռունիք ԸԹԺԾՃՍՆ խոռ Հ Խոշոռնի ԶէԸԻԼԿՀՊՄՓՍՆ Խոշունի ԹԾԽ (*)

148 Փայտակարանք ԶէՄ Փաստակարան Ճ Տխղիս Ի Դարանակերտ Ը է Տփխեց վիճակովն Թ Ափխեաց վիճակովն Ծ Տփխեաց ՂՊՍ փոխեաց Մ

147 (*) *Ծան. Ն. ի.— «զԽորխոռունիք՝ որ ի Խոռայ շինեցաւ, որ է Խոշոռնի եւ Խոռակերտ». Վրդ. Պտմ. 20։»*

Ափխազ Մագքթաց աշխարհն է․ եզր(ն) է Վրաց աշխարհին։

Մծխիթա պատրիարգարանն է Վրաց։

Սամցխէ Ախլցխա է։

Իշխանաց երկիրն է օծեալ խաչն սուրբ հայրապետին Ներսէսի, որ այժմ Աճարա կոչի։

Տայոց գաւառն ի Վիրս է։

Իսպէր գաւառն սահմանակից է Տայոց, եւ այլ բազումք (*ԸԹԺԻ ԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ*)։

Կարնոյ քաղաքն Արզրում է, որ կոչի Թէոդուպօլիս, զոր պարսպեաց թագաւորն փոքր Թէոդոս, եւ էին վերակացուք գործոյն Մովսէս Քերթողն եւ Դաւիթ Անյաղթն։

Աղիովիտ եւ Քաջբերունի Արճէշ է, ուր կան սուրբ ուխտքն Մեծոփ, եւ Արծուաբեր, եւ Ուղընկարու սուրբ Նշանն ամենազօր։

---

149 Ապխազ ՋԷ Ապխազամալ Քրթաց փխ. Ափխազ Մագքթաց Մ Մասքթաց Զ Մագքթեաց ԸԹՂ Մագ.քթաց Պ չիք եզրն ... աշխարհին Մ

150 Մցխիթա ԸԼՊՓՊՆ Մծխթա ԺՂ Մըղխիթա ԿՀ

151 Սամցխայ ՋԷՄ խամցխէ Ը Ախլցայ ԷՄ

152 երկիրն է անդ է ԻՊՍՆ հայրապետէն ՋԷ Ներսիսի Զ

153 Մաճարաց ՋԷԸԼՀՄՓՍ Մաճարայ Ի Մաճար Ծ Մանարայ Կ Տաճար Պ

154 Տաոց ԺԼ չիք ի ՋԷՄ վերք փխ. ի Վիրս Ը

155 Իսպիր ԸԹ իսիպիրթօ չիք Տայոց Ը Տայացոց ԹԾ Տայոցայ Ճ Տայոցաց Պ

157 Արզռում ՋԷ

158 չիք թագաւորն ԹԾ գործոյն ԹԾՂՃՓՆ

159 անյաղթ փիլիսոփայն Ղ (*)

160 Աղովիտն ՋԷԸԼՄՓ Աղիոյովիտն Ժ Աղոյովիտն ԿՀ Աղուովիտն Ղ Քաջբերուն Ծ Արճիշ Մ

161 Մեծոքայ ՋԷՄՍՊ Մեծյոքի Ը Մեծոփ ԺՃ Մեծյոփ ԼԿ մեծ յով Հ Մեծոփայ վանքն Ղ մեծ յոքա Փ Մեծոփայ Ն արծըւաբեր ԸԼԿՀՓ արծւաբեր ԹՊՍ արուածբեր եւ Մեծոփ արծուաբեր որ է Մեծոփ ԻԺՃ ուր կայ փխ. Ուռնկարու Ը Ուըընգարու Ժ ամենաօր Մ (**)

(*) *Ծան. Ն.-ի.— «Առեալ է ի պատմութենէ Սրբոց Վարդապետացն Հայոց Մովսէսի Քերթողահաւրն եւ Դաւթի Անյաղթի (տես ի Ստեփանէ, Մ. խոր. պատմ. աշխարհաքար, Բ. տպ. 540:»*

(**) *Ծան. Ն.-ի.— «Այլազգ յինճին. Սարագր. 127—128, ուր յիշի գերեզման «Աղբերկան որդւոյն Աստուածատուր Վրդ.ին, զոր տես եւ ի Կիր. Գանձակ. 91։» (Տե՛ս գլ. Գ ա, տղ. 115—116):*

Բագրեւանդ գաւառն Մանծկերտովն Վաղարշակերտ կոչի եւ Ապահունիք: Անդ գնաց ընդ առաջ սուրբ Լուսաւորչին Թագաւորըն Տրդատ մինչ(եւ) ի գիւղաքաղաքն Բագրեւան առ ափն Եփրատ գետոյն ի ստորոտ Նպատ լերինն, եւ անդ մկրտեաց զԹագաւորն զօրօք(ն) իւրովք:

Առբերան եւ Տարբերունի Բերկրի է, ուր կայ սուրբ ուխտն տէր Յուսկայ որդւոյն:

Վասպուրական Վան է, ուր կան սուրբ ուխտքն Վարագայ. անդ կայ սուրբ Նշանն, զոր երբեր Հռիփսիմէ կոյսն, եւ սուրբ Նշանն Գետադարձ, զոր բերին որդիքն Սենեքարիմայ ընդ սուրբ մարմնոյն Պետրոս կաթուղիկոսին եւ անդ հանգուցին (*ՁէԸԼԿՀՊՄՓՄՆ*), *եւ Զորապատ, որ է Սալնապատ:*

---

162 Մանծկերտովն ԸԼՂՊՓ Մանազկերտով Ի Մանածերտովն Կ Մանածկերթով Թ Վաղաշակերտ ԿՀ

163 գնացեալ փխ. գնաց ընդ ԸԼ չիք առաջ Ծ լուսաւորիչն Թագաւորին Ղ չիք Թագաւորն ԹԺ

164 գօղաքաղաքն Զ գեաւղաքաղաքն Է գեղաքաղաքն ԿՀՃ գեղաքաղաքն ԹՓ քաղաքն Ղ Բական Թ Բագուան ԺՂՃ Բագուանայ Ի Բակուան Ծ չիք առ ափն ... Կործէք ասի (տող 164—199) Ի 166 զօրովքն իւր է

167 Առբերան բերան ԿՀ Տարբերուն Մ

168 չիք տէր Զ սուրբ փխ. տէր Է Ուսկայ ԶէԾ Յուսկան ՀՊՍՆ սուրբ Յսկա Մ (*)

169 Վարագ Ժ վար ԿՀ ի Վարագ Ճ ուր փխ. անդ կայ ԹԺ չիք անդ կայ Ծ

170 Սենիքարիմայ ՄԸԼ Հ(ը)ռեփսիմէ ԸԿՃ կուս, Հ

173 Զորնապատ ԸԼ Զորավանք ԹԺՂ Զորավանս Ն Սալանապատ ՁէՄՊՓՍ (**)

(*) *Ծան. Ն.ի.«Ս.—Մ. «Եւ Զորապատ, որ է Սալանապատ», այլ յ89-րդ Ծան. յերես 466 զԶորապատ նոյն կարծէ ընդ Զորոյ վանք կամ Զորավանք: Իսկ Ինճիճ, Ստորագր. 187 գրէ ըստ Ձեռագրաց Վարդանայ «Զորավանս՝ որ է Սալնապատ»:*

(**) *Ծան. Ն.ի.— Տես Ստեփանոս, որդի Յուսկան, ի Կիր. Գանձակ. 91 եւ Առաք. Թաւրիժ. 321 326:*

Գաւառք են Վասպուրականի ԼՁ։

Ըռշտունիք Ոստան է, Տոսպ Անձեւացիք Քարպահ է (*ԹԺԾՂՃ*) *ուր կայ սուրբ ուխտն Հող(ու)ոց վանք, ուր կենդանագիր պատկերն է* տիրամայր (*ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ*) *սուրբ Աստուածածնին, զոր եբեր սուրբ առաքեալն Բարթուղիմէոս, եւ անդ է* գերեզմանն (*ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ*) *Տրդատայ Թագաւորին եւ Աշխէն տիկնոջ եւ Խոսրովիդխտոյն, եւ կոչի սա Հաշտէն գաւառ, ուստի ելանէ գետն Տիգրիս, որ Դգլաթ կոչի։ Եւ Անձեւացեաց եպիսկոպոսն էր մեծն Խոսրով՝ Հայրն Գրիգորի Նարեկացւոյն։*

Տրպատունիք, Երուանդունիք, Մարդաստան, Սեւան, Ակէ (*Ղ*)

---

174 չիք ԼՁ ՁԷԸՄ (**)

175 Ռշտունիք Ծ Իռշտունիք Ը Ոսկան Հ Տոսք Ժ Տասպ Ծ Անձրեւացիք Ժ

176 Հողոց Թ

177 տիրամօր ՁԷԸԼ

179 եւ Տրդատ Թագաւորն եւ Աշխէն տիկին եւ Խոսրովիդուխտ ՂՃԹԺԾ Աշխէն Պ տիկնա ԸԼԿՀՊՓՍՆ Խոսրովիթխտոյ ՀՓ

180 Սկլաթ Ձ Տկլաթ ԷՄ դւկաթ ԸԼ դւկատ ԾԿՀ դկլաթ ԺՂՊՓՍՆ որ է դգլաթ Թ Անձեւաց ՁԷԹԺՃՄ Անձեւեաց ԾԸ եպիսկոպոսպետն Ղ

183 Երպատունիք Ը Տրպատանք Ծ Տարպատունիք ՍՆ Երանդունիք Ձ Երեւանդունիք Է Երուանդիք Ը Երեւանթունիք ԹԺՃ Երեւան: Թունք Ծ Երկուանթունիք Կ Երուանթունիք Հ Երեւան: Թիւնիք Պ Մարգաստան ՊՍ Սէվան ՁԷԸԺԼՃՄ Սէւան Թ Սեվան ԿՀՓ

(**) Տան. Ն.ի.— «Վասպուրական...ի նմա գաւառք են երեսուն եւ վեց» Խոր. Աշխարհագր.:»

Նուան, Արտազ, Աղբակ Մեծ եւ Փոքր, այսոքիկ ամենեքեան Վասպուրական կոչին:

Եւ յԸռշտունեաց գաւառին կան սուրբ ուխտքն Նարեկ, սուրբ Յակոբ, սուրբ Վարդան, սուրբ Թումա (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), Անձղնապատ, Նկարէն (ԸԼԿՀՊՓՍՆ), եւ ի սուրբ Թումայի վանքն կայ մարմին սուրբ առաքելոյն Թումայի, զոր բերին ի Հնդկաց (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ):

Եւ Աղթամար կղզի(ն) ի մէջ ծովուն (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), ուր կայ սուրբ ուխտն (ՊՍՆ) Խաչն հրաշագործ, զոր շինեաց Գագիկ թագաւորն Արծրունեաց:

Աղձնիս առ Տիգրիս գետով կայ:

---

84 Նրվան ՁԷՄ Նիվան Ը (լուսանցքին մէջ) Նվան ԹԺՃ Նխան Լ Նւան ՂՊ Նկան Ն Նախջեւան փխ. Սեւան եւ Նուան Ս Արտօլ ՁԷՄ Ախբակ ԹԾ այսոք ԸԼ ամէնն Ծ Վասպուրականք Ձ Վասքուրական ԸԼՓ (*)

185 Ըռըշտունից Ձ

187 Անծըղնապատ Ղ Նկարեն ՓՆ Նարեկ, Նկարէն, Անծղնապատ, սուրբ Յակոբ, սուրբ Վարդան. անդ է եւ նշխարքն Թումայի առաքելոյն ԹԾՂՃ: Ղ կը շարունակէ. անդ է ճկոյթն սուրբ Հայրապետին Յակոբայ Մծբնայ: Եւ վանք մի կայ Նկարէն անուն, որ ունի շող ի յԱստուծոյ ի չափ աւետարանի մը ի գոյն աղեղնակին՝ հանդէպ սուրբ սեղանոյն, եւ անդ է նշխարքն Թումայի առաքելոյն: Նարեկ, Անձղնապատ, սուրբ Վարդան, սուրբ Յակոբ, սուրբ Թումայ, ուր կայ նշխարքն Թումայի առաքելոյն Ժ: ԹԾՃ սուրբ Վարդանէն ետք կը շարունակեն. անդ է եւ նշխարք սուրբ Թումայի առաքելոյն

190 Ախթամար ԾՀՓ կոչի փխ. կղզի Մ

191 հրաշարար ԹԾՊ Գակիկ Փ Արծրունի ԹԾՂՃ

193 Աղձնից Է Աղծնիս ԿՀ Տըգրիս Ձ գայ ԸԹԼՃ չիք կայ Պ

(*) Ծան. Ն.-ի.—«Ս. Մ. «Մարգաստան, Նախիջեւան, Արտազ, եւն» եւ յ 22-րդ յերես 446 (ուր Ս.—Մ. կ'ըսէ թէ Պոլսոյ տպագրութեան (Պ) եւ Բարիզի ձեռագրին (Փ) մէջ Սեւան եւ Նուան անուններն անծանօթ եւ աղաւաղեալ ըլլալով, կը խորհի թէ պէտք է Նախիջեւան կարդալ»:

Ծան. Ն. ի.— «Կայ եւ ի Յայսմաւուրս «Բերդն Նուան», զորմէ տես Ինճիճ. Ստորագր. 210 տան. 1,209 երեսի:

Կորդուաց լեառն Կորճէից լեառն է, որ այժմ Կորճէք ասի անուն աշխարհին այնմիկ (*ԶԷԸԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՍՆ*)։

Մոկաց գաւառն է իշխանանիստ, ուր կան բազում վանորայք։ Նախ Ամենափրկիչն, ուր կայ գերեզման (*ԶԷԸԻԼԿՀՄՊՓՍՆ*) թագաւորին (*ԸԻԼԿՀՂՄՊՓՍՆ*) մոգուց Գասպարայ, եւ սուրբ Վարդանայ, եւ սուրբ Կանանց վանքն, որ այժմ ասի սուրբ խաչ (*ԶԷԸԻԼԿՀՄՂՊՓՍՆ*), *ուստի էր Անանիա կաթուղիկոսն Մոկացի*։

Բզնունիք Արծկէ է, Խլաթ, Բաղէշ եւ Հիզան։ Այս Դ. (4) *քաղաքս* իւրեանց երկրովն (*ԶԷԸԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՍՆ*) *Բզնունիք կոչին։ Եւ ի յԱրծկէ կայ սուրբ ուխտն* Սքանչելագործ, անդ է եւ սուրբ ուխտն (*ԸԹԺԼԿՀՂՃՓՍՆ*) *Երաշխաւոր*, եւ այժմ աւերակ է (*ԹԻԾՂՃ*)։ Եւ ի Խլաթ Մատնէվանքն (*ԶԷԸԹԻԼԿՀՂՃՄՓՍՆ*), եւ Դեղուաց սուրբ Յովհաննէսն, ուր կայ գօտին մաշկեղէն սուրբ Կարապետին եւ սուրբ խաչն (*ԶԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ*) քարէ (*ԸԼԿՀՂՓՍՆ*) օծեալ ձեռամբ սուրբ Լուսաւորչին (*ԶԷԸԼԿՀՂՄՊՍՓՆ*)։ *Եւ ի Հիզան կայ սուրբ Խաչն եւ*

---

194 Կորդեաց (Գորդեաց Մ) լեառն որ է Կորճէից լեառն ԶԷՄ Կորդուեաց ԸԼՓՍՆ Կորդուած Թ Կորդեաց Ղ Կակորդեաց Պ Կարճէից փխ. Կորճէից ԸԾ լեառն որ կիչի այժմ Կարճիք Ծ որ եւ Ղ Կոճէք Պ ասէ ՀՓՍ

196 Մոկայ Հ չիք իշխանանիստ ուր կան Ժ ուր են Թ չիք կան Ճ վանորեայք Զ

197 ամենափրկչին Հ 198 մոգաց Ղ Գասքարայ ԶՓ Բասպարա Հ Վարդան ԸԼԿՀ Վարդանանց Մ այժմն Է չիք ուստի էր Ժ

200 Անանի ԶԺ յաջորդ 206-207րդ տողերը փոխադրուած է 201-205 տողերէն առաջ:

201 Խիլաթ Պ Գ փխ. Դ Ը Խիզան ԹԺՃՄ չիք այս Թ

202 իւր ԺԾՂՃ իւրոց Պ եւ իւրեայ Փ եւ իւրոց Ս երկրներովն Զ Բզունիք Լ Բուզիք Հ յԱրծկեր Լ
իւրեանց երկրովն, Ն կը յղէ Ինճիճ. Ստորագր. 223, ուր յառաջ բերուած են կարճ խմբագրութեան համապատասխան տողերը:

203 չիք ուխտն Ժ չիք անդ է եւ Ժ

204 Հրաշաւոր Ի Երեշխաւոր Պ

205 Խիլաթ ԸԼՀՊՓ Մատնավանքն ԸԼ Մատնէվանս Ծ Մատնէվանքն Մ Մատնէ վանս Պ Թեղուաց ԸԼ Թեղուվաց Կ Թեղվանք Հ Տեղուաց Մ Թեղուայ Ղ Դեղւաց Պ

207 Քարա ԿՀ քար Ղ քար է Ս չիք ձեռամբ Ը

208 Խիզան ԹԺՂՃ Խլան ԿՀ

Գամաղիէլ եւ Բարիձոր (ԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

Տարօն Մուշ է, ուր կայ սուրբ ուխտն (ՁէԹԽԿՀՂՃՄՊՓՍՆ) Մշու (ՁէԸԹԺԼԽԿՀՂՃՄՊՓՍՆ) սուրբ Կարապետն (ԸԹԺԼՓԾԿՀՂՃՊՓ ՍՆ). եւ կայ անդ նշխարք սուրբ Կարապետին եւ (ՁէԸԹԺԼԽԹԿՀՃՄՓ ՍՆ) Աթանագինէ եպիսկոպոսին, եւ Է. (7) խոստաճարակացն եւ Բ. (2) ճգնաւորացն Անտոնի եւ Կրօնիդեայ, եւ կոչի Իննակնեայ վանք վասն ինն ականցն աղբերաց, որք բղխեն (ՁէՄ) քաղցրահամ, եւ կոչի Գլակայ վանք վասն առաջնորդի հօր վանացն։ Եւ զառաջին պատարագն անդ արար սուրբ Գրիգոր (ԹԻԽԾՂՃ) Լուսաւորիչն, եւ Ղազարու վանքն Մշու (ԹԺԻԾՂՃՊ) սուրբ Առաքեալն է, ուր կայ ձախ աջն Պետրոսի եւ Պօղոսի, զոր եբեր Լուսաւորիչն Գրիգոր (Ղ), եւ այլ բազում սրբութիւնք։ Եւ Եղրդուտի վանքն, որ է սուրբ Յովհաննէսն, ուր կայ ի նշխարացն սուրբ Կարապետին, եւ չիշ իւղոյն զոր եբեր սուրբ առաքեալն Թադէոս եւ անդ պահեաց, զոր յետոյ (Ի) եգիտ սուրբ Լուսաւորիչն։

Վանդիրն սուրբ Աղբերիկն է, ուր կայ օծեալ խաչն ի տեառ-

---

209 Գամաղիէլի փխ. եւ Գամաղիէլ ՁէՄՊՓՍՆ
Բարիձոր. Ծան. Ն—ի. «Տես Նոտարք Հայոց, Բ. 78»։

210 անդ է փխ. ուր կայ Ժ Մշու փխ. Մուշ է Ծ Մշոյ Թ գերեզման սուրբ Կարապետին Մկրտչի եւ այլ փխ. սուրբ ուխտն ... սուրբ Կարապետին եւ (տող 210 — 212) Ի

212 չիք կայ անդ Ժ

213 Աթանագինեայ ԾՊ չիք եւ Բ ճգնաւորացն Խ

214 Անտոնի ՁԽՊՍ Կրօնիդայ ԹԺԽԿՀՃ Իննակեա Ը Իննական Թ Իննակեան ԺԻԽԾԿՀՃ չիք վանք Ժ

215 ականց Ը ականոց Խ ակեանց Հ աղբերց ՁէՄ աղերացն ԸԼ աղբիւրացն ՍՆ ականցն (ականաց ԾՊ) քաղցրահամ աղբերացն (աղբիւրէն ԹՃՊ) փխ. ականցն աղբերաց քաղցրահամ ԹԺԻԾՃՊ չիք իննակնեայ վանք ... եւ կոչի (տող 214—216) Ղ ինն ականոց աղբիւրացն քաղցրահամ Փ

217 չիք Լուսաւորիչն Խ

218 չիք վանքն Հ Մշոյ Թ առաքելոյն ԹԺԻԾՂՊ առաքելոցն Մ չիք է ԸԹԺԻԼ առաքեալքն Մշու ՍՆ չիք աջն Մ սուրբ Առաքեալքն Մշու է փխ. Մշու ... Առաքեալքն է ՍՆ

220 Եղրդուտի ՁԺՂՃՊ Եղիրդուտէ Ը Թղրդուտի Թ Եղերդոտի Ի Եղրդրոտի Խ Եղրդրակի Մ Եղրդուսի Ծ Եղրդաւտի Կ Եղնդուտին Հ

221 եւղոյն ԸԼՓ ուղոյն Լ

223 էգիտ պահեաց սուրբ Լուսաւորիչն զոր եգիտ Խ

224 Բանդէոն Ը Աղէրիկն Ձէ եւ անդ ի վայրն փխ. Վանդիրն Թ Աղերիկն ԸԼ Աղբրիկն ԾԸ Աղբերեկն Կ Աղբըրիկ Ճ չիք ուր կայ ԹԾՂՃ զխաչն Ճ տեառնէ եղբօրէն ՄՊՍ

նեղբօրմէն Յակոբայ ի գաւառին Խութայ, եւ անդ է սուրբ բեւեռն Քրիստոսի ներկեալ արեամբն Քրիստոսի (ՁԷԸԼԽԿՀՂՄՊՓՍՆ)։

Արծրունիք Սասուն է, զոր շինեաց Սանասար՝ որդին Սենեքարիմայ, որ փախուցեալ ի Նինուէէ վասն սպանման հօրն, եկն առ թագաւորն Հայոց։

Կոզովիտ եւ Մանանխու ձորն ի Սասուն է, որ այժմ ասի Հզու *(Ժ), եւ անդ է ճկոյթն սուրբ առաքելոյն Պետրոսի։*

Ծոփաց գաւառն Մեծկերտ է եւ Զմշկածակ։

Տիգրանակերտ Համիթ է, զոր պարսպեաց Տիգրան թագաւորն Հայոց, յորժամ եսպան զԱժդահակ Մարաց թագաւորն, եւ զքոյրն

---

225 *Յակօբայ Ս ի գաւառն ԾՊ ի գաւառէն ԿՃՓՍ։ Ճ տեառնեղբօրէն բառէն ետք տողին վրայ ունի լիտ։ (?) բառը։ Թուխայ ՁԷԸԼԽԿՀՓ*
226 *տեառն փխ. երկրորդ Քրիստոսի ԽՀ չիք առաջին Քրիստոսի Ղ*
227 *Արծըրունիք Փ Սասոն ԸԼՊ Սասոնք ԿՀ շինեալ էր Ձ չիք զոր շինեաց Հ Սասանասար Կ Սինաքարիմայ Թ Սինէքարիմայ Ժ Սենեքերիմայ Ղ*
228 *Նինուէու ԸԼՂ Նմին վերու ԹՃ Նինվէու Ժ Նունուէու ԼԿՀ Նմին Վեհիւ Ծ Նինուէ Պ Նինուէի ՓՍ հօրն իւրեանց ԹՍ*
230 *Կոկովիտ Թ Կոյգովիտ Ղ Կոգվատ Պ Մանանխուն ԸԼ Մընխու Ծ Մանանիխու Մ Մանանխոյ Ղ ի Սասանէ Մ Սասոն Պ* *)
231 *առաքեալին Է* (**)
232 *Ծոպս ՁԷ Ծուղայ Մ Ծափաց Պ գադառն Ը Զմիշկածակ չիք է եւ ՁԷԸ ի Մեծկերտ Ճ Մըծկերտ Մ Զմըչկածակ Ժ Զմշկածագ Լ Զմիշկածակ Ղ* (***)
233 *Ամիթ Ծ*
234 *Հայկազնի փխ. Հայոց ԸԹԺԿՀՂՃՊՍՆ Հայկազնի ԼՓ որ ժամէ (է կցուած ժամին. փխ. էսպան) ԸԼ սպան ՁԷԸԺԻԼՂ էսպան ԾԿՍ զԱժդայեակ Ձ զԱժդաեակ Է զԱժդահեակ ԸԼ Տիգրան թագաւորն եւ զքոյրն իւր Տիգրանուհին, յորժամ սպանի զԱժդահակ Մարաց թագաւորն եւ զքոյրն իւր Տիգրահուն փխ. հայոց... Աժդահակայ (տող 234—235) Մ*

(*) *Տան. Ն—ի. «Ինճիճ. Ստորագր. 74 Մանխուձորն»։*
(**) *Տան. Ն—ի. «Տես ի Խաւսս Պանդալեւոնի քահանայի:»։*
(***) *Տան. Ն—ի՝ «Տես Մեծկերտ եւ ի Վարդան, Պատմ. 113։»*

իւր զՏիգրանուհի, որ կին էր Աժդահակայ, չած անդ, եւ վասն քըւերն չինեաց զքաղաքն, եւ յետոյ նորոգեցաւ ի Մեծէն Թէոդոսէ:

Ի լերանց Սասնոյ մինչեւ ի Մելտինոյ Հայոց, որ է Մալաթիա, այս ամենայն միջոցս Միջագետ ասի, զի ի մէջ Եփրատայ է եւ Տիգրիս գետոյ: (Ղ)

Եղեսիա Ուրհա է, ուր բերաւ անձեռագործ պատկերն Յիսուսի (*Ժ*) *որ ի սուրբ դաստառակին:*

Ասիդ Թուլկուրան է, ուստի էր մեծն Յոբ (*Ժ*), *եւ Բերիա Հալապ է:* Իսկ միւս կողմն է (*ԸԹԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ*) *Մանդակունի յերի կալով Տարօնոյ:*

Խորձունք Կեղի է:

Եկեղեաց գաւառն եւ Դարանաղեաց Եզնկան է եւ Կամախ

---

235 Աշգաշաշակայ Թ ած Զ քեռն ԶՍՆ քերցն ԷՄ քվերն ԹԺՃ քուերն ԻՂ

236 նորոգեաց մեծն Թէոթոս Ի նորոգեաց ի մեծէն Թէոդոսէ Մ

240 Եդեսի Թ (յ)Ուռհայ ԹԻԾՄ եբեր Ը բերեալ եղեւ Ի անձեռագործ Թ Փրկչին սուրբ դաստառակն առ Աբգար Թագաւորն փխ. Յիսուսի... դաստառակին Ի

242 Օսիդ ԶԷ Աւսիթ ԸԼԿՀ Օսիտ Ծ Ասիա Ճ Ասիդ Պ Թուրկուրան ԹՃ Թուղուրան Մ Թուկուրան ՓՍՆ Եբեր Մ Հաշապ Մ

243 կողմանէ ԸԹԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ Մանտակունի Հ

244 ի յերկրի Ը երկրի ԹՃ երկրի յերի Ժ երկիր Ծ երի Մ Տարունոյ Մ

245 Խորձորունք ԶԷՄ Խորձիւնք ԹՃ Խորձինք Ծ կղղի փխ. Կեղի Մ

246 Դարանաղաց Ճ Երզ(ը)նկա(յ)(ն) ԹԻԿՀՆ

Տող 246-253 ի փոխարէն Ղ ունի հետեւեալ ընդարձակ հատուածը.

Եկեղեաց գաւառն Եզընկան է, ուր կան Ներսեսի եւ Արիստակէսի սուրբ հայրապետացն գերեզմանքն ի Թիլն աւանի. եւ Եզընկու բոլորապատ լեռներովն՝ բազում վանորայք եւ բազում սրբոց դամբարանք. զի Մեծն Ներսէս քսան եւ ութ անուանի վանք շինեաց, եւ բազում մասունս ժողովեաց եւ եդ ի վանորայսն: Եւ կայ յԵզընկան Ներսէս հայրապետին սուրբ աջն եւ երեք մասն ի սուրբ կենաց փայտէն, Զաքարիայի քահանային սրիւնն, Պանդալեւոնի Բժշկին մասն, Կոզմայի եւ Դամիանոսի մասն, եւ սուրբ Կարապետի ատամունքն եւ Կոստանդիանոսի Թագաւորին խաչն, Քրիստոսի փուշ պսակն, Նոյեան տապանին մասն՝ որ խաչ է ձեւացուցեալ, Ս. Նիկողայոսի Զմիւռնեցւոյն մասն, Թէոդորոսի աջն եւ մասունք, եւ այլ բազումք՝ զոր ի Թիւ արկանել ոչ կարեմ: Դարանաղեաց գաւառն Կամախ է, ուր կայ գերեզման սուրբ Լուսաւորչին ի Թորթան, որդւոցն եւ Թոռանց նորին, եւ Յուսկան, Դանիէլի, Գառնուկ ճգնաւորին, Խադայ եպիսկոպոսին, եւ այլ բազում գերեզմանք սրբոցն՝ որ անդ կան:

(ՋէԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), որք միասահիմանք են ((ՋէԸԼԿՀՄՓՍՆ), *ուր կայ ի* մէջ երկուցն (ՋէԸԻԼԿՀՄՊՓՍՆ) *գերեզման սուրբ* Գրիգորի (Ի) *Լուսաւորչին* ի լեառն Սեպուհ (ՋէԸԼԿՀՓՍՆ)· *եւ որդւոցն եւ թոռանցն* նորին (ԹԺԻԾՃ) *ի Թորդան* կան (ԸԼԿՀՊՓՍՆ) հանգուցեալ առ ստորոտով (ՋէԸԼԿՀՊՓՍՆ) լեառն (Ջէ) Սեպուհոյ· Արիստակի-կիսին եւ Մեծին (ՋէԸԼԿՀՄՊՓՍՆ) *Ներսէսի* հայրապետին (ԹԺԻԾՃՊ) *ի Թիլն աւանի: Եւ յաստուածարնակ լեառն Սեպուհ, ուր հանգեաւ սուրբ Լուսաւորիչն· եւ անդ կայ Հաւհալունի* կայծէ (Ի) *Թուրն Տրդատայ, զոր ետ նմա Կոստանդիանոս թագաւորն, եւ յորժամ խընդիր արար թագաւորն Տրդատ* սուրբ (Ջէ) *Լուսաւորչին եւ գնացեալ եգիտ* զնա (ԹԺԻԾԿՀՂՃ) *ի լեառն Սեպուհ, եւ նա ասաց նմա զընջումն ազգին Արշակունեաց, եւ առեալ զԹուրն օծեաց որպէս զխաչ եւ եդ ի յօղն բանիւն Աստուծոյ, եւ ասաց թէ Յեւանելն արիական ազգին* Ֆրանկաց (ՋէԸԼՊՓՍՆ) *երեւի նշանս այս, զոր*

---

247 զոր փխ. որք ԸԼԿՀՓՍ որ Ն
248 երկոցունց ԻՊ երկուց գերեզմանի Հ ուխտն փխ. գերեզման Ժ
249 Սեպուհու Կ Սեպուհոյ Հ եւ չիք ՋէԹ
Լուսաւորչին մօտ Կամխայ ի Թորդան գեղն հանգուցեալ եւ որդւոց եւ թոռանցն եւս ի լեառն Սեպուհոյ Եզընկան է: Առաստպատ լեառն Սե-պուհոյ, փխ. Լուսաւորչին... լեառն Մ Ներսէսին մարմնքն Մ
250 թողանցն Հ Թորթան ԸԼՊ եւ ի Թորթաե ԿՀ է փխ. կան ՋէԻ
251 Սեպուհու Կ Ըռըստակեսին ԵՊ Ըռըստագեսին Ը Արիստագէսին Ս Արիստակէսին Հ Ըռըստակէսին Փ Ըռստագիսին Ս
252 եւ Ներսէս ԹԺԾ հայրապետն Ժ
253 Սեպուհոյ ՋէԹՀՄ Սեպուհւոյ Ծ Սեպուհու Ճ չիք ուր Հ
254 Լուսաւորչին Հ Հաւաշալի Մ Հաւշալանի ՋէԺԿՀ Հաւա(յ)եալա-նի ԸԼՓՍՆ Հալհունի Ի թագաւորն փխ. թուրն Ծ

Աստուածարնակ. *Տան. Ն-ի. «Տես եւ Զմչ. Ա. 652»*
Հաւհալունի. *Տան. Ն.ի. «Սուսերօք հաւհալենօք». Թուղթ Դաշանց, 294. Հաւ հալանի (Զմչ. Ա, 652): Հաւհալունի. Ինճիճ, Ստորգր. 5* (Տես *անդ եւ 5—6) եւ Հնխ. Բ. 281:*

256 եղեալ փխ. արար ՋէՄ չիք ետ ՋէԸԹԻԾ լուսաւորիչն Ի լու-սաւորչէն Ծ գնաց Ժ
257 էգիտ ԼՄ Սեպուհոյ ՋէԹՄ Սեպուհւոյ Ծ չիք նմա Ջ
258 զննջումն Ջէ զԹուլն Հ օծեալ ԸԼ
259 ետ ՋէԸՓՍ չիք ասաց Ժ չիք թէ ՋէԻՂ եւանել(ն) ԸԹԼԾՃՓ
260 չիք ազգին Ծ ազգին ֆռանկաց Ջէ որ են ֆռանգ Պ ֆռանգաց Մ որ են փռանկք ՓՍՆ

առեալ չրջեցուցանէն ընդ ինքեանս, եւ ինքն անդ վերափոխեցաւ առ Աստուած:

Անդ է եւ վանքն Սերովբէից, զոր առաքեաց Աստուած զսերովբէն առ հողեղէն քերովբէն յանդնդախոր ձորն· որ եդեալ էր ի մտի երթալ յԵրուսաղէմ ի վերայ ծնկաց (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**) իւրոց (**ՁԷ**) որ արգելաւ ի կիզանօղ սերովբէիցն (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**)· *զոր յետոյ Պլուզ վարդապետն* Յոհաննէս շրջեցաւ ի տեղիսն (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**) եւ ել ի գլուխ լերինն (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**), զոր այժմ Գոհանամ ասեն Սեպուհոյ ծայրին եւ (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**) ետես զգալի աչօք (**ՁԷԸԼԿՀՄՂՊՓՍՆ**) *զնչանն զայն*, եւ համբուրեաց (**ՁԷԸԹԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**) *եւ ասաց զԼուսաւորչի «Անձինք»ն եւ զ«Լերինքն ի վերայ նորա ըստ այնմ Զէն արքայական սպանմանն գործի կենաց արքային ի կեանս»*: Եւ մերձ նորա կայ հոչակաւոր (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՓՍՆ**) սուրբ ուխտն Աւագ (**ԸԼԿՀՂՊՓՍՆ**) վանքն (**ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ**)

---

261 չիք անդ **ԹԻԾ** *փոխեցաւ* **ԻԼՊ**

263 Կայ փխ. է եւ **ԹԺԾՂՃ** *զոր սերովբէոն (սերովբէ* **Պ**) *առաքեաց Աստուած ընդ հողեղէն քերովբէին* **ԸԼԿՀՂՃՊՓՍՆ** (*Ծան. Ն.ի. «Ընդ. Թուի ուղղելի ընդ առաջ»:*

264 զսերովբէսն **Մ**
հեղեղէն **Լ** *հրեղէն* **Ղ** *յանդնդային* **Ղ** *զոր փխ. որ* **ՁՁ** *եւ* **Ս** *բաց ի* **Ղ** *եւ* **Ն**.

265 ծնկանց **Հ** *266 արգելաւ* **Ը** *կիզանալ* **Ը** *267 ետոյ* **Հ** *շրջեջեցաւ ի տեղին* **ՁԷ**

267 յետոյ. Ծան. Ն.ի. «Տես Զմչ. Ա. 652»:

269 Գոհանամ տաղի **ՁԷՄ** *Գոհանամք* **ԿՀՊՓՍՆ** *ի Սեպուհ* **ՁԷՄ**

271 Այսօր զուարձացեալ Անձինքն **Ղ** *չիք զլուսաւորչին* **Ղ**

272 զշարական թէ Զէն **ԹԻԾՃ** *թէ Զէն* **Ղ** *ըստացամ փխ. ըստ այսմ* **Մ**

273 չիք ի կեանս **ՁԷԸԼԾՂ** *չիք արքայինի կեանս* **ԹԺԻ** *ի կեանս գործին* **Ս** *ի կենաց գործին նուիրեալ* **Ն** *չիք կայ* **ՁԷՄ**

274 վանք մը **ՁԷՄ**

Ծան. Ն.ի. «Զէնն արքայական, սպանման գործի կենաց, արքային՝ ի կենաց» եւլն., Թորոս Աղբար, բ. 56:»
Ծան. Ն.ի. «Տես Աւագ վանք ի Թորոս Աղբար, Բ, 52 - 53, 56 - 57»:

զոր հիմնարկեալ է առաքեալն Թադէոս (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) եւ կայ ի (ՊՍՆ) յետ նորա ժառանգ որդին (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ) իւր՝ (ԸԼԿՀՊՓՍՆ) գտօղն կորուսեալ հօտին՝ շինեաց յանուն սուրբ (ՁԷԸԼԿՀՊՓՍՆ) առաքելոյն (ԸԼԿՀՊՓՍՆ) Թադէոսի (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), եւ կայ ի նշխարաց նորա անդ (ՁԷԼՓՍՆ) զարմանաշէն Դեղաթափն (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), եւ այլ բազում վանորայք շուրջ զսահմանաւ նոցա (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ)։

Աթախ եւ Հենի, Դերջան եւ Բալու, ուր զգիրն եգիտ Մեսրոպ վարդապետն։ Այսոքիկ Արշամունիք կոչին։

Ի Կամախ է անառիկ բերդն, ուր պահեաց Օտայ իշխանն (ՁԷ (ԸԹԼԾԿՀՄ) *դաստիարակն Տրդատայ եւ Խոսրովիդխտոյ՝ զՏրդատ եւ*

---

275 հիմն արկեալ Ս առաքելոյն Թաթէոսի Ը ջնջուած՝ եւ կայ Փ:
Ծան. Ն-ի. «Թուի ուղղելի զայ։»
Ղ, Թադէոս բառէն ետք ունի հետեւեալ հատուածը.
Եւ կայ ի նշխարաց Թադէոս առաքելոյն գլուխն, եւ զարմանալի դեղթափն, եւ Պետրոսի առաքելոյն մատն, եւ Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին ատամն՝ ի վերայ դեղթափին, եւ այլ բազում մասունք։ Եւ մերձ նորա կայ վանք սուրբ Յակոբայ եւ սուրբ Սիոն, որ կայ ի Փոսի, ուր կայ ներքին ծնօտն սրբոյն Յակոբայ՝ Մծբնայ հայրապետին, եւ Յովհաննու Կարապետին ճկոյթն, եւ սրբոց առաքելոցն Թադէոսի մասն եւ Բարդուղիմէոսի բոյթն։ Եւ ի Գէորգայ վանքն կայ մասն սրբոյ Գէորգայ զօրավարին, եւ այլ բազում վանքեր տիրաշէն, եւ բազում սրբոց վարդապետաց գամբարան եւ սրբոց մասունք կան յԵզընկան։
279 զարմանալի ԸՂ Դեղթափն ՂՊ
Ծան. Ն ի. «Տես Դեղթափ ի Թորոս Աղբար, 57-58, 300։»
Ծան. Ն-ի «Թուի՝ եւ կայ ի նշխարաց նորա անդ զարմանաշէն եւլն։»
282 Ծան. Ն-ի. «Աթթախ յԻնճին. Ստորագր. 505։» Հինի Է Թէրջան ՁԷԺՀՄ Դերջան է ԸԻԼԿՊՓՍՆ Բահլու Է չիք Բալու Պ երեւ Ծ
Ծան. Ն-ի. «Տե՛ս եւ ի Վարդան Պատմ. 48-50։»
283 Արշակունիք ՁԷԿՀՄՂՓ Արշարունիք ԸԺԾ Արշանունիք ԹԻՊ Աշանունիք Ծ Արշարունիք Լ
284 յԱնի փխ. ի Կամախ
285 զՏրդատ փխ. Տրդատայ Լ

զքոյրն իւր եւ զգանձս եւ զկուռսն թագաւորացն (*ԹԺՇ*) *Արշակունեաց յահէ Արտաշիրի որդւոյ Սասանայ, եւ ի գալն Տրդատայ Թագաւորին փառօք ելանէր ընդ առաջ նորա*։

Եւ գետն Եփրատ յԵկեղեաց գաւառին է (*ԶԶ*), այլ այս է ճշմարիտ Եփրատ որ (*ԶԶ բաց ի Ղ*) մի ակն յԱրզրում է եւ երկրորդ ակն ի յԱրճէշ (*Ղ*) — *ի սուրբ Ոսկեանցն* լեռնէն (*Ի*) *ելանէ եւ անցանէ ընդ Տարօն եւ գնայ* անցանէ (*Ղ*) *ընդ Ասորեստան*, ընդ Հոռոմոց եւ Պարսից սինօռն (*Ղ*)։

[illegible] Սեւաստ է, ուր կան սուրբ Քառասունքն եւ Վլասիոսի եպիսկոպոսի գերեզմանն (*Մ*) *եւ գետն Ալիս*։ Անդ է եւ մարմին Պետրոսի Գետադարձին ի Սուրբ Նշանի վանքն, զոր շինեաց թագաւորն Սենեքերիմ, եւ Հրեշտակապետ, եւ այլ բազում վանորայք կան ի Սեբաստիա (*Ղ*)։

Մաժակ քաղաքն եւ Կապադովկիա եւ Գամրաց Տունն Բարսեղ Կեսարացոյ քաղաքն է, որ ասի Կեսարիա (*ԶԻԸԹԺԻԼԾՊ*), *ուստի էին սուրբն Գէորգ եւ սուրբն Սարգիս նահատակքն* քաջք (*ԶԻ*) Քրիստոսի (*ԸԹԺԼԾԿՀՂԾՊ*), *եւ սա կոչի Առաջին Հայք*։ *Եզընկան Կամախովն եւ իւր վիճակովն մինչեւ ի Մուշ* երթայ (*Ի*) *Երկրորդ Հայք*։ Եւ

---

286 *նորին փխ. իւր Զ քուրն ԸԼԾ զքաղաքն փխ. զքոյրն Մ Արշակունեաց Լ Արշակունյաց Ծ Շարակունեաց Պ*

287 *Արտաշրի ԺԻՊՆ Արտաշիր Ծ Թագաւորն Լ*

288 *ելնէր Ծ ելանէ Ղ*

289 *գաւառն ՂՊ*

290 *չիք որ Ղ*

291 *Ոսկենից(ն) ԹԺԾԾՊՂ*

292 *յԱսորիստան Ի*

294 *Սէւաստ Թ Սեփաստիա ԼՀ Սեվաստ Կ Սէվաստ Մ*

295 *եւ Գեսարգել Պետրոս կաթողիկոսի գերեզմանն եւ սուրբ Նշանն Պետրոս Կաթողիկոսին եւս Մ*

299 *Մաժաք ԺԿԾ Մժաք Հ Կապադովկացւոց Ի Կապադովկիա եւ Գամրաց Տուն եւ Մաժակ քաղաքն ՍՆ Բարսղի ԶԷԻՄ չիք Կեսարացոյ ԶԷՄ*

300 *լուսանցքին մէջ՝ որ ասի Կեսարիա Ը է փխ. ասի Զ յորմէ փխ ուստի ԶԷԹԼՄ*

301 *նահատակն ԿՀՊ*

302 *Կոչեն Ծ Հայրքն Հ Եզընկէն Ժ Երզնկայն ԻԿՀՓՆ Կամխովն Ի եւ Կամախ Ղ*

302 — 328 տողերը կը պակսին Զ-ին մէջ:

303 *չիք իւր վիճակովն Ի երկիրդ փխ. Երկրորդ Մ*

Մուշ Աղթամարայ ծովի բոլորովն՝ Երրորդ Հայք (ԸԺԻԼԿՀԳՓՄՆ)։ Եւ Հաշտէն գաւառովն (ԷԸԹԻԼԿՀՃԳՓՄՆ) Մոկս Հիզանովն մինչեւ Համիթ (ԷԹԺԻԼԿՀՃԳՄՆ)՝ Չորրորդ Հայք, եւ Այրարատ՝ Մեծ Հայք։ Զայս Վաղարշակ առաջին թագաւորն Արշակունեաց այսպէս բաժանեաց, զի ի գալն Թադէոսի առաքելոյն զԹէոփիլոս աշակերտն իւր եպիսկոպոս ձեռնադրեաց Առաջին Հայոց, եւ վասն այս պատճառիս անդ գնաց Լուսաւորիչն եւ էառ ձեռնադրութիւն ի Ղեւոնդիէ (Ղ) իբր յիւրմէ առաքելոյ եւ այնպէս առնէին Հայք մինչեւ ի ժողովն Քաղկեդոնի (ՁՁ բաց ի ԸԼ)։ Այս այն Թէոփիլոսն է, որ ի Ղուկաս աւետարանչէն խնդրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն, եւ նա ելից զհայցուածս նորա եւ գրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս (ՁՁ բաց ի ԺԳ) որպէս ասէ գիրն (ԳՓՄՆ). «Կարգաւ գրել քեզ, քաջդ Թէոփիլէ», եւ անտի եբեր Լուսաւորիչն Հայոց (Ը) զնշխարս սուրբ Կարապետին եւ զԱթանագինէ եպիսկոպոսին (ԷԸԹԺԻԾԿՀՂՃՓՄՆ), եւ հանգոյց ի Տարօն. պարգեւեալ նմա ի Ղեւոնդիէ պատրիարգէն եւ Բ. (2) ճգնաւորքն՝ Անտոն և Կրօնիդէս եդ (Է) ի սպասաւորութիւն նշխարաց սուրբ Կարապետին եւ ուսուցիչ ճիւաղաբարոյ ազգին

---

304 *Մուշայ դաշտէն Ղ Ախթամարայ ԿՀԿՓ ծովու ԷԸ Մուշախթարամի ծովի բոլորով Չորրորդ Հայք փխ. եւ Հաշտէն... Չորրորդ Հայք Մ*
Ծան. Ն.-ի. «Տես «Ծովաբոլոր» եւ «Ծովու բոլոր» եւ ի Թոմ. Մեծոփ. 49, 110:»

305 *եւ Հաշտէն գաւառովն Երրորդ Հայք Ի Խիզանով ԹՃ Խիզան Ժ Յամիթ Է Յամիտ Ճ*

306 *երրորդ փխ. չորրորդ Ծ Մուշոյ դաշտէն՝ Աղթամարայ ծովի բոլորով, Մոկայ, Խիզանովն մինչեւ ի յԱմիթ Չորրորդ Հայք փխ՝ եւ Մուշ ... Չորրորդ Հայք (տող 304 - 306) Ղ*
Այրարատեայն Է Այրարատեան ԸԼԿՀ Արարատ Ճ Այրարատեանք ՓՄՆ

307 *Արշակունի Ծ*

308 *Թադէոսի առաքելոյն.— Ծան. Ն.-ի. «Նոյն եւ ի Վարդան Պատմ. 41։»*

309 *չիք Հայոց Ը այդ պատճառիդ ԹԻՃ այտ պատճառիտ Ճ այս պատճառի ԺԿՂ առ անդ ԹՃ*

311 *ունէին ԹԾ առնուին Հ*

316 *ընդ նմին եւ զԱթանագինէ եպիսկոպոսին նշխարսն պարգեւեալ եղեւ նմա ի Ղեւոնդիէ պատրիարգէն եւ Բ (2) ճգնաւորք են զԱնտոն եւ զԿրօնիտէս Ը սուրբ փխ. Բ Ղ ճգնաւորացն Թ*

317 *Հայրապետին ԹԻԼՂՃ վարդապետին Ժ*

319 *ճիւղաբարոյ ԷԹԻՀՃՄ ճիւղաբերից Ծ*

Հայոց։

Կիլիկէ, որ է Սիս, ի մէջ կայ Ասորոց եւ Գամրաց. ունի քաղաքս եւ անուանի աւանս եւ բերդս բազումս՝ զբերդն Կոպիտառոյ, եւ զԲարձրբերդն մօտ ի Մօլեւոն, եւ վանորայս՝ զԴրազարկն, զԱրքակաղնին եւ զԳոներու սուրբ ուխտն եւ զՄկեւռայ անապատն, եւ այլ բազում վանորայս, եւ զԼամբռօն աւանն։ Եւ մայրաքաղաք ունի զՏարսուս, որ է Սիս, եւ Գերմանիկէ, որ է (*Կ*) *զՄարաշ։*

Եւ այս են աշխարհք եւ գաւառք Հայոց, զոր փոքր ի շատէ գրեցաք (ՁՁ բաց ի *է*)։

---

320 Կիւլիկէ ԿՀ
321 չիք քաղաքն անուանի Ը անուանս Թ աղուանիս Ծ անուանի Պ կոպիդառու Թ կոպիդառայ Ծ Կոպիտառայ Ղ
322 զԲարձրաբերդն Պ Մոլեւոն ԸԻՂՄՆ Մօտիլեւոն Հ Մոլեււոն Պ զԴաքզարկն Ը
323 զԳառներոյ Թ զԳառներու Ի զԳառներու ԾՂՊՄ Գռներուն Ն Զկեւեռեայ Ի Զկեւռա (?) Ը զՄկեւեռնոյ Թ Զկեւեռայ ԼԿՀԾՓ
324 զԼամբռօնիօնն Ի Լամբաւն Հ Զամբռօն Պ չիք աւանն Ի
325 զՏարուս Ժ զՏարսոն Ի զՏարսուն Պ Միսիս փխ՝ Սիս Ծ զՍիս փխ. որ է Սիս ՄՆ
326 Մարաշ Կ
328 գրեցայց Թ գրեցան Ժ գրեցայք Կ

Դ.

ԱՅԼ ԱՇԽԱՐՀՔ

Ա, Գ, Դ, Ե եւ Զ

Իսկ աշխարհն Պարսից Խորասան, որ ասի արեւելք, մեծ քաղաքն Հրէ եւ Մաշատ, ուր առաքեալն Քրիստոսի տարաւ զպատկերն Աստուած մօրն, եւ (ԱԳԴ) Նուշաւուր քաղաքն, ուր աթոռն է Պարսից Թագաւորացն, ուր սուրբ Ղեւոնդեանքն նահատակեցան, Սամարղանդ եւ Բուխարա, եւ մեծ լեառն Սըրանդէլ, ուր պատուական ակակունքն լինին եւ (ԱԳԴ) Բալխ եւ Բատաշխան ասեն (Ա), ուստի գեղեցիկ լաճվարդն ելանէ. զոր առին ազգն Արշակունեաց եւ Պահլաւունիք կոչեցան։ Կուրան եւ Բագուրան ի խորին Խորասան է։ Եազդ եւ Քաշան եւ Քիրման, Շիրազ եւ Լարստան, այս Քուշացոց երկիրն է (ԱԳԴ), Մազընդարան եւ Շիրազ է (ԵԶ)․ Ծօշ քաղաքն Իսպահան է, ուր Դանիէլ մարգարէն զտեսիլն ետես եկեալ ընդ Կուրոս Թագաւորին Պարսից․ Ղազպին եւ Սաւա եւ Նարդըստան, Զանգիան եւ Համադան եւ Սուլթանիա (ԱԳԴ)։ Ելիմացիք Իրադա տունն

1 մեծ քաղաքն... Աստուածամօրն, տե՛ս Դ ա, տ. 21.22
2 զոր փխ. ուր ԶԶ
3 Նշանաւոր ԱԳ նիշաւոր Զ
4 Թագաւորին Ա Ղոնդանքն Դ կատարեցան Զ Սմրղանդ ԳԴ Սամարղանի... լինին Ե տե՛ս Դ ա, տ. 32 – 34
5 բուհարա ԳԴ կանլինին փխ. ակունքն լինին ԳԴ
6 Բահլ Ա Պալհա Գ Պալհ Դ Պատրիշիլխան Գ Պատաշխան Դ
7 լեջվարդն Գ լէջվարտն Դ
8 ուր կալ փխ. Կուրան Գ Ուրկան Դ Բակուրան ԳԴ Բաքտան Զ
9 Եզտ ԳԴ Քրման ԳԴ զլարսրան Ա այլպստան ԳԴ Շիղաշ Ե Եազդ... երկիրն է տե՛ս Դ ա, տ. 36 – 37
10 Ըսպահան ԱԳ Ասպահան Դ
11 Կորոսու (?) Գ Կուրիոս Զ
12 Ղազունին Գ Ղազուին Դ Նարստան ԲԵԶ Ստարարա Ա Ստարաա Գ Ստարաւա ԳԵԶ
13 Ելեմացիք Ա Ելիմացիկք Գ յըղայա Գ իըղայ Դ

է (ԱԳԴ) Պարսից ազգն է:

Իսկ ի կողմն հիւսիսոյ Գիլան եւ Մազանդարան եւ Ստախրա, ուստի գեղեցիկ ապրշումն ելանէ, եւ Եզտ եւ Սմբրդանտ (*ԵԶ*, եւ այլ բազումս, զոր անօգուտ համարիմ գրել:

Ծաղաստան ի Պարսից աշխարհն է մօտ ի Համիան քաղաք:

Իսկ գաւառք Ասորոց եւ Մարաց Եկպատան Ամետի է աթոռն ազգին Մարաց, յորում թագաւորն Սարդանապաղոս եսպան զԱրբակոս Մար, եւ յետոյ Նաբուգոդոնոսոր քակեաց զնա:

Նինոս Նինուէ է, զոր շինեաց Նինոս թագաւորն: Մինչ ի Նաբուգոդոնոսոր անդ նստէին թագաւորքն Ասորոց, եւ նա ի Բաբելոն փոխեաց զաթոռն, որդին Նապուպիլասարայ հայրն Բաղտասարայ (*ԱԳԴ*):

---

14 ազգին Ա
15 Մազինտրան Զ Մարդնդարան Դ Թիլան Ա
16 Էզտ Ե ապրիշումն Ե
18 Սադաստան Ա Համիթ Գ Համիթան Դ
19 Այսորեստանեաց ԱԴ Ասորեստան Գ Էքպատան ԵԶ Ամենեդի Ա
20 Սարդանապաղուէ Զ մայր ԱԳԵԶ քարեաց Դ փակեաց Զ
23 Ասորեստանեաց ԳԴ որդին Ապուպալասարայ Զ

Փ : Բարիզի թ · 147 հայերէն : Գրուած Ժէ · դարում :

Դ ա

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գ, Բ, Զ, Ձ, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Դ, Կ, Հ, Ղ, Ճ, Պ, Փ, Ս, Ն,

Իսկ ի կողմանէ Պարսից, սկսեալ յարեւելից, նախ Ջինումաչին եւ Խաթա քաղաքն եւ աշխարհն, որ են գլին բոլոր աշխարհին, եւ են ուղղափառ հաւատով (Ժ) քրիստոնեայք, եւ ունին թագաւորութիւն եւ քահանայութիւն. ունին արդար դատաստան եւ ճշմարտութիւն. ոչ որքն լայ եւ ոչ այրին յողոց հանէ. եւ ունին գիրք միայն զՄատ-թէոս գլուխ աւետարանն. եւ պարարտ է աշխարհն եւ բարեխառն եւ բարեւլի. մի անգամ սերմանեն եւ Դ տարէն հաց լինի, քանզի մօտ է դրախտն. անտի գայ ամբար եւ անուշահոտ ծաղկունք դեղք դա-նազան ազնիւ (Ը) ցաւոց: Եւ անտի (*) գայ երկիրն Քուչանաց եւ ապա աշխարհն (Ժ) Ճենաց, ուստի էին ազգն Մամիկոնէից Բ եղբար-

1 ի կողմանս Ժ մէչին ԻՊ Ձին եւ Մաչին Ղ Ձին ու Մաչին Ն Խութայ Ղ գինք Բ որ է բոլոր գին աշխարհին ՁԷ որ բոլոր գին է աշխարհին Ը որ են գին բոլոր աշխարհիս ԹԻԾՊՃ որ են բոլոր գին աշխարհին ԼԿՀ որ է բոլոր գին աշխարհին ՁԷՓՍՆ եւ են գին բոլոր աշխարհին Ղ

3 ուղղափառք ՊՓՍՆ հոգոց ԸԹԼՃ հոգայ Ժ ոգոց ԿՀ

5 գիր ՁԷ Մատթէոսի Բ զՄատթէոսեան աւետարանչի գլուխն Թ զՄատթէոս աւետարանն մի գլուխ Ժ զիմաթէոս Հ չիք բարե-խառն Ը

7 բարի է Բ տարին ԷԸ տարի Ղ տարեն ՍՆ տարին ուտեն Է չիք հաց ԼԿՓ

8 դրախտին ԲԹԾԺԻԼԿՀՂՊՃ անդ կայ փխ. անտի գայ Բ գամրան փխ. ամբար Բ արման ԷԼՓՍՆ արմպար Ը ամբաւ ԿՀ ամպէր Պ ամպարնը Ղ լուսանցքին մէջ անպէր՝ իբրեւ իմաստ ամբար Ի դեղ ԲԹԺԻԼՃ

9 Քուշացւոց Բ Գուշանաց ԷԹԾՊՓ Քօշանաց Հ ի Քուշանաց երկիրն եւ ապա ի Ճենաց Ղ

10 է ազգն Ճենաց ազգ Մամիկոնէից Ի

(*) Ծան. Ն.-ի. «Թուի ուղղելի՝ ապա:»

քըն Մամակ եւ Կոնակ փախուցեալք ի թագաւորէն (Ը) Ճենբակրոյ եւ եկին առ Թագաւորն Հայոց Արտաշէս, եւ նա վասն քաջութեանց նոցա կարգեաց զօրավարս Հայոց զնդին. եւ կոչեցան Մամիկոնեանք. ուստի էր քաջն Մուշեղ, որ կոտորեաց զզօրսն Պարսից զնդին աղօթիւք սուրբ հայրապետին Ներսէսի ի դաշտն Նպատական, որ Ապաղի դաշտ կոչի այժմ. եւ սուրբն Վարդան որ (Բ) թոռն է նորին Մուշեղայ (Բ)։ Եւ այնպէս փարթամ է ազգն Ճենաց մինչ զի կերպաս զգենուն առհասարակ (ԲԸԺԾՂՃ) ամենեքեան։

Եւ ապա երկիրն եւ ազգն Թետալացոց, որ սահմանակից է Խորասանայ յեզր Հնդկաց ծովուն։

Իսկ աշխարհն Պարսից Խորասան (*), որ ասի արեւելք, — մեծ քաղաքն Հրէ եւ Մաշատ, զոր առաքեալն Քրիստոսի Բարդուղիմէոս տարաւ զպատկեր Աստուածամօրն եւ (Բ) – Նուշաւուր (**) քաղաք, որ աթոռն է Պարսից թագաւորացն, ուր կան (Ժ) սուրբ Ղեւոնդեանքն որ անդ (Ժ) նահատակեցան. եւ երանելի մոգպետն նահատակեցաւ (Ի), որ հաւատաց ի Քրիստոս Ղեւոնդեանց նահատակութեամբն, եւ հրամանաւ թագաւորին տարան ի Կուրան եւ ի Բակուրան (***), որ է խո-

---

11 Գունակ Բ Կոմակ ԷՂ ճեն բադրոյ ԲԷՊՓՃ ճենճբակրոյ Թ
12 չիք Հայոց Ի քաջութեան ԲԷՃ
13 արգիալ է Բ զօրավար ԲՁԷԸԹԼԿՀՂՊՆ զզաւրաւար ՓՍ զնտին ԲԾԿՀՊ կոչեցին Ժ Մամեկոնեանք Ծ Մամիկոնեայք Ղ
14 քաչն Բ Մուշեղի Ճ Մուշեխ Պ խորտակեաց ԹԾ բազում զօրս ի պարսից զնտէն Բ զօրն ԸԼ զօրս ԹԺԾՊՃ զօրքն ԿՀ
15 Ներսիսի ՄՆ պատուական Ժ Նպատակ ՂՃ Ապաշի ՂՊ չիք եւ սուրբ Վարդան ... նորին Ի Մուշեղայ փխ. նորին Բ
19 իտալացւոց Պ ազգքն ԸԼ է նոցա Խորասան Ի
20 Կարմիր ծովուն Ծ
21 երկիրն Պարսից, որ ասի Խուրան, այսինքն արեւելք Ի մեծ քաղաքն ...Աստուածամօրն եւ Տե՛ս Դ, տ. 1—3
23 ու շաւո Բ Նշանաւոր Է Նշաւուր Ի
24 թագաւորին Բ
27 Կորան Բ Գուրան Ժ Բագուրան ԲԷԹԻՂ Մակուրան ՄՆ խոր փխ. որ է խորին Բ չիք որ է ԹԾՃ

(*) Տան. Ն.-ի. «Խորասան, որ ասի արեւելք», Վրդ. Պտմ. 94. — «Խորասան, այսինքն արեւելիս», Խոր. աշխհր.։

(**) Տան. Ն.-ի. «Նաշաւոր եւ Նշաւոր» ի Վրդ. Պտմ. 95, 96 տպեալ ի Մխիթարաց Անեցւոյ։»

(*) Տան. Ն.-ի. «Բակուրան, Ջմչ. Բ, 473։ (Ջամչեան յառաջ բերած է Վարդանի այս հատուածը (Հ. Գ.)։

րին Խորասան, եւ ընկեցին ի վիրապն, եւ նա (ԲԹԾՂՃ) խնդրեաց յԱստուծոյ զի մի կորիցէ եւ (Ի) ծածկեսցի նահատակութիւն նորա, եւ աղօթիւք մոգպետին (Ժ) ել ջուր յատակս հորոյն, եւ այն է տարմաջուրն. ուր որ տանին եւ տարմ հաւուց զհետ երթան նմա անդադար (Ղ) եւ ուտեն զմարախ թռչունն (Ժ). – Սմրղանդ եւ Բուխարա եւ մեծ լեառն Սրանդէլ, ուր պատուական ակունք լինին եւ (Բ) – Բալխ եւ Պատաշխան, ուստի գեղեցիկ լաճվարդն ելանէ. զոր առին ազգն Արշակունեաց եւ Պահլաւունիք կոչեցան: – Կուրան եւ Բագուրան խորին խորասան է: Եւ Եզտ եւ Քաշան եւ Քիրման, Շիրազ եւ զԼարիստան (Բ) – Հրէ եւ Ստախրա, ուստի գեղեցիկ ապրիշումն ելանէ, եւ Եզտ, ուստի ազնիւ զումաշն ելանէ, Շիրազ, Ղում եւ Քաշան, Ղազվին, Ցռէ եւ Շահրիարն եւ Մազանդարան ,եւ գայ հասանէ մինչեւ ի Սուլթանիա, որ է քաղաք Հայոց (ԸԹԺԻԼԾԿՀՊՃՓՄՆ). ամենեքեան սոքա քաղաք են Պարսից, եւ Արազ

---

30 խորոյն ԷԸԹԺԼՂՃՓՍ եւ անդ է ջուր որ ուր փխ. այն է... ուր որ Ի տարմանջուր Ժ տարմու ջուրն Ճ տարամ Պ տարամաջուլն Փ չիք հաւուց Թ իհետ Ի

34 Բահլ Բ Պալխ ԷՊՓՍՆ Բատաշխան ԸԺԼԾՓ պատուշխան Է Բադաշխան Թ պատաշխան ԲԿՊՃՍՆ պատասխան Հ Բատաշխ Ղ անդ փխ. ուստի Ղ լաճվարտն ԸԼ լաջվարդն Է լաճվէրտն ԿՊ լաղուարդն ՓՍՆ

35 Բահլաւունիք Է Պալհաւունիք Ժ չիք կոչեցան Է

36 Կուրան... զԼարիստան Տես Դ. տ. 9—10 առդ. փխ. Եզտ Բ

37 չիք Հրէ ԾՊՍՆ ստարաւայ Բ ստարաւ ԷՊՆ ստարաւայ ԸԹԼՀՃՓ ստարաւայ (?) Բ զսարաւայ Ի եստարաւոյ ԿՀ եւստարաւայ Ծ սաւրաւա Ղ ստահար Ս

38 ապրշում ԻԿՂՊՀ եւղուտրի որ փխ. Եզտ ուստի Բ Եւզտ Կ Եւուստի Հ Եւըզտուստի Փ չիք եւ Եզտ... ելանէ Ը Եզդ Ժ Եզտա ԻԾՂՊ եւզուստի Լ լաճվարդն ելանէ եւ ապրշումն Ծ

39 Շիրազում փխ. Շիրազ, Ղում Ծ Շիրազս Կ Ղազբին Ի յըռէ Ի ռէ շահրիար ՍՆ շաւրիարն ԸԼ շահրիոր Ծ Մազընտրան ԷԹ Մազնդըրան Ի Մազնդարան ԸԹԺԼԿՀ

40 մինչեւ գայ ելանէ ի փխ. եւ գայ ... մինչեւ Է չիք եւ Ճ Սուլտանիա ԷԸԻՊՓՍՆ քաղաքք Ն են Հայոց Կ Պարսից փխ. Հայոց Ղ

41 չիք ամենեքեան սոքա Է չիք սոքա Ժ սոքա ամէն Ի չիք Պարսից Ի Առաղ ԲՓ առադ Է աւազ Պ

կոչին առհասարակ: Շօշ քաղաքն Ասպահան է, ուր Դանիէլ մարգարէն մարգարէացաւ *(Ժ) զտեսիլն տեսս եկեալ ընդ Կիւրոս թագաւորին Պարսից:*

Ելիմացիք եւ Մոզուց ազգն *(ԹԺԻԾՂՊՃՍՆ) Պարսից ազգն են:*

Նարտստան եւ այլ բազում քաղաք, զոր անօգուտ համարիմ զգրելն դոցա:

Սամարղանդ աթոռն է Նեստորաց ազգին, որ են Թաթարք *(Ի), յայնկոյս Սարանկաս (*) գետոյն, որ Ջահան գետ եւ Ամու սու անուանի, զոր այժմ Քաչապաշ կոչի անուն ազգին:*

---

42 կոչեն Ճ Մօշ Պ Իսպահան ԻԾՊ Սպահան Ղ

Ծան. «Ն.ի. Ասպահան, որ է Շօշ». Ցիշատ. ԺԺ. դարին Քս.ի (1461) տես յԱռաք. Թաւրժ. Լ. 34, տես անդ եւ 250:»

43 Կիւրիոյ ՋԷ

44 Ելեմացիք ՀՃ Ելամացիք Պ Մուզուց Թ ի Պարսից ԾՊՍՆ ազգէն ԾՊ

Նարտըստեան Ճ քաղաքք զորս Ղ

46 Պատըստան Ը Նաըստան Թ Նարստան ԻԾՂՊ Նարտըստան Ճ քաղաքք զորս Ղ համարեցայք Ծ

47 գրել Ճ նոցա ՋԷ չիք դոցա Ղ

Տող 38.47. Բ հետեւեալ կերպով կը շարունակէ ըստ մաշն ելանէ բառերէն ետք. «Եւ Շահրիար եւ Մազնտարան եւ Ղազպին եւ Սաւայ եւ Նարստան գայ հասանէ մինչեւ ի Սուլթանիայ: Ելիմացիք Իրաղատուն է Պարսից ազգին, որ քաղաք է Հայոց ազգի. ամէն այս քաղաք են Պարսից: Եզտ եւ Քաշան եւ Քիրման, Շիրազ եւ Լարստան՝ այս Քուշացւոց երկիրն է: Շօշ քաղաքն Ըսպահան է, որ Դանիէլ մարգարէն զտեսիլն տեսս եկեալ ընդ Կիւրոսի թագաւորին Պարսից: Ելիմացիք եւ Մոզուց ազգն Պարսից ազգն է: Նարստան եւ այլ բազում քաղաք զոր անօգուտ համարիմ զգրել նոցա:»

48 Սըմըրղանդ ԹԻԾՂՊՃ

49 Սարանկան Թ Սարանգոս Ժ Սարաղանայ ԻԼ Սարանկա Հ Սարանկոյս ԾՂՊ Ճիհան Պ Ճիհուն գետ ասեն եւ Ամայուայ անուանեն Ի Ամուս ԲՋԾ Ամասու ԿՀ Այնմասու Պ

Ծան. Ն.ի. «Կայ Սարանկայ գետ Հնդկաց. տես ի Math. Christoph. *տես եւ Ստրանկա գետ ի Պտմ. Աղեք.:»*

50 չիք այժմ ՋԷ Քէչէպաշ Ը Քաջապաշ ԿՀՂՊ ասեն փխ. կոչի Ի

Սագաստան երկիրն ի Պարսից աշխարհն է մօտ ի Համիան քաղաքն :

Իսկ գաւառք Ասորոց եւ Մարաց Եկպատան Ամէտի է աթոռ ապլին Մարաց, յորում զթագաւորն Սարդանաբաղոս եսպան Վարբակոս Մար, եւ յետոյ Նաբուգոդոսար քակեաց զնա :

Նինոս Նինուէ է, զոր շինեաց Նինոս Թագաւորն որ ունէր կին զՇամիրամ որ երկուցեալ ի կնոջէն փախեաւ յԵլլադա (**) եւ նա առաքեաց առ Արայ Թագաւորն Հայոց զի երթիցէ առ նա եւ լինիցի նմա այր․ եւ նա անարգեաց զնա եւ ոչ կամեցաւ գնալ: Եւ Շամիրամ բազում զօրութեամբ եկն ի վերայ Արայի, եւ պատերազմեալ սպան զԱրայն Գեղեցիկ (Չ), եւ ինքն Թագաւորեաց Հայոց ԺԵ․ տարի,

51 չիք Սագաստան … քաղաք Թ Բագիստան Ծ Յագաստան Պ չիք ի Չէ Համտրամ Բ Յամիան ԾՃ

53 գաւառն Ժ Ասորեստանեաց Բ (յ)եկբատան ԸԻԼՂՊՓՍՆ չիք Եկ- պատան Ամէտի է Չէ Էյէկբատանա որ է Ամէտի որ Ժ Ամենեդիէ Բ որ Ամէտի Ի չիք Է Հ Յեկատան ԿՀ Յեկբատանադիմէ Ծ

54 որում ԲՋԷԸԼԾԿՀՓ թագաւորն ՁՋ եւ Ս Սարդանապալոս Ի Սառանաբալոս Թ Սադանայբալոս ԾՂՊ զԱրբակոս ԲԸԺԾՂՃՊ զՄարոս Զ զՄանոս Է զՎարբակոս ԸԼԿՀՓՍ

55 մայր Բ Նաբուգոդոնոս Զ Նաբուգուդունուսուր Թ Նաբուկար- դոնոսր Ճ զՆաբուգոդոնոսոր Փ որ քակեաց՝ Ժ

56 Նինուս ԹԻԾՃ չիք առաջին Նինոս Ղ Նինոս Նինւէ Պ արքայն Չէ փխ. երկրորդ Նինուս Ղ՝ ունի Նինուաս եւ զիւր անուն եդ ի վերայ քաղաքին: Նինոս Թագաւոր որ ունէր

57 չիք որ ԲՋէ չիք փախեաւ Թ փախաւ Ճ յԵլաղա Ծ յԵլադայ Ճ յեղալատայ Պ
Շամիրամ առաքեաց զսիրտ պատուաւորաց իւրոց առ Հայոց Թագաւորն զի երթիցի առ նա եւ լինեցի նմա կին եւ նա ոչ կամեցաւ գնալ փխ եւ նա… գնալ (ք. 57-59) Զ եւ նա առաքեաց զնա առ Թագաւորն Հայոց զի երթիցէ առ նա եւ լինեցի նմա, եւ նա ոչ կամեցաւ գնալ Է առ զօրավար Հայոց Թագաւորն փխ. առ Արայ ‥ Հայոց Պ Զարա (յ) ԲԸԹԺԼԾԿՀՃՓ զօրավար առ զԱրա Ս ղօրավար առ Զարա Ն

59 գնել Հ

եւ շինեաց զբերդն Վանայ, եւ կոչեաց զանուն քաղաքին Ամարաստան (***), զոր յետոյ Երուանդ փոխեաց եւ եդ զանուն քաղաքին Երուանդաւան, զոր յետոյ, հրամանաւ Արտաշէսի, զԵրուանդն բարձան եւ մնաց անուն քաղաքին Վան․ եւ յետոյ որդիքն իւր սպանին զՇամիրամ: Եւ մինչեւ Նաբուգոդոնոսոր ի Նինուէ նստէին թագաւորքն Ասորոց, եւ նա ի Բաբելոն փոխեաց զաթոռն, որդին Նապուպալասարայ, հայրն Պաղտասարայ: (****)

---

62 զքաղաքն եւ իւր զանուն նորա փխ. բերդն… քաղաքին ՁԷԾ Ամարատան ՁԷԸԼՓՄՆ չիք Ամարաստան … զանուն նորա ԹԾ Երուանդ փխ. Ամարաստան Պ չիք Ամարաստան … զանուն քաղաքին (բ. 62-63)

64 չիք զոր յետոյ… Երուանդաւան Պ չիք եւ եդ զանուն քաղաքին ԺԻ Նորա փխ. քաղաքին ԲՁԷԹԺԻԼ Երուանդաբան Բ Երուանդավան Ի Երուանդուն Շ յԵրուանդաւան ՓՄ

65 որդին ԹԾՊՄՆ նորա փխ. իւր ՁԷԸԼԿՊՓՄՆ սպաննին Ը սպանի Թ սպան ԾՊՄՆ

66 Նաբոդբա Թ

67 Բաբիլոն ԷԿՀՓՄՆ կոչեաց փխ. փոխեաց Ի եւ որդին ՁԷ Նաբուէլլարա Բ Նապուպաղասարայ ՁԷ Նապուպալսորայ Թ Ապուբալասարայ ԺԻՓ Ապուպալսորա Ծ Աբուբալասարայ Ճ

68 Պաղդասար Ը Բաղդասարայ ԺՃ Բաղտասարայ ԹԻԿՀՂՃ

(***) Ծան. Ն.—ի. «Քաղաք Ամարաստանի» (Խոր. Ա. ժԷ, 85)։

(****) Ծան. Ն.—ի. «Նաբուգոդոնոսոր՝ որ էր որդի Նաբուպօլասարայ», Ստեփ. Ասողիկ. 14 եւ 265:»

Դ ք

ՋՁ (բաց ի Խ), Ս եւ Ն

Տիգրոն եւ Բաբելոն Պաղտատ է, զոր Բէլ շինեաց եւ անուանեաց Բաբելոն, եւ յետոյ Նաբուգոդոնոսոր պարսպեաց զնա:

Աքաթարափաթ Մծբին է (*), որ այժմ Նըսըպին ասի, որ աթոռն է սրբոյն Յակոբայ:

Սրուճ քաղաք ի Միջագետս է, ուստի էր Յակոբ Սրճեցին:

Սուրա Քէշուբահրա է(**):

Անտիոք քաղաք ակն է տիեզերաց, ուր եղին առաքեալքն զհիմն հաւատոյ եւ անդ անուանեցին զհաւատացեալս քրիստոնեայս (ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) եւ Արաբիա կոչի անուն աշխարհին (ՋՁ բաց ի

---

1 Տէսբոն ԶԷ Տիսբոն ԸԼՓՍՆ Կիզբոն Ծ Բաբիլոն ԶԷԼԿՀՓՍՆ Պաղտադ Ջ
2 չիք զնա ԴԹ
3 Աքաթաբարաբաթ Բ Աքաթարափատ ԵՋ Աքաթարաք ԶԷԸԼՓՍՆ Աքաթարաբաթ Ի Աքաթարաքթ Հ Աքաթ Արափաթ Ղ Աքաթարափփաթ Ճ չիք այժմ ԶԷ Մծբըն ԵՋ Նսբին Բ Նսպենի Դ Նըսէպին կոչի ԴՋ կոչի Ե Մսպին ՋԸԼ Մէսէպին Թ Մսբին ԺՊ ՄսեպինԻՃ Մսեմբին Ծ Նիսիպին Ղ Մսպին Փ Նսեպին ՍՆ
5 Սուճ ԳԴ չիք Միջագետս է ԱԳԴԵՋ չիք ուստի էր Ա չիք աթոռ աշխարհին (մասամբ կտրուած) Ե (տ. 3-9).
6 Սուպաքէ շուբրահ Բ Սուբայ քելուբահայ Գ Սուբա քեշուխահրա Ջ Սուբաքէլուբահրայ ԸԹ Սուպա քէշուպահրայ Ժ Սոթայք շուպահր Ի Սուբադէշուբահրայ Փ Սուբայք Շուբահրայ ՊՍ չիք Ջ
7 (լուսանցքին մէջ) որ է Անթախիա Ջ չիք Անտիոք... տիեզերաց Ղ (որ խառնակ է)։
8 չիք անդ Ի
9 Արաբի Թ

(*) Ծան. Ն—ի. «Կայ Նզէպ ի Վրդ Պտմ. 117:»
(**) Ծան. Ն—ի. «Քէշուբահրայ» եւ ի Թոմա Մեծոփեցի, 168:»

Զէ) մինչեւ ի Հռոմկլայն, որ աթոռն է Հայոց (Զէ) եւ դամբարան սուրբ հայրապետացն մերոց Գրիգորիսեանցն եւ Ներսէսեանցն (ԲԶէԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) հովուացն Հայաստանեայց (Զէ)։

Դամասկոս Դըմըշխ է եւ Արամ կոչի անուն աշխարհին այնորիկ, եւ ծովեզերքն Աֆայիա (ԱԲԳԴԵ)։

Իսկ Հոռոմոց աշխարհին քաղաքն են այսոքիկ։

Պոնտոս Տրապիզոն է իւր վիճակովն եւ թեմովն (Թ) եւ ծովեզերքովն։

Նիւսիա, որ է (ԱԲԳ) Նէոկեսարիա եւ այժմ ասի Նիկիսար (ԱԲ), Նիկիսար է, որ վիճակն է Գրիգորի Նիւսացոյն։

Սինօպն մարդակերաց աշխարհն է, որ այժմ ասի Թաթարիստան (ԱԲԳԴ), ուր գնաց Մատթէոս աւետարանիչն եւ առաքեալն Անդրէաս։ Զմըռին քաղաք, որ ասի Իզմիր (ԸԻ), Լիկէացոց, որ է Ապամիա (ԹԾՂ), Նիկողայոս հայրապետին քաղաքն է, ի յՌուսն է (ԱԲԳԴ), եւ

---

10 Հռոմկիլիկիայն ԳԴ չիք եւ դամբարան Բ

13 Դմեշխ Թ Տըմըշխ Ի այժմ փխ. Արամ Ծ ամար փխ. Արամ Հ չիք անուն Ա կոչի աշխարհն այն փխ. անուն ... այնորիկ Զէ այնմիկ ԱԲԳԴԵԶԸԹԻԼԾՂ չիք այնորիկ Ժ

15 Հռոմայեցոց ԳԴ Հռոմոց ԵԶ չիք իսկ ... այսոքիք Զէ քաղաքնին այսոքիք են Ժ աշխարհն եւ քաղաքքն են Ի քաղաքքն ՊՓՍՆ

16 չիք Պոնտոս... ծովեզերովն Ղ

18 Նիսիայ Բ Նիւսայ ԹԼԿՀՓՊՍՆ Նիւսա Ղ Նէոկէսարիայ Նիկիսար է, ուր վիճակն է Գրիգոր Նիւսացւոյն Զ Նիկեսար ԿՀ

20 Սինօպն Սնապ է Ա Սինօպն որ է Սնապն ԲՍ Սիւնապ ԳԴ Սինապ(ն) ԶէԸԼՊՓՍ Սնապ Ի Սիւնօպն Ճ Սինոպն Ն չիք ասի Գ Թաթարաստան Բ Թաթարն ըստան Գ Թաթարըստան Դ

22 Զմիւռին Դ Զմիւռն Է Միւռին ՍՆ չիք քաղաքն ԸԼ Լիկացոց Գ Լիկիաց(ւ)ոց ԲԴԹՂՊ Կիկիկեցոց Զ Լիկէացոյց Փ Լիկիացւոց ՍՆ

23 Նիկօլաօս եւս ի նոյն քաղաքէն է փխ. Նիկողայոս... է Թ սրբոյն Պօղիկարպոսի հայրապետին քաղաքն է փխ. Նիկողայոս ... է Ի Արաբիա (?) փխ. Ապամիա Ղ

այժմ (Բ) ումանք (Ա) ճշմարտեն թէ Ռումելին է, զոր այժմ Սարու Սալթուխ ասեն (ԱԲ)։

Բուզանդիոն Ըստըմպօլ է, զոր շինեաց Բիւզանդոս Թագաւորն, եւ յետոյ Կոստանդիանոս թագաւորն (ԵՂ) շինեաց (ԶԷԸԼԿՀ ՊՓՍՆ) եւ նորոգեաց զնա (ԵԹԺՂՃ) եւ պարսպեաց զնա (ԱԲԳԴԵԽԿՀՂ), եւ կոչեաց յանուն իւր Կոստանդինուպօլիս՝ աստուածապահ քաղաք, բնակութիւն եւ հաւաքարան (*) ամենայն սրբոց. եւ տեղապահ Թագաւորին Քրիստոսի Աստուծոյ (ԲԶԵԶԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՃՓՍՆ) մերոյ (ԲԾ) որպէս ի վերայ անդրի միոյ (ԲԵԶԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՃՓՍՆ) խաչ կանգնեաց Կոստանդիանոս, այս է սիւն կանգնեաց ի մէջ քաղաքին, եւ եդ ի ներքոյ սեանն զէ զամբիղն, (**) որ լցան յօրհնեալ հացէն Քրիստոսի, եւ ի վերայ սեանն պատկեր կանգնեաց եւ յաջ ձեռն պատկերին (ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) խաչ նկարեաց (ԶԷՊՓՍՆ) եւ գրեաց ի վերայ (ԱԲԳԴԵԶԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃ) նորա (ԱԳ) թէ «Քրիստոս Աստ–

24 ի Ըռուսն Բ յՌոռուսն Դ Ռումելի Ա

26 Բուզանդիոյ Ա Բիւզանդիայ ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ Բոզանդիայ ԳԴ Բիւզանտիա Թ (ը)Ստամպօլ ԱԳԴԶՀԷԸԻԼԾԿՀՂՊՍՆ Ըստամբօլ ԲԹԺՃՓ Բուզանտիոն փխ. Բիւզանդոս՝ Ա Բոզանդիոն ԳԴ Բիւզանդիոն ԶԷԺԼԿՀՂ Բիւզանդոն Ծ Բուզանգիոն Ե (?) ԶՊՍՆ Բիւզատդիոս Ը Բիւզանտիոն Թ Բաւզանտոն Ճ չիք Թագաւորն ԱԳԴ արքայն ԶԷ

27 Կոստանդիա Ճ

29 անուանեաց փխ. կոչեաց ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ (զ)անուն(ն) ԳԴԶԼԿՀՊՓՍՆ չիք իւր ԿՀՊՓՍՆ Կոստանդիանուպօլիս ԱԶԹ Կոստանդինուպօլիս Դ Կոստանդնուպօլիս ԲԺԻԾԿՂ

31 բնակարան ԱԲ հաւաքան Ի տեղապահ քաղաք ԲԹ քաղաքին փխ. Թագաւորին Գ Թագաւորն ԵԶ

32 արձանի փխ. անդրի Բ վիմի փխ. անդրի Ի միոյ անդր Պ անդր ի միոյ Փ անդր Ս անդր (?) Ն որպէս խաչ Է

33 խաչ կանգնեաց ի մէջ քաղաքին այսինքն սիւն փխ. խաչ… ի մէջ քաղաքին Զ կանկնեաց ԶԼ կանգնեալ ԷՓՍՆ չիք այս է սիւն կանգնեաց Հ

34 եդին Հ չիք սեանն ԶԷ զամբիղս ԲՃ զամբեղն ԷԸ զամբեղըն Լ զամբիւղքն Ժ զամբիւղն Ծ զամպիղն Հ զամբեղս Ղ զամբիլն ՓՍՆ

37 խաչին փխ. նորա ԲԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃ չիք նորա ԴԵԶԶԷՊՓՍՆ չիք Քրիստոս ԶԷ

(*) Ծան. Ն—ի. «Զի տուն (զոր) վայրին էր յայնժամ հաւաքարան թագաւորազանց եւ ազատաց Հայոց, եւ աթոռ Հայրապետաց» Վրդ. Պատ. 117:»

(**) Ծան. Ն—ի. «Տես Մտթ. ԺԵ, 37, ԺԶ, 10, Մրկ. Ը, 8, 20:»

ուած ի քեզ յանձն առնեմ զքաղաքս զայս» Քրիստոս Աստուած (ԳԴ) :

Ասիա Եփեսոս է իւր թեմովն, որ վիճակն է Յովհաննու աստուածաբանն (*ԵԶԺԻՂՃ*) *աւետարանչին, զոր աքսորեաց Դիմետիանոս արքայն ի Պատմոս կղզին, ուր եւես զտեսիլն աստուածային եւ գրեաց զաւետարանն եւ զԿինովպաս կախարդն ծովասոյզ արար, եւ յետոյ հրամանաւ Ներուայ արքային դարձաւ յԵփեսոս :*

Եւ ի չորից աւետարանչացն աթոռոցն որ է առաջինն Անտիոք Ասորոց, ուր Մատթէոս (*) *գրեաց* գռէրոսնական (ԳԴ) *զաւետարանն յետ Է ամի վերանալոյն Քրիստոսի յեբրայեցի լեզու :*

Բ. Աղեքսանդրիա, որ է Իսկանդարիա (*ԱԲԳԴԵԶԸԺԻԼԾԿՀՂՃ*), *զոր շինեաց Աղեքսանդր Մակեդոնացին, ուր Մարկոս գրեաց զաւետարանն յետ ԺԵ ամի վերանալոյն Քրիստոսի ի ղպտի լեզու :*

---

39 Եասիայուսիա Գ Իասիայուսիայ Դ Էսիայ Ե Եսայեայ Զ Ասիեա Զ Թիմովն Ճ եւ վիճակ փխ. որ վիճակն է Զ

40 աքսորաց Ճ Դեմետետիանոս Գ Դոմետէանոս Դ Դոմետինոս Ծ Դեմետգանոս ԹԼԿՀ չիք *արքայն Ա*

41 իւրում Եփեսոս փխ՝ Պատմոս Ե Պոմփիաս Զ

42 զԿինոպաս ԱԲ զՄկսինոպաս ԳԴ զԿիննոսաս Զ զԿինոպազ ԶՓ զԿինապազ Է զԿինովփաս Թ զՆիկոպաս ԼԿՀ զԿենովբոս Ծ զԿենովպաս Ճ զԿենոպաս ՊՄՆ կորոյս փխ. ծովասոյզ արար ԱԾԿՀ ծովասուզ ԴԵԶ

43 Ներուասայ ԱԺԾՂՊ Ներուսայ ԲՓ Երուտո Գ Ներուաս ԴԵ Ներուաս ԶԷԸԼԻԿՀՄՆ եւ յետ (չիք եւ յետ ԿՀ) ԺԸ ամի դարձաւ յԵփեսոս ի վիճակն իւր (ի վիճակն իւր յԵփեսոս ԲԹ) հրամանաւ Ներուաս(այ) արքային ԶԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ

44 չիք աթոռոցն Զ աթոռից Հ աթոռոյ Ղ (լուսանցքին մէջ) *որ Անթախիա Զ Անտիոք ԶՃ*

45 Ասորաց Զ որ Մարկոս անդ Ա գրից Զ Ե ամի Հ

46 լեզուաւ ԱԳԴԸԻ ի լեզու եբրայեցի ԶԷ եբրայեցոց լեզու Զ յեփաեցի Հ յեփրայեցի Ճ

47 Երկրորդն Զ Սկանտարիա Ա Ըստքանթարիա Գ Սքանթարիա Դ Սքանթարիա ԲԺՃԹ Սքանտարիա Ղ Իսքանթարիա ԸԼԾԿ

48 չիք ուր Մարկոս ... ուստի (տ. 48—74) ԳԴ

49 չիք յետ ԺԵ ամիի համբառնոյ ԲԳԴ չիք ԷԺ ԶԺԾՂ ամաց Զ չիք վերանալոյն Քրիստոսի Ե Փրկչին փխ. Քրիստոսի Թ խըփտի Ա ղպտի ԲԾ ղպբդի Ե խփթի ԶՊ խղթի ԶԷԸԼԿՀՓՄՆ ղըբթի Ժ ղպդի Ի ղուխպթի Լ ղըպթի Թ

(*) *Ծան. Ն.ի. «Մատթէոս գրեաց զԱւետարանն իւր յԵրուսաղէմ քաղաքի ի լեզու եբրայեցի, զկնի ութ ամի համբառնալոյ Փրկչին» եւն. Նխ. Աւետ. Մտթ.:*

Գ. Դաղմատիա, ուր Ղուկաս գրեաց զաւետարանն յետ ԻԲ ամի վերանալոյն Քրիստոսի (ԸՊՄՆ) ի Փրանգ լեզու:

Դ. Եփեսոս, աթոռն Յոհաննու աւետարանչին, որ գրեաց զաւետարանն յետ Հ ամի վերանալոյն Քրիստոսի (ԲԳԴՁԷՊՄՆ) ի յոյն լեզու, զոր յետոյ փոխեցին յԸստըմբօլ զաթոռն (ՁԷԾ):

Յաղագս ժողովոցն որ եղեն (*):

Զկնի ՅԺԵ (315) ամի ծննդեանն տեառն եղեւ ժողովն Նիկիոյ ի Ժ (10) ամի թագաւորութեանն Կոստանդիանոսի ընդդէմ Արիոսի (ԲԳԴ), եւ պատրիարգունք էին Աղեքսանդրոս յԱղեքսանդրու (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿ ՀՂՃՊՓՄՆ), Արիստակէս եւ Վարդանէս (ԵՁ) ի Հայոց (Ա) եւ սուրբ Յակոբ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) ի (ԹԺԿՀ) Հայոց (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՃՊՓ ՄՆ) եւ Նիկողայոս Զմըռնոյ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՊՓՄՆ) եւ այլք բազումք

---

50 չիք Ղուկաս Ճ չիք զաւետարանն ԹԺՃ
51 համբառնալոյ Փրկչին ԲԳԴ ֆռանկաց Զ
52 չիք աւետարանչին ԻԾ որ աթոռ է Ծ Ոհաննու Զ
54 յուն ԵԶ նոյն Հ Ըստամպօլ ԱԺԻԿՀՂՊ (Ը)ստամբօլ ԲԹՃՓՄՆ ի Ստամպօլ ԷԸՓ
55 վասն Ա ժողովուն ԲՃ ժողովոյն ԵԶԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՓ ժողովոյ թէ ուր եղեն ՁԷ որ են փխ. որ եղեն Փ չիք որ եղեն ՊՄՆ
56 առաջին որ զկնի ՊՄՆ ՅԺԷ ՁԻ ՅԺԸ ՁԷՊՓՄՆ Քրիստոսի փխ. տեառն ԱԾ փրկչին Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ղ չիք տեառն Ճ Նիկիայ ԱԳԴԵՁԻ
58 պատրիարք ունէին ԹՃ էին անդ Ա Աղեքսանդրոս Աղէքսանդրի ԲԷԹԺԼԾԿՀՃՊՓՄՆ Աղեքսանդրիոյ Ղ
59 Արիստաքէս Ա Ըռըստակէս Զ Արիստագէս ԸԽԼԿ Արըստակէս Ճ Վրդանէս Զ
60 Մծբնայ փխ. հայոց Ղ
61 Նիկողոս ԲԼ Իզմռինոյ ԸԼՓ Իզմիւռինոյ Թ Զմիւռնոյ ԲՁԷԺԾԿՀ ի Զմիւռնիայ Ղ Զմըռին Ճ ի Միւռոյ ՄՆ

ՅԺԸ (318) *հայրապետք:*

Երկրորդն յետ ՀԴ ամի ի (*ՋԵՆ*) *թագաւորութեանն Թէոդոսի Մեծին* ընդդէմ Մարկիոնի (*Բ*) *ի յԸստըմպօլ* քաղաքն (*Ա*) *եղեւ ժողովն ՃԾ հայրապետացն, եւ գլխաւորն էր Ներսէս* ի (*ԲՂ*) Հայոց (*ԱԲԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*) եւ Գրիգոր Աստուածաբանն (*ԲՋԷԸԹԺԼԾԿ ՀՂՃՊՓՄՆ*) *եւ այլ բազումք:*

Երրորդն յետ ԻԵ (25) *ամի եղեւ ժողովն Եփեսոսի Մ* (201) *եպիսկոպոսաց ի ԺԲ* (12) ամի *թագաւորութեան Թէոդոսի Փոքու ընդդէմ Նեստորի. եւ գլխաւորք էին* Կիւրեղ Աղեքսանդրացին (*ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՓՄՆ*) եւ *Սահակ* հայրապետն (*ԱԲԵՋԻ*) *Հայոց թղթով միաբանեալ եւ այլք բազումք:*

Թեսաղոնիկէ Սելէնիկ է (*ՋէԸ*). *Մակեդոնիա* Ռուումելի (**Ը**) *է, ուստի էր Աղեքսանդր Մակեդոնացին:*

Պելլոպոնիդա եւ Աքայիա Կորընթոս է իւր թեմովն:

---

63 երկրորդ ժողովն եղեւ Ա

64 (ը) (ի) ստամպօլ ԱՋԷԸԻԼԿՀՂՊՓՄՆ Ըստամբօլ ԲՋԺ Բիւզանդիա ԹԾՃ

65 էր Հայոց Ներսէս Ա

66 ուր էր Գրիգոր Աստուածաբանն փխ. եւ գլխաւորն էր Ներսէս ի Հայոց Ջէ

68 երրորդ ժողովն եղեւ Ա երրորդ ժողովն ԲԵՋ չիք եղեւ ժողովն ի յԵփեսոս ԲՂ յԵփեսոս քաղաք Ա

69 չիք ի ԺԲ ամի Ջէ

70 Աղէքսանդրի Ը Սահակ Հայրապետն եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացին Ի

71 Նեստորի եւ Սահակայ հայրապետին թխտով Ջ միաքահեաց ՋՂՊ միաբանեալք Ժ

73 Սէլէնիկ՝ լուսանցքին մէջ *Ը չիք Մակեդոնասիա Ջէ Ռուումելի՝ լու*սանցքին մէջ *Ը* չիք *Թեսաղինիկէ... տող* (*ի* 73-76) *Ե* (*կտրուած*)

74 Աղեքսանդրոս Ի չիք Մակեդոնացին ԱԻ

75 Պերլոպոնիդայ Ա Պելպոնիդա ԳԴ Պէլէոնիպա Ջ Պէլլէոնիպա Է Պելեպոնիդա Ի Պելլոպոնդիա ԹԿՀ Աքիայ ԳԴՋԷԸԼԾԿՀՂՓ Աքայիկ Բ Աքաիդա Ջ Աֆայիայ Ճ վրճակովն Բ ուր փխ. իւր Ճ

Գաղատիա Անկուրիա է։

Ելլադա (*) *յերի կալով Մակեդոնիայ ի մէջ Պեղագոսիցն*։

Լաւոդիկէ է Լատիկ քաղաքն (*ԴԵՋՁԻԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃ*) *է*։

Նիկոմիդիա եւ Ամասիա եւ Անտաք թագաւորանիստ քաղաք են ի տունս Հոռոմոց (*ԲՁԻԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*)։

Եւ Աթէնք քաղաք (*ԲՁԻԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*) *առ ծովեզերն կայ*։ *ուր վարժարանն է իմաստասիրաց*։

Բիւրիտոն ասի թէ Պալպաք է, որ ասի Պէլպէք (*Ա.*)։

Եգիպտոս Մսր է, *ուր գնաց* տէրն (*ՁԻԸԼԿՀՊՓՄՆ*) *Քրիստոս փախստական*, *եւ փախստական արար գչարութիւն ազգին Եգիպտացոց*,

---

76 *Անկիւրիա ԳԻԺԿՀՊՄՆ Անգուրիոյ Ժ*
77 *Ելադաա Գ Ելալատայ Դ Ելլաթայ Զ չիք Ելլադա ... Պեղա՛գոսիցն ՁԻ յերկիրն փխ. յէրի յերկրի փխ. յերի ԱԴԸ Մակիդոնիա է Պ Մակեդոնիա Մ Պիլաճոսիցն Ա Պիղագոսիցն ԲԺԾՄ Պիլագոսիցն ԳԴ Պղագոոիցն ԵՋԸԼԿՀՓ Պիղագոսիցն Թ Պիղա.գոսացն Ն Պիղագուսացն Պ*
78 *չիք Լատիկ ԳՃ Լաթին ՁԻ Լատին ԼԿՀՊՓՄ*
74 *Նիկոմիդեայ Զ Նիկոմիդա ԲԻԸԹԼԿՃՓ Նիկոմիդեայ ԺՊ Նիկոմիդա Հ Նիկոմիդեայ Մ Ամիսիա Թ Անտիոք ԻԾ էն փխ. են Փ*
80 *տուն Գ ի տանն ԿՀՂ Հռոմոց ԲԺՄ Հռոմայեցոց Հ*
81 *Աթէ ԳԴ Աթէն ՁԻԺԾԿՀ Աթեն Պ ծովեզրքն Բ ծովեզրբն Բ ծովեզրին Ժ*
82 *էր Դ իմաստնոց Ի*
83 *Բուրիտոն Ա Բուրիտուն Գ Բուրիտոն Դ Բրիտոն Ի Բրիտոն Զ Բիւնդոն ՁԻ Դիւրտոն Ծ Բիւրիստոն Հ ասիդէ ՁԻԸԼԿՀՓ Բալպաք Ա Պալմաք ՁԻ Բալքաք ԸԺԼԾԿՀՊՓՄՆ*
84 *Եգիպտոս որ Ղ Միսիր Բ Մըսըր ԸԻՂՊ աւրինաց փխ. ուր գնաց Հ*
85 *չիք առաջին փախստական ԹԾՃ չիք փախստական Ղ յայտնի արար փխ. փախստական արար ՁԻԸԼՊՓՄՆ չիք եւ փախստական ... եգիպտացոց ԿՀ չիք ազգին Զ*

(*) *Տան. Ն.-ի. «Առեալ է յԱշխարհացուցէ Մ. Խորենացւոյ։»*

մանուկ մատաղն Քրիստոս (ՁԷՐԺԼԿՀՊՓՍՆ) արկեալ զձեռն իւր ի ծակ իժին։ Զի յանկանելն սատանայծն ի փառացն՝ անդ եղ զաթոռն իւր. այլ ի գնալն Քրիստոսի կործանեցաւ աթոռ նորա եւ ծաղկեցաւ (ԲԳԴԵՁԷՐԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) անապատն Եգիպտոսի իբրեւ դդրախտն (ԲԵՁԷՐԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) Աստուծոյ (ԲԵՁՐԹԺԼԾԿՀՂՃՓՍՆ)։

Հերմուպօլիս մօտ է Եգիպտոսի, եւ զառաջինն անդ գնաց Քրիստոս ի տուն այրի կնոջն, զոր լուաց եւ պատեաց չար մանդլով. եւ ասաց. «Նման է մայր քո Արուսեկի եւ դու նման՝ արեգականն», եւ այլ բազում գովասանութիւն ետ (ՁԷՐԼԿՀՊՓՍՆ) նմա (ՁԷԹ)։ Եւ Զ ամ յԵգիպտոս եկաց ԲՁԷՐԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) Քրիստոս (Ղ) Տէրն (ՁԷՐԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) մեր (Ղ)։ Եւ զլուացման ջուրն զոր թափեաց սուրբ Աստուածածինն անդ բուսաւ ծառն եւ տունկն պալասանի (ԲՁԷՐԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

Աղեքսանդրիա քաղաքն (ԲՁԷՐԺԼԿՀՂՊՓՍՆ) յԵգիպտոս է (ՁԷՐԺԼԿՀՂՊՓՍՆ), զոր շինեաց Աղեքսանդր (ԲՁԷՐԺԼԾԿՀՂՊՓՍՆ) արքայն (Ձէ) Մակեդոնացոց, ուր աթոռն է աւետարանչին Մարկոսի (ԲՁԷՐ

---

86 արկար Ե արկ Զ ընկէց Ծ չիք իւր ԲԾՃ
87 ծածկ Գ չիք ի ծակ Ծ չիք եդ Ր եւ փխ. զի Ձէ սատանի Ե եւ զի անկեալ սատակի փխ. զի… սատանայի ԳԴ անկեալն սատանայ ՂՊՍ յանկանցանել Փ
88 գալն Ղ
89 անուն տեառն փխ. անապատն Ր
91 Հերմուպոլիս ԱԻ Հերմպաղի Ձէ Արմաւպօլիս Ծ մօտ յԵգիպտոս է ԱԲԳԴՁէԺԻԾՂ առաջ Ձէ յառաջն Ղ
92 կնոջ միոյ ԲՁէՐԹԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ կնոջոյ Ե պատմեաց Գ շարմանդով ԱԳԴ զար մանտիլով Զ մանտլով Է մանդիլով ԹԻԾՊ չիք շար ԾՊ չար ուղղուած շար Ժ մանտիլով ՊՓՍՆ
93 ասէ թէ Ի մարն ԳԴ չիք մայրն քո Զ
94 այր իւր նման գովութիւն բազում Ա գովութիւն ԳԴՐՂ
96 ուր փխ. զոր ԲԺԾՂՃՆ
97 չիք սուրբ Աստուածածինն Ծ յայնժամ փխ. անդ Ձէ բուժաւ Կ
99 Իսքանդարիայ է (լուսանցքին մէջ աւելցուած) Կ
100 Աղեքսանդրացին փխ. Աղեքսանդր Մակեդոնացին ԹԾՃ
101 Մակեդոնացին ԲՐԺԼԾԱԿՀՂՊՓԵՆ

ԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

Թերայիդ եւ Սկիւթ եւ Սինա անապատն յԵգիպտոս է, ուր բնակութիւն է սուրբ ճգնաւորացն, եւ դրախտն դիւաց անդ է, (*) զոր շինեցին կախարդքն Եգիպտոսի Յանէս եւ Յամրէս զամս ԺԵ (15) չարչարանօք որդոցն Իսրայէլի, եւ Տափնեաս քաղաքն, ուր զԵրեմիաս քարկոծեցին, եւ այլ բազում անապատք եւ քաղաք կայ անդ (*ԲԶԷԸ ԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ*)։

Փղիշտ ի հարաւոյ կողմն է Երուսաղէմի, գաւառ այլազգեաց, ուր կայ ծովակն, որ միեղջերուն բժշկէր (*ԲԹԺԾՂՃՊՍՆ*)։

Երուսաղէմ քաղաք զոր շինեաց թագաւորն Սաղիմ Հայրն Մելիքսեդեկի եւ յետոյ Յեբուս կոչեցաւ․ զոր էառ թագաւորն (Զ) *Դաւիթ եւ արար քաղաք թագաւորական եւ անդ եդ զտապանակն* ուխտին (Ա) *եւ զայլ սրբութիւնսն։ Անդ եւ տաճարն Աստուծոյ շինեցաւ ի Սողոմոնէ, եւ երեք ոսկի յԵրջանիկն Արաբիոյ եւ այնու զար-*

---

103 Թեփաիտ ԶԷ Թեբաիթ ԳԹԺԻ Թեփայիթ ԸԼԾՊՓՍ Թեպայիդ ԿՀ Թեփայիթ Սկիւթ է եւ Սինեայ յանապատն Եգիպտոս է Ճ է Եգիպտոսի ԶԷԸԹԻՊՓՍՆ

104 էր փխ. է Ժ ճգնաւորաց եւ ի սրբոց Ի ճգնաւորացն սրբոց Ծ դեւոց Ը չիք անդ է Է

105 շինեաց ԾՃ Եգիպտացւոց Է չիք կախարդքն ԺՃՊ չիք Եգիպտոսի ԲԺԼԾՂՃՊ ԺԷ ԱԳԴԶԷԸԻԿՀՁ ԺԵ ամս Ծ

106 չարչարանաց Է չարչանաւ ԸԼ Տեփինս Ծ զԵրեմիայ ԺԾՃ

109 Փղիշտի Բ Փղիշա Ղ Աղիշտ ՊՍՆ հարաւակողմն Բ հարաւոյ կողմանէ Ծ

110 որ մի եղջերուն բժշկէ Բ չիք որ ԹՃ մի եղջերուն ԹՃ զոր մի եղջերուն բժշկէ Ծ ծովակն. մի եղջերուն անդ լինի, որ բժշկէ զջուրն Ծ ուր կայ ծովային. որ մի եղջիւրն բժշկէ (?) Ղ ուր կայ ծովակն զոր միեղջերուն բժշկեաց ՊՍՆ

111 Սաղէմ ԵԺ

112 Մելքիսեդէկի Է Մելքիսեկեկի Կ

114 չիք Դաւիթ ԳԴ ընդհականակն փխ. թագաւորական Ծ չիք եդ Ը չիք Աստուծոյ ԳԳԴԻ զոր շինեաց Սողոմոն Բ Սողոմոնէ Զ

115 Սողոմոնի ԿՀ շինեցաւ տաճարն Սողոմոնի փխ. տաճարն... ի Սողոմոնէ Ի երբ փխ. երեք ԳԴ երեք փխ. երեր Կ երինճն փխ. յերջանիկն Ի երինջք Ղ երջանիկն Արաբիա Պ չիք եւ այնու Զ

(*) Ծան. Ն.-ի. «Նոյն եւ ի Վրդ. Պտմ. 19։»

ղարեաց ղտաճարն. եւ անդ եկն դչխոյն Հեղինէ ի (ԱԲ) Հարաւոյ Նսայ անուն (*) (ԴԵՁԸԻԼԿՀՊՓՍՆ) լսել զիմաստութիւնն Սողոմոնի։ Անդ եւ բոլոր տնօրինութիւնն Քրիստոսի կատարեցաւ։ Եւ անդ դատաստան Քրիստոսի (Ա) լինելոց է ի կալն Ոռնայի (**)։ Անդ առաջին մարդն ստեղծաւ եւ ստեղծօղն (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) ամենայնի (Ժ) անդ մարդ եղեւ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

Քափրաթա Եփրաթա է, որ է Բեթղահէմ։

Լաքիսա եւ Սիւքար եւ Սիւքեմ Սամարիա է։

Ազովտոս եւ Գաղա եւ Ասկաղոն եւ Ակկարոն գաւառք են այազգեաց ի կողմն հարաւոյ Երուսաղէմի։

Քեբրոն է դամբարան նահապետացն, ուր եդան յայրին Սիկիմայ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

---

116 անտի փխ. անդ ԸԻԼԿՀՓ անդ է եւ ԻՃ չիք դչխոյն Կ

117 Սայ Ը հարաւոյն սա (հարաւոյ Նսա) Հ Նոսա ՊՆ Նս Ս լսելով ՁԷ լսեալ Հ

118 տնօրէնութիւն Ս կատարեալ է ՁԷ որ եւ կատարեցաւ Ի որ կատարեցաւ Ղ

119 չիք եւ անդ... Ոռնայի ԹԾՃ սառ նայու Ձ առաջինն Ը

120 չիք մարդն ԸԼԿ մարդն Ադամ ՊՍՆ

122 Քափաթա Թ Քաբրաթ Ժ Բափրաթա Ծ Քաֆրաթայ ԿՀ յէփրաթ ԱԻՊ Եփր ԳԴ Եփրատայ Ձ Եփրաթայ ՁԷ Բեթղէեմ Ա Բեդղաէմ Գ Բեդղահէմ Դ Բիթղայէմ ԵՁՁ Բեթղախէմ Ջ Բեթղահէմ Լ Բեթղահիմ Ղ Բեթզայեմ Ճ Բեթլահէմ ԹԾ Բեթղեհէմ ՍՆ

123 Լաքսիա ԲՁԵԸԼՓ Աքիսայ ԳԴ Սաքիսա Ծ Լաքիա Կ Մաքիա Ղ Սուքար ԱԳԴԿՀ Սէքար Ջ Սիկար Է Սիւքիմ ԵՁԹՃԾՊ Սիկէմ ՁԷ Սիւկիմ Ը Սիւկիմ Ը Սկիմ ԼՓ Սիկիմ ԿՀ Սիւքէմ ՍՆ

124 Ազրովտոս Գ Գաղատիա փխ. Գազա Գ Ասկոտղն Գ Ասկողոն ՁՁ Անկարոն Բ Ակարոն ԳՁ չիք գաւառքն են Է չիք հարաւոյ Լ յԵրուսաղէմ Ի

126 Քեփրոն Ճ հայրապետացն Հ Սիկէմայ Ջ

(*) Տան՝ Ն. ի. «Եւ անուն դշխոյին Նլսայ» Միխ. Աս. թարգմ. Վարդանայ Արեւելցւոյ (տես եւ ի տետրակ ընդօրինակութեանց խնոց Ձեռագրին Աբրահամ Երիցու, 262)։

(**) Տան. Ն. ի. «Տես «Կալն Ոռնայի» եւ Հայերգ, 91)։

Ափրիկէ Փինիկէ է։

Եւ ունի Հրէաստան (*) *աշխարհս Գ՝ զԳալիլիա, զՍամարիա եւ զԵդոմիա, եւ լիճս Բ՝ զՏիբերիա եւ զՄեռեալ ծովն, եւ գետն Յորդանան անցանէ ընդ նա* եւ ոչ խառնի (**ՋԷԸԼԿՀՊՓՍՆ**), *եւ ունի զքաղաքս բազումս եւ զմայրն քաղաքաց* զfաղա:fն (**ՋԷԸԼՓ**) *Երուսաղէմ։*

Ապառաժն Արաբիա (*) *յերի կալով Եգիպտոսի եւ յարեւմտից կարմիր ծովուն* ընդ *որ անց Իսրայէլ։*

Արաբիա Փոքր ունի աշխարհս Գ՝ զՏաճկաստան, զՓռանդիա եւ զՄաքա, զոր եւ (Ղ) *տուն Աբրահամու կոչեն։*

Սկիւթիա, որ Թուրք անուանին, ուստի սկսանի սահմանքն

---

*128 Աբրիկէ **ԱԸԼՓ** Արփիրէ **ԵՋ** Ապրիկէ **ՋԷ** Փուրկէ **Ե** Փիւնիկ **Ի** չքի Փիւնիկէ է **Ջ***

*129 Հայաստան փխ. Հրէաստան **Գ** Հերաչտան **Թ** Հերէպտան **Ճ** զԳալեաց **Ծ** Սամարա **Ա** չիք զՍամարիա **Ջ** չիք **Գ Ղ** զԳալիլիա **ԴԵՋՃ** ի Սամարիա **Ճ***

*130 զԵդեմիա **Ա** չիք զԵդոմիա **ԳԴ** զՏիբերականն **ՋԸԼԿՀՊՓՍՆ** զՏիպերականն **Ի** զՏիբերայ **Ճ** զմեռած **ԷԸԺԼԿՀՊՓՍՆ** ծուլն **Լ***

*131 ընդ այն **ԲՂ** նմա **Գ** անց է **ԵՋ***

*132 զմայրաքաղաքն **ԲՋ** զմար **Դ** զմայրաքաղաքս եւ **ՋԷ** զմայրաքաղաց **Փ** զմայրաքաղաքն նորա **ՊՍՆ***

*134 Արափիայ **Հ** ապառաժն Արաբիա է եւ Կարմիր ծովն փխ՝ ապառաժն… ընդ **ՋԷ** երկրի փխ. յերի Եգիպտոսի յարեւմտից **ԼԿՀՊՓ ՍՆ** եւ Եգիպտոսի եւ արեւմտից եւ կարմիր **Ղ** եւ կարմիր **ԱԲԵՋԸԹԺԼԾԿՀՃՊՓՍՆ***

*135 որ անցան Իսրայէլացիքն **Բ** որ էանց **ՋԷ** յոր անց **ԻՊ** եւ անց **Ծ** զոր անց **Ղ** Իսրայելէ **ԳԴ***

*16ε Արաբիա եւ **Ջ** քաղաք փխ. աշխարհս **ՋԷ** զՏաճկացտուն **Ա** զՃակաստան **Ծ** զՖռանդիայ **ԱԲ** զԵռանգիայ **Ջ** զՓառանդիա **Ջ** զՓանդիա **ԹՃ** զՓանտիա **Ծ** զՓառանիտէ **Ն***

*137 զՄաքքա **ԱԻ** զՄաքքաքն **ԳԴ** կոչի **Ա** տուեն **Ջ***

*138 Սկիւթա **ՊՓ** այսինքն ի Սկիւթիայ որ քուրք անուանի **Բ** որք Թուրքն սկսանի սահմանք **Ա** որք Թուրքն սկսանի **ԴԳ** փխ. որ սկսանի **ԳԴ** Սկիւթ որ տուք անուանեն **ՋԷ** որք յամենայն Թուրք զքս անի **Ջ** Սկիւթա որ Թուրք անուանին **ԸԼ** ուր փխ. որ **Թ** Սիւկիթա որ Ժունք անուանեն **Կ** Սիւկիթայ որ Թուչունք անուանեն **Հ** որ Թուրք անուանին **Փ** անուանեն **ՍՆ***

(*) *Ծան. Ն.-ի. «Առեալ է յԱշխարհացուցէ Մ. Խորենացւոյ։»*

նոցա ի յԱթլ գետոյն մինչեւ ի Մուր լեառն. եւ ունի աշխարհս Թուխարիք, Հեփթաղք եւ այլ խառնամուռն ազգք:

Հետեւեալ 139-148 տողերը այստեղ կը գտնուին միայն ԱԲԳԴԵԶ ձեռագիրներուն մէջ

*Իսկ ի կողմն արեւելից ի հիւսիսոյ Ջինումաչին աշխարհն մօտ ի Բուլղարսն է, ուստի ելին ազգն Թաթարաց՝ Ջանկզխանին որդին Հոգթա խանն, Հուլաւու խանն՝ որդի Հոգթաղա խանին. Հուլաւու խանին որդի՝ Աբաղա խանն, որ նստէր ի դաշտն Նպա-*տակաճ *(ԳԴԵԶ), ուր քաջ սպարապետն Հայոց Մուշեղ, – որք էին ի ծննաց ազգէն Բ. եղբարք Մամիկ եւ Կոնակ, որ եկին առ Արտաշէս Թագաւորն Հայոց, փախուցեալք ի Ճենքակրոյ եւ կոչեցան Մամի-*

---

139 Յաթ ԱԲԳԴԵԶՁԷԸԹԺԼԾԿՀՃՊՓ յաթլ Ի ի Յաթլ Ղ յԱթիլ ՍՆ ի մօր ԱԲԵԶՁԷԸԹԺԼԿՀՂՃ (մինչէ ի մօր Ճ) Փ Մօռ Ծ յեմօտ Պ յԵմաւոն ԻՍՆ չիք եւ ունի ... ազգք Ե (տ. 139-140) Ե

140 Թուխարիթ Թ Թուխարիք ԾՊՍՆ աթախարիք Հ Հետթաղք Ա Հեսսթաղք Բ Հեփեղքն Դ Հեպթաղք ՁԷ Հեփթախք ԾՊ Հեփթաղք Կ Հեթթախք Հ Հեքթախք Ճ խաժամուժ ԲՁԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓ խուժամուժ ԷՍՆ անուանք փխ. ազգք ԱԳԴԵԶ ի

139 ի կողմանս Գ արեւմտից Զ Ջինումէչին Գ

140 մաւի փխ. մօտ ի Բ Պուլղարս ԱԳԴ Պուլղարե Բ Թաթար ԱԵԶ Թաթարայ Բ Ջանկըղղանի ԳԴ Ջառըղղանի ԵԶ

141 որդիքն ԱԲԳԴԵԶ Հոգթաղա խանն Հուլայու խանին որդի է Հոգթաղա խանին. Հուլաւէն որդի է Աբբա խանին Ա Հոգթաղայ խանին Հուլաւէն որդի է Աբբա խանին Բ Հոգթա խանին Հուլաւին որդին Բաքա ղանն Գ Հոքթա խանն Հուլայու խանն որդի է Հոքթախաննին. Հուլաւին որդի է Աբաղա ղանն Դ Հոգթաղայ խանին Հուլաւու խանն որդի է Ապաղայ խանին ԵԶ (141-142 տողերը ուղղուած են իմ կողմէս: Հ. Պ.)

143 սպանդն փխ. սպարապետն Գ քաջն սպկարայպետն (սպարապետն Զ) Հայոց Մուշեղ ԵԶ

144 Ճեննեաց Ա Մամակ ԱԲԳ Մամիկոնեանքն փխ. Մամիկ եւ Կոնակ Գ Միմիկ Զ որ էին փխ. արք եկին ԱԲԳԴ Արտաշէշ Ա Արտայշէնս Գ

145 արքայն ԱԲ թագաւորաց Գ Ճենքաքրոյ Ա Ճենքակոյ ԳԴ Մամիկոնայքն Գ Մամիկոնանք Դ Մամիկոնակք Ե

կոնեանք – կոտորեաց զզօրս Արանց՝ ամենայն թշնամեաց գնդին աղօթիւք սուրբ հայրապետին Ներսէսի (ԳԴԵՁ) ի դաշտն Նպատակեան, *որ Ապաղանի դաշտ կոչի այժմ*:

Իսկ աշխարհն Հնդկաց Գ աթոռք են: Առաջինն Սինափաթան (*) քաղաք, որ է տակ պարիսպ ունի, եւ ամէն պարսպի մէջն ԾՌ տուն է, որ է ԷԾՌ· եւ է նա աթոռն Հնդկաց թագաւորացն, ուր Աբենէր եւ Յովասափ նստէին: Բ աթոռոյն Մնդան է անունն, եւ Գ-ին Բեդար· եւ ունի Բ դուռն ծովու· մին դռնովն ի վեր ի Հրմուզ գան ի խորասան վաճառականքն (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) եւ Բ դռնովն ի վերայ Քարկեդոն կղզոյն գան ի Բաբելոն: Երատացւոց անապատն

---

146 այսինքն փխ. ամենայն ԱԲԳԴ չիք գնդին ԳԴ

147 հօրն փխ. հայրապետին Զ են դաշէն պատուական փխ. ի դաշտն Նպատական ԱԲԳԴ

148 Աքաղանի Ա Աքաղաւնի Բ Աքեղայի Գ Աքաէղանի Դ

149 աշխարհին Ղ չիք Գ Ղ Սիփաթանկ Բ Սինաւաթան ՁԷՓՍՆ Սինաֆաթան ԸԼԿՀ Սինափաթանք Թ Սինափաթանգ Ծ

150 չիք քաղաք Զ միջում(ն) ԸԺԼՓ յամեն Պ ի մէջ (յ)ամենայն ՍՆ

151 որ լինի Է անգամ ԾՌ Բ ԵՃՂ ԹԾՃ անտ է փխ. նա Բ զոր փխ. ուր Ժ Աբինէ Ճ

152 Ովասափ Զ աթոռն՝ Մնտխնդ Բ Մնթանեան (չիք է անունն) ՁԷ եւ աթոռոյն Մինդան Ը աթոռ Թ աթոռն՝ Մինդան Ղ անունորայ Ճ աթոռոցն Որմնդան Պ երկու աթոռոցն Ոմնդան ՍՆ Քեդար Բ Բէգար ՁԷ Բեթար ԸԼ Բետար Ղ չիք Գ.ին... Բ դուռն ԿՀ

153 ունի դուռն ի ծովու Բ մինՆ Կ Ա փխ. մին Թ ի վերայ փխ. ի վեր ի ԲԹԺԾԿՂՃՊՍՆ Հաւրմաղու ԲԹԼԾՀՃ Հօրմզու Ժ Հրմուզու ԿՂՍՆ գնան Ծ

154 չիք եւ Բ դռնովն ... յԱկանացոց աշխարհն (տ. 154-164) ԹԾ Խորասանու վաճառականին Ղ

155 չիք ի վերայ Հ ի վեր ի ՁԷ Քարկեդոնի Զ Քեթարոյն Բ Կարֆկեդոն ԿՀ Կայրեգան (?) Ժ Կարքեդուն Ղ կան փխ. գան Կ Բաբիլոն ԼՓՍՆ Էրատացւոց Զ Իրացոց Է Իրաւացոց Ը բոլորովին աղաւաղուած Հ Արատացւոց Ղ յերատացւոց Պ

(*) *Ըստ Ն. Ի.* Սինաւաթան = Seringapatan. Ոմնդան (Մնդան) = Moultan, Բեդար = Bednor, լաւ եւս = Bider :

ի Հնդստան է, ուստի եկն Բարաղամ եգնաւորն եւ լուսաւորեաց զՅովասափ (*ԲՋԷԸԺԼԿՀՂՊՓՍՆ*)։

Իսկ ի կողմն արեւմտից հարաւոյ Հապաշստան է եւ աթոռ թագաւորաց նոցա։ Մայրաքաղաք Եթովպիա է (*ԲՋԷԸԺԼԿՀՂՊՓՍՆ*)։

Իսկ ի կողմն արեւմտից Ֆռանգստան է (*ԲԺԼԿՀՂՊՓՍՆ*)։

Սպանիա Գ անկիւնի է, ուր կայ նշխարք սրբոյն Յակոբայ (*առաքելոյն*)։ Եւ անդ է բովն ոսկեհանաց, ուր չարչարեն զմահապարտսն, եւ յարեւմտից կողմանէ զնայ հասանէ յԱկանացւոց աշխարհն եւ անտի ի Պղնձէ քաղաքն, որ այժմ աւերակ է, եւ նա կո–

---

156 Հնդուստան ***ՊՓՍՆ*** *Բարղամ* ***ԼԿՀՂՊՓՍՆ***

149 - 157 տողերուն փոխարէն ***Ի*** *ունի հետեւեալ հատուածը. Երկտանա. ցւոց անապատն ի Հնդոստան է։ Սինաֆաթ քաղաք Յովասափան է. Է տակ պարիսպ ունի. յամէն պարսպի մէջ* ***ՃՌ*** *տուն է, որ է* ***ԷՃՌ***

Այս հատուածը կը գտնուի նաեւ Ա, Գ, Դ եւ Ե ձեռագիրներուն մէջ, ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑԻՆ վերջաւորութենէն ետք, ուր կը յաջորդեն միջանկեալ «Սիմէոն ծերունին ասրիցաւ ՅԽԴ » բառերուն:

158 Հապաշստան ***ՋԸԼՓՍՆ*** *Հապաստան* ***Ժ*** *չիք իսկ ... Եթովպիա է (տ. 158-159)* ***Փ***

159 նորա ***Բ*** *մայրաքաղաք նոցա* ***ՋԷԸԹԾԿՂՊ***

160 յարեւելից ***Բ*** *յարեւմուտս* ***Կ*** *Ֆռանգաց տուն* ***Բ*** *Ֆռանգստան* ***ՋԷ*** *իսկ ի կողմն արեւմտից Սպանիա է Ֆռանկաստան* ***ԸԿՀՂ*** *Ֆռանկիստան* ***Պ*** *Փռանգաստան* ***ՓՍՆ***

161 Իսպանիայ ***Ջ*** *անուան փխ. անկիւնի* ***Գ*** *անգունի* ***Դ*** *չիք կայ* ***Ջ*** *չիք Յակոբայ* ***Գ***

162 բութն փխ. բովն ***Ժ*** *բովանդակ եւ բովս* ***ՊՍՆ*** *(բովք* ***Ն****) զմահապարտսն* ***ՋԷ***

163 Աչանացոց ***Ը*** *Ակարնացոց* ***Լ***

164 անդ է փխ. անտի ***ՋԷԻ*** *պղնձէ* ***ՋԷԿՀՓ*** *պղնձի* ***Թ*** *այժմաւ փխ. եւ նա կոչի* ***ՋԷԻ*** *կոչէ* ***Ճ***

165 Լուրիկէ ***ԼԿՀ***

(*) *Տաs. Ն. ի. «Տես զերիս անուանքս ի Նկարագրութիւն հոգեւորական վարուց Յովասափու, տպ. Էջմ. 1898. յուշք. երեսք ԽԳ ‒ ԽԴ:»*

չի Լիւրիկէ, որ է եզր աշխարհիս, ուր գնաց Պօղոս առաքեալն: (ՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ)։

Եւ ապա աշխարհն Ալամանաց, ուր կայ Եզր Աստուածածինն․ եւ են նոքա յազգէն Արշակունեաց՝ յարիական ազգէն Տրդատայ, զոր խնդրեաց Կոստանդիանոս եւ Տրդատ պարեգեւեաց նմա (ՁԷԸԹԺԻԼԾԿ-ՀՂՃՊՓՍՆ) ԴՃ (***) այր (ԹԺԻԾՂՃՊՄՆ)։

Յարեւմտից ի հիւսիսոյ կողմն (ԱԲԳԴԵՁ) Գերմանացւոց (*) աշխարհն (ՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) *յելից կալով Գաղիոյ*, եւ սահմանի

---

167 Ալանաց ԺԾԿՀ եզն (?) Հ եզր ՁՁ Եզր ՁՁ եզր ՂՆ սուրբ Աստուածածինն ՊՄՆ
168 չիք ազգէն ՁԷԸԼՓ ազգին Հ Տրդատայ Պ
169 եւ փխ․ պարգեւեաց ԹԺԻՃ
170 մարդ ԺՂՃ

(*) *Ծան. Ն—ի. «Առեալ է յԱշխարհացուցէ Մ. Խորենացւոյ»:*
(**) *Ծան. Ն—ի. «Նոյն եւ ի Թղթին Դաշանց, 296 (Ա տետրակ ընդօրինակութեանց իմոց Ձ Աբր. Երիցու). տես անդ յերես 326»:*
(***) *Ծան. Ն—ի. «ԳՃ (ըստ Թղթոյն Դաշանց):»*

ԱԳԴԵՁ *170֊րդ տողէն ետք ունին հետեւեալ հատուածը, որով կը վերջանան կարճ խումբին ձեռագիրները: Այս հատուածը համադրուած է ներկայ գլուխին շարունակութեան մէջ:*

Թրակացոց աշխարհն յարեւելից կալով Դաղմատիոյ. եւ ունի Թրակիա փոքր աշխարհս Ե, եւ գետս եւ քաղաքս եւ կղզիս, եւ ունի մայրաքաղաք զերջանիկն Կոստանդինուպօլիս:

Սպանիա Գ անկիւնի է, ուր են նշխարքն Յակոբայ առաքելոյն:

Յարեւմտից ի հիւսիսոյ կողմն Գերմանացոցն ի յելից կալով Դաղիոյ հիւսիսային ովկիանոսիւ:

Դաղմատիա յելից կալով Գաղիոյ սահմանի յարեւմտից ակամբք Դանոքար գետոյ:

Իտալիա յարեւելից Գաղիոյ ի Դաղմարիոյ հարաւոյ կոյս է։

Մեծն Հռոմ, զոր շինեաց Ռոմելոս թագաւորն, ուր կան արեգակունքն աշխարհի Պետրոս եւ Պօղօս. որ աթոռ եւ պատրիարգարան է Լատինացոց, որք են Ֆռանգք:

Եւ այլ բազում քաղաք եւ աշխարհք զոր անօգուտ համարիմ զշարակարգելն դոցա. վասն որոյ ոչ կամեցայ գրել զամենայն:

(*) *Ծան Ն֊ի. «Գերմանիա՝ յելից կալով Գաղղիոյ առ Հիւսիսային Ովկիանոսին» Մ. Խոր. Աշխարհացոյց:»*
(**) *Ծան. Ն֊ի. «Իտալիա՝ յարեւելից Գաղղիոյ եւ առ երի Դաղմատիոյ ի հարաւոյ կուսէ «Մ․ Խոր. Աշխարհացոյց:»*

յարեւմտից (*ԱԲԳԴԵ*) *հիւսիսային ովկիանոսիւ* առ ակամբք Դանուբար գետոյն (*ԻՊԾ*)։

Դաղմատիա յելից կալով Գաղիոյ սահմանի յարեւմտից (*ԱԲԳԴԵԶ*) *ակամբք Դանուբար գետոյն*։

Իտալիա յարեւելից Գաղիոյ ի Դաղամատիոյ հարաւոյ կոյս է։

Եւ մեծն Հռոմ, զոր շինեաց Ռոմելոս Թագաւորն, ուր կան արեգակունքն աշխարհի Պետրոս եւ Պօղոս, ուր աթոռ եւ պատրիարքարան է Լատինացոց, որք են Ֆռանգք։

Եւ Դ աթոռք կան յարեւմուտս. Հռոմ եւ Միլան եւ Անկլիզա եւ Փարէզ (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*) — Դ քաղաքն աթոռք են աշխարհակալ թագաւորացն (*ԲԷԹԺԻԹԿՀՂՃՊՄՆ*) — *եւ Փարէզ* քաղաքն *ԶԼԿՀՂՓ*) դասատուն վարդապետաց (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*)։

Եւ ապա յայնկոյս Դանուբար գետոյն ազգն Գոթաց եւ ապա Ռուսաց (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*), որ Մոսկով է անուն քաղաքին որ աթոռ է ազգին Ռուսաց (*ԲԹԺԻԼԿՀՂՃՊՄՆ*), եւ Ուլախաց ազգն սահմանակից է նմին (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԿՀՂՃՓՄՆ*), եւ ապա ազգն Բուլղարաց զայ հասանէ ի Սարմատացիք եւ անտի ի Վիրս։ Այսոքիկ *ամենեքեան յարեւմուտք են ի կողմն հիւսիսոյ* (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ*)։

---

181 Մռոմ Լ Հռովմ Ղ Մինլան Բ Մլան Է Անկլիզիա Զ Անկիզան Ի Անլիզա Կ Անկլիա Ղ

182 չիք եւ Փարէզ ԼՓ չիք Գ Հ

183 աշխարհիս կալ Բ աշխարհակալուաց ՃՊՄՆ

184 դասայ տուն Կ դասատան ԸԼՓ

185 չիք եւ ապա Է աա անկոյս Հ չիք դանուբար ԾՃ Գթաց ԲԷԹԺԻԼԾԿՀՃՊՓՄՆ Գորդաց Զ

186 Ռուսաց Զ Ռուզաց Ժ Մուսկով Բ Մոսկոֆ ԺՂՊՄՆ

187 Ռուզաց Ժ Օլախաց ԲԺԿՀ Ուֆլախաց Ը Աֆխազաց փխ Ուլախաց ԹԾ Իլախաց Ի Խազաց Ծ Աւլախաց Հ եւ ապա խազաց Ուլախաց ՊՄՆ

188 Պուլղուրայ Բ Պուլղարաց ԸԼԿՀՂՃՓՄՆ

189 Սարմատից աշխարհն եւ Սարմատացիք ի Վիրս Բ չիք եւ անտի ԶԷԺԼՓ Սամարացիք Ի վիրս Ի Սրմատացիք Ծ ի Սարմատացիք եւ Սուրմատացիք եւ ի Վիրս Ղ Վիրոս Թ Վիոս Ճ

190 արեւմտեանք Բ

Թրակացոց (*) *աշխարհն յարեւելից կալով Դաղմատիոյ, եւ ունի Թրակիա փոքր աշխարհս Ե, գետք եւ քաղաք եւ կղզիք եւ* ունի մայրախաղաք զերջանիկն Կոստանդինուպոլիս (*ԱԲԳԴԵԶ*), եւ խաղաքն Սամանդրիա, եւ ի վերայ Լօվայ եւ Մէչովայ գայ հասանէ մինչ ի Կոստանդինուպոլիս (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ*)։

Եւ Վենէտիկն աթոռ է ի մէջ ծովուն, ուր քէմիադարն բանի եւ զարծաթն ոսկի ներկէ։ Զի ԺԲ ազգ եւ լեզուք Ֆրանգն է, եւ Ը Հոռոմն եւ Ը Վրացին։ Եւ Օշինթոս խաղաք է ի Թրակիա մօտ ի Ըստագիրա, ուստի Արիստոտէլ էր (*ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊԽՍՆ*)։

---

192 *Թրակաց ԱՂ Թուրակացոց Բ Արակացոց ԿՀ յարեւս Ա կողմն փխ. կալով ԵԶ կողմանէ փխ. կալով Ղ Դաղմարոյ ԲԸԼ*

193 *չիք Թրակիա Ա Թրակա Բ Թրակի ԳԿՀՃ չիք փոքր ԻԾ է փխ. Ե ԱԲԶԷԸԹԺԼԾԿՂՃՊՓՍՆ*

195 *Սամանդարիա Է Լիայ Բ Էչուա ԹԾ Սէջովայ Ծ Սեչովու Կ Սեչովայն Ղ եւ յերի կուլով Սէչօվոյ փխ. ի վերայ Լօվայ եւ Մէչովայ Ի*

196 *Կոստանդիանապօլիս Թ*

197 *Վենետիկին Հ ուէ աթոռն է Հ ծովին ԲԷԸԹԺԻԼԿՀՂՃՊՓՍՆ քիմիադարն ԶԷԸԼՊՓՍՆ Թ քէմանդարն Ժ քիմիայն լինի Ի քիմիայն Ծ քիմիաքարն Ղ քէմիատարն ԿՀՓ քէմիադարձն Ճ*

198 *ներկեն Է շինէ Ժ չիք եւ զարծաթն ոսկի ներկէ Զ չիք զի Թ ԲԺ-ան ԲԺԼԾԿՀՂ զԲԺ.ն Ճ երկուտասան Է Ֆռանկաց Ը*

199 *Ը ազգ Բ Հռոմ ԲԺ Հռում ՍՆ ընդ փխ. Ը Կ Օշինդոս Զ Օշնդոս Ծ Օլինթոս ՍՆ է ի Թրակիայ Բ ի Թրանիա Կ Թրակա Պ*

200 *Ըստագիրա ԳԹԶԸԹԼ Ստագրի Է յաստագիրա Ծ*

(*) *Տան. Ն—ի. «Առեալ է յԱշխարհացուցէ Մ· Խորենացւոց:»*

Եւ այլ բաղումք ազգք (ԲՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ եւ քաղաք եւ աշխարհք, զոր անօգուտ համարիմ գչարակարգելն դոցա. վասն որոյ ոչ կամեցայ գրել զամենայն (ԱԳԴԵՁ), զի մի ձանձրացին լսօղքն (Ձ)։

Եւ Քրիստոսի (ԲԷԹԺԻԾՀՃՊ) մարդասիրին (ԷԾԿՀՃՊ) փառք յաւիտեանս ամէն. (ԲԷԺԻԾՀՃՊ)։

ՎԵՐՋ

---

201 քաղաքք Լ

202 աշխարհք դոյ ՊՍՆ չիք համարեցաք ՁԿՓ համարիմք ԸԼ համարեցայ գրել Հ զգրելն փխ. զչարակարգելն Բ չիք դոցա Բ տոցա ԳԴ գրել զշառակարգելն ԵՁ զշարագրելն ԷԹԺԻԾԿՀՂ ՃՊՓՍՆ

203 կամեցաք ԸԼ զի ոչ կամեցայ գրել Կ չիք վասն որոյ… գրել ԹԺԻԾ չիք դոցա գրել Հ զի մի ձանձրացեն լսողքն փխ. վասն որոյ … գրել Ձ ՂՊ կ'աւելցնեն զի այս բաւական է մեզ։

*

72րդ էջին «Մաճ. Ն–ի»ն կը վերաբերի
նոյն էջին 157րդ տողին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

IMPRIMERIE ARAXES, 46, RUE RICHER, PARIS (9e)